TOPONIME DE ORIGINE ROMANĂ ÎN TRANSILVANIA ŞI ÎN SUD-VESTUL MOLDOVEI

DRAGOŞ MOLDOVANU

1. Preliminarii metodologice

1.0. „Este surprinzător să constatăm – scria în 1937 Sever Pop – că în Transilvania, mai mult decât aiurea, s-au păstrat cuvintele de origine latină. Acest teritoriu coincide aproape cu provincia romană Dacia" (Pop 1966: 437, cf. şi Puşcariu 1935: 7). Formulată ca o probă lingvistică în favoarea continuității românilor, această constatare nu a putut fi susținută, până în prezent, de cercetarea toponimică. Ceva mai mult, dacă istoria şi arheologia n-au reuşit încă să ofere o rezolvare convingătoare a chestiunii, „toponimia este singura care votează contra" (C. Daicoviciu, în DEZB. 127).

Dacă romanii ar fi rămas în Dacia, spunea Roesler (1871: 129–130), s-ar fi păstrat şi numele de locuri din perioada antică, aşa cum s-a întâmplat în celelalte țări europene care s-au aflat sub sceptrul Romei; absența lor s-ar putea explica doar prin părăsirea provinciei de către Aurelian. Această argumentație i se părea lui A.D. Xenopol (1884: 176) „cu totul falşă: numele romane sau dace au fost păstrate la mai multe localități", precum *Tapia*, în Banat, din *Tapae*, *Cigmău*, la nord de Orăştie, din *Zeugma* lui Ptolemeu, *Mehadia* (popular: *Media*) din *Ad Mediam* şi alte câteva, la care se adaugă oronimul *Carpați* din *Carpates* şi o serie de hidronime majore. Din lista lui Xenopol (1884: 176–178, 188, 190–194), denumirile menționate de noi au fost reținute şi de Cicerone Poghirc în capitolul consacrat substratului autohton din tratatul academic de *Istorie a limbii române* (ILR, II, 359–361) şi în alte lucrări (între care Poghirc 1973: 199). Deşi recunoaşte că „majoritatea numelor de localități atestate în Dacia [...] au dispărut", el susține că „se întâlnesc vreo douăzeci de nume comparabile cu toponime antice". La această „comparație" – echivalentă pentru el cu o etimologie – s-ar preta *Abrudul*, care „continuă" un **Abrutus*; *Albac*, „inexplicabil prin *alb*", care poate fi apropiat de anticul **Alboca*, dedus din *Albokénsioi* al lui Ptolemeu; *Arcuda*, la nord de Bucureşti, care „ar putea fi un dacic **Arcudava*"; *Băroi*, în Dobrogea, care

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 17–95

„continuă ca nume şi aşezare anticul *Biroe*" (de fapt, *Beroe*, atestat în secolul al III-lea, cf. IZV. I, 739, 756); *Drencova*, pe Dunăre, de la hidronimul *Drénkon*, *Dric(c)a*; *Garvăn*, în Dobrogea, care „este evident legat de numele râului antic *Gabranus*, atestat în regiune"; *Galt*, pe lângă Braşov, de la *Galtis* al lui Iordanes; *Hârşova*, pe teritoriul anticului *Carsium*; *Iaşi*, corelat cu populaţia antică *Iassii*; *Oituz*, comparat de Al. Vulpe cu *Oiténsioi* şi *Utidava*; *Oltina*, în Dobrogea, „care concordă geografic şi lingvistic cu anticul *Altina* sau *Altinum*", având probabil acelaşi radical ca şi *Oltul*; *Sălduş*, „identificat" de Hasdeu cu tribul *Saldénsioi* de la Ptolemeu; *Turda*, „explicat" de Puşcariu de la un **Tur(i)dava*. În câteva cazuri, autorul preia soluţii etimologice date de precursori ai lingvisticii, de la I. Budai-Deleanu la Hasdeu. Lista numelor de localităţi antice păstrate în limba română se regăseşte şi la alţi lingvişti, care le-au invocat ca argument de importanţă majoră pentru continuitatea lingvistică şi etnică a autohtonilor în Dacia (Vraciu 1980: 174–178; Frâncu 1997: 14).

În etimologia toponimelor străvechi, există „primejdia de a cădea mereu în fantastic" (Ivănescu 1984: XI). Acest pericol nu a putut fi evitat de către Cicerone Poghirc. Un alt indo-europenist, I.I. Russu, a respins integral lista de oiconime dacice prezentată în tratatul academic, apreciind că unele etimologii, precum cele pentru *Abrud*, *Băroi* sau *Cigmău*, sunt „absurde, chiar ridicule" (Russu 1981: 67). Putem admite un ascendent antic al unui nume de loc doar dacă ipoteza respectă o serie de cerinţe ale etimologiei ştiinţifice, care să-i confere un caracter verosimil. „În general, spunea Leibniz (1704: 233), nu trebuie să dăm credit etimologiilor decât atunci când există un număr de indicii care concură; altfel, înseamnă *să garopizezi*. – *Să garopizezi!* Ce vrea să spună asta? – S-a spus aşa pentru că etimologiile ciudate şi adesea ridicole ale lui Garopius Becanus, medic savant din secolul al XVI-lea, au devenit proverbiale".

1.1. Primul indiciu al unui toponim străvechi este circulaţia sa în mediul popular. Astfel, *Carpaţii* nu este un oronim moştenit din substrat, cum cred istoricii, lingviştii şi geografii noştri (Hasdeu 1873: 213; Sbiera 1906: 64; Kisch 1929: 148; Drăganu 1933: 624; Sacerdoţeanu 1936: 214–215; Iordan 1963: 44; Poghirc 1973: 199; Oancea 1992: 7; Sala/Mihăilă 2001: 111; Brâncuş 1983: 24; idem 2007: 60; Aida Todi 2010: 233), ci un neologism pus în circulaţie în cartografia europeană de către umanişti. Ca şi Guagnini la 1578, Miron Costin îi numea *Munţii Ungureşti*, iar D. Cantemir vorbea de „*Munţii Transilvaniei* – munţii Carpatici ai celor vechi" (Moldovanu 2005: LXXXIII/1). O relaţie similară făcuse în 1567 umanistul italian Giovanandrea Gromo: „*munţii Transilvaniei*, care sunt numiţi în latineşte Carpaţi" (CSŢR, II, 360). Spre sfârşitul secolului al XVII-lea, un glosar italo-român atribuit lui Constantin Cantacuzino traducea it. *Monte Carpatico* prin *Munţii Rumăneşti* (apud Tagliavini 1927: 181).

În al doilea rând, este important să ştim dacă între toponimul antic şi cel românesc există sau nu o identitate a desemnatului. În caz afirmativ, relaţia dintre semnificante îi conferă etimologiei un plus de credibilitate. Dacă localizarea numelor diferă, relaţia poate avea un caracter întâmplător. Astfel, identificarea *Iaşilor* cu *Iassii* s-a făcut după publicarea, de către cronicarul ungur Zamoscius, a unei inscripţii romane care menţiona un *Municipium Iassiorum*, dar se referea, de fapt, la un trib din Pannonia (Moldovanu 2005: LXX/2). Tribul *Saldensilor* a fost localizat şi el în afara Daciei, în Pannonia Inferioară, avându-şi capitala la Saldae, pe râul Sava (Pârvan 1982: 147). De altfel, *sălduş*, excerptat de Hasdeu dintr-un document slavo-român de la 1580, este un apelativ, iar nu un toponim, care în intenţia sa trebuia să explice tema etnonimului antic (Hasdeu 1880: 254–256). *Tapae* se afla la Poarta de Fier a Transilvaniei, prin care Bistra, afluentul Timişului, pătrunde în munţi, pe când *Tapia* de astăzi este la nord de Lugoj, la foarte mare distanţă (Philippide, I, 1923: 719; R. Vulpe 1964: 214; o altă localizare propune şi Radu Florescu, în notele la Pârvan 1982: 551). *Abrudul* din Transilvania este comparat cu *Abruttus* din Moesia Inferioară (Dobrogea) de către Pârvan (1982: 160). Nu puţine sunt denumirile antice localizate pe baza asemănării cu denumiri actuale (ceea ce, sub aspect metodologic, denotă un cerc vicios): *Utidava* în apropierea *Oituzului*, *Aizizis* la *Ezeriş*, *Altinum* la *Oltina*, *Ad Mediam* la *Mehadia* etc. Practica aceasta este veche: Pârvan (1982: 169) îi critica pe comentatorii moderni ai geografului antic, Mueller şi Schütte, care „sucesc pe bietul Ptolemaeus după toponimia actuală românească, făcându-i morală că nu se potriveşte".

Condiţia lingvistică a etimologiei, esenţială, este ca ea să ţină seama de legile fonetice ale limbii române, „deoarece numai în acest caz am putea susţine că elementul românesc continuă direct pe cel din epoca romană. Or, asemenea forme n-au fost încă date la iveală" (Densusianu, I, 1961: 192). Regăsim acest punct de vedere la Sextil Puşcariu (1924–1926: 1347): „Nicăieri [...] nu avem niciun singur nume topic cunoscut din epoca latină [...] care să apară azi în româneşte în forma corespunzătoare cu legile fonetice române". În absenţa probei lingvistice, „trebuie să ne îndoim de orice identificare [...], chiar atunci când corespondenţa cu un toponim actual pare absolut evidentă" (Hamlin 1981: 280).

Majoritatea corelaţiilor făcute de Cicerone Poghirc prezintă abateri de la legile fonetice, pe care autorul ar fi trebuit să le pună în evidenţă şi să încerce să le justifice. Dacă ele nu pot fi justificate, este imperios necesară căutarea altor soluţii etimologice, care să evite impedimentele de ordin fonetic. Astfel, diftongul *ae* din *Tapae* s-a monoftongat în latină la *ē*, devenit *ę* după pierderea cantităţii vocalice şi menţinut ca *e* în româneşte. De aici nu se putea ajunge la *-ia*. Atestat târziu, la 1761 (SDT, II, 180), *Tápia* (iar nu „Tăpia", cum îi spune autorul, ca şi Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Vraciu 1980: 177) se explică simplu prin scr. *tápija* „teren",

„parcelă cadastrală", folosit în administrația austro-ungară, care-l preluase din terminologia administrativă turcă (cf. Skok, III, 1973: 443).

Cicerone Poghirc presupune că sub forma gr. Ζεῦγμα, menționată de Ptolemeu, s-ar ascunde un cuvânt dacic, deoarece „un toponim grec în această regiune nu e explicabil" (ILR, II, 359). Toponim grec îl considera Diculescu (1926: 415), dar în realitate era o simplă traducere făcută de geograful antic pentru toponimul roman *Pons*, după cum şi Ὕδατα traducea un lat. *Aquae* (Pârvan 1982: 148–149). Localitatea pare să fi fost situată în estul Daciei (Al. Vulpe 1964: 236), iar nu în Banat, ca *Cigmăul*, deşi comentatorii mai vechi o plasează la sud de Tibiscum. Oricum, un *z* ori *dz* nu putea deveni *č* în româneşte (cum observase deja Philippide, I, 1923: 720), iar grupul consonantic *-gm-* s-a schimbat în *-um-* în latina populară (*fleuma, peuma, sauma*, cf. Grandgent 1958: 136). Terminația *-ău* provine din magh. *-ó*, aşa cum o dovedesc primele atestări: *possessio Chokmo* la 1444–1523, *villa Chikmo* la 1518 (SDT, I, 148).

Despre *Ad Mediam*, Cicerone Poghirc spune că „reprezintă probabil un autohton **Mehedia*, **Mehadia*, cu *h* intervocalic nenotat de romani", dar recunoaşte că finala *-dia*, dedusă din dacă de Hasdeu, nu are o explicație clară (ILR, II, 360). Punctul său de vedere a fost acceptat de autorii DTB (VI, 35–36). Dar indiferent dacă *h* era sau nu notat, el a amuțit în latina populară, mai întâi în poziție medială, iar „în limbile romanice nu există nici o urmă de un *h* latin" (Grandgent 1958: 128). În al doilea rând, *d* urmat de iot trebuia să se africatizeze: **Amiadză* (Philippide, I, 1923: 721). Aşa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 152, 156–157), finala *-dia* a rezultat din sufixul local maghiar *-d(i)*, utilizat până la sfârşitul secolului al XII-lea, după care *-i* final a dispărut din vechea maghiară. Judecând după prima atestare (*Michald*, la 1323), toponimul are ca punct de plecare numele de persoană *Mihály* cu sufixul *-d(i)*, cum au admis Drăganu (1934: 32), Kniezsa (1943: 234) şi Kiss (1978: 416), cu evoluția **Miháldi* > rom. **Mehaldía* > *Mehadía* > *Mehedía* > (popular) *Meedía*.

S-a afirmat că, față de dacicul *Abruttus* din Dobrogea, „*Abrudul* de astăzi e un nume care constituie o perfectă continuitate cu cel vechi, chiar din punct de vedere fonetic" (Pârvan 1982: 169, cf. şi Giurescu, I, 1942: 114; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 73; Sala/Mihăilă 2001: 112). În realitate, lucrurile nu stau aşa. Oclusiva sonoră labială *b* s-a vocalizat la sfârşitul latinei populare, astfel încât grupul consonantic *-br-* a devenit *-ur-*: *cibrum* > *ciuru* (Grandgent 1958: 157, ILR, II, 211). De aceea, am propus o altă etimologie: compusul *a* (din lat. *ad* „la") + *brud* „vad", formație structural identică cu toponimul slav *Dobrud* (< *do+brud*), localizat mai la sud (Moldovanu 1983–1984: 386–388).

Etimologia *Băroi* < *Beroe*, admisă şi de unii istorici (IST.ROM. I, 606; Barnea 1968: 421; Comşa 1968: 379, nota 97; Giurescu 1973: 52; idem, I, 1975: 73; DIVR,

90), a fost acceptată de G. Ivănescu (1980: 61), care o apreciază drept „sigură", întrucât „prezintă fonetism românesc". Însă diftongul *oe*, pronunțat *o̯i*, s-a monoftongat la *ē* > *ę* în latina populară, din secolele I–II e.n., când schimbarea este atestată în inscripții (Grandgent 1958: 111). Punctul de plecare al evoluției formale ar fi trebuit să fie **Bere*. Un Βερρόη, localizat la vest de Salonic, s-a menținut în bulgară ca *Ber* (< lat. **Berea*, cf. Schramm 1981: 399–400), un alt Βέροια a devenit *Veria*, în Macedonia greacă (*ib.* 213, 399), iar în nordul Traciei, un al treilea Βερόη a fost receptat în v.bg. ca *Bóruj* (astăzi Stara Zagora), dar printr-o filieră tracică (Romanski 1922: 54; Schramm 1981: 212). Hidronimul din Dobrogea se poate explica cu ușurință de la un nume de persoană *Bere(a)*, cu sufixul antroponimic *-oiu* (Vințeler/Chirilov 1971: 302; Pătruț 1982: 236). Aceeași bază are și *Băroi*, desemnând o localitate pe cursul inferior al Oltețului, atestată la 1480 ca *Băronii*, care nu este un plural de la *Baron* (CDO, 192), ci un derivat cu sufixul colectiv *-oni*, ulterior *-oi*, descendent al lat. *-oneus*, *-a*.

De la un *Drénkon* nu se putea ajunge la *Drencova*, pentru că *e* urmat de nazală a devenit *i*, ca în *plenus* > *plinu*. Sufixul ne orientează spre un etimon slav sudic, **drěnĭkova* < *drěnŭ* „corn" (Petrovici 1970: 285).

Deși asemănător cu *Gabranus*, *Garvănul* din Dobrogea nu se poate explica de la acesta, deoarece *-br-* > *-ur-*. Etimonul este bg. *garvan* „specie de corb", folosit frecvent în toponimia bulgărească: *Garvan dol*, *Garvan deré*, *Garvanec*, *Garvanica*, *Garvanik* etc. (BER, I, 230).

O continuitate de evoluție fonetică de la *Carsium* la *Hîrșova* (Năsturel 1970: 126) nu se poate admite. Cicerone Poghirc presupune că în dacică lui *c-* inițial îi corespundea un *h-*, iar unui *si* – un *ș*. Ce-ar fi însemnat în limba dacă acel **Harș-* rămâne un mister, ca și menținerea unui *h-* autohton într-o zonă intens romanizată (presupusă și de Șarba 1976: 12). G. Ivănescu (1980: 60) se gândea la o filieră turcică, prin care *c-* > *h-*. CDO, 74 grupează sub numele de persoană *Hârs/Hârș* atât oiconimul *Hârșova* din județul Vaslui, cât și pe cel dobrogean. E. Petrovici (1970: 146 și nota 5) atrage atenția asupra denumirii *Hérsova* din Grecia, explicată de M. Vasmer (1941: 174) din sl.com. **Chrsovo*, derivat de la un antroponim *Chrĭsĭ* (*ib.*, 56). Este probabil că între rom.com. **Carșu* (cu *s+i* în hiat > *ș*) și antroponimul slav s-a produs o atracție paronimică, urmată de obișnuita sufixare a temei.

De la *Oiténsioi* ar fi rezultat în româna comună un **Etinși*, iar din *Utus* un **Utu*, nicidecum *Oituz*. În bulgară, hidronimul antic *Utus* < *ŭdōs* „apă" a devenit mai întâi **ytŭ*, apoi *Vit* (Georgiev 1960: 34).

Chiar dacă am admite evoluția *a-* > *o-* din dacică, presupusă de unii savanți, denumirea antică *Altína/Altínum* n-ar fi putut evolua fonetic la *Oltina* de astăzi, cum se crede (Giurescu, I, 1942: 195; idem 1973: 52; idem, I, 1975: 173; idem 1977: 14; Comșa 1968: 379, nota 97; IZV. II, 211, nota 16; Barnea 1968: 445; idem

în DIVR, 30), pentru că *t+í* trebuia să se asibileze la începutul românei comune: **Olțina*, ca în *mutíre* > *(a)muți*; el se menține doar în împrumuturile din slavă (*tina* > *tină*), care s-au făcut însă mai târziu (cf. Nandris 1963: 236–237). Ipoteza unei filiere slave, care să explice schimbarea lui *a* neaccentuat în *o* (Ivănescu 1980: 60), nu justifică şi absența asibilării, anterioară acestei influențe. În hărțile din secolul al XVIII-lea, localitatea dunăreană este menționată în forma *Holtina* (scris: *Goltina* în rusă, *Holtuna kaza* în turcă), după cercetările de geografie istorică ale Ancăi Gheață (1982: 54), astfel încât putem accepta explicația de la numele de persoană *Holt*, propusă de N.A. Constantinescu (CDO, 339).

Dacă *Iassii* ar fi fost vreun trib dacic rătăcit pe malul Bahluiului, am fi avut astăzi localitatea **Dzaşi* (cf. *iacere* > *dzăcere* şi *grassi* > *graşi*), iar dacă *Galtis* ar fi fost un oiconim autohton, ar fi sunat în româneşte **Galți* (ca *barbati* > *bărbați*).

La capătul analizei noastre, suntem surprinşi de afirmația lui Cicerone Poghirc (ILR, II, 361), după care „majoritatea hidronimelor, ca şi a numelor de localități autohtone, nu prezintă nici un fenomen anormal pentru limba română şi nu necesită nici un intermediar [...], iar unele nici n-ar putea fi explicate prin altă limbă". Am văzut că anomaliile sunt frecvente şi că oiconimele pretins dacice au o altă origine. Dar autorul îşi ia şi o măsură de precauție: „În explicarea celor câtorva fenomene care nu par a corespunde legilor fonetice româneşti se uită [...] că în evoluția limbii române există nu numai *legi*, ci şi *accidente* [s.a.]" (*ib.*). Acest lucru este adevărat, mai ales în cazul toponimelor, care „sunt mai predispuse la alterări decât numele comune, fiind izolate în limbă, repede neînțelese, lipsite de susținerea pe care o oferă familia de cuvinte componentelor sale" (Dauzat 1937: 57). Dar accidentele fonetice îşi au regulile lor, care se regăsesc la cuvintele comune şi în nici un caz „nu trebuie conjecturate arbitrar pentru nevoile unei etimologii" (Dauzat 1939: 26).

1.2. Când atestările antice lipsesc, reconstrucția unui toponim preslav reprezintă o soluție de ultimă instanță, după ce s-au eliminat toate posibilitățile de a-l explica prin nume de persoană sau prin limbile mai noi care ar fi putut avea un impact asupra toponimiei româneşti. Astfel, pentru satul dâmbovițean *Arcuda*, atestat târziu, la 1831, este superfluă reconstrucția unui daco-moesian **Arcudava*, cât timp documentele bucureştene înregistrează un boier *Arcuda* (CDO, 420; DTRM, I, 201). Dacă numele de persoană *Turda* este atestat frecvent în documentele maghiare din secolul al XIII-lea (Drăganu 1933: 478–482), nu are nici un rost să ne imaginăm un **Tur(i)dava*, cum proceda Puşcariu (1924–1926: 1353; idem 1976: 168; acceptat de Gamillscheg 1940: 15; Pop 1943: 324 şi Sala/Mihăilă 2001: 112). I.I. Russu (1967: 177) nu se înşela numind această etimologie o „descoperire fantezistă cu iz romantic". Deşi ştie că, în latina populară, *v* precedat de o consoană lichidă a devenit *b* (*cervus* > *cerb*), totuşi Gheorghe Moldoveanu preferă să explice

toponimul *Arva* din Vrancea (fitonim, hidronim şi oiconim) din lat. *arvum* „ogor", convins că abaterea fonetică a fost determinată de condiţia particulară a toponimiei în raport cu lexicul comun (1978: 91; 1987: 361–362; 1996: 186). Nu există o legătură genetică între acest toponim şi omofonul său *Árva* din Ungaria, provenit din slovacul *Orava* (Kiss 1978: 64), şi nici cu fr. *Arve*, derivat de la o bază preindo-europeană (Dauzat/Deslandes/Rostaing 1978: 20–21), citate de Moldoveanu (1996: 185). Foarte probabil, etimonul său este n.pers. magh. *Árva*, atestat ca atare încă din anul 1152 (MESZ, I, 182), provenit dintr-un apelativ cu sensul de „orfan; sărman". Menţionat mai întâi într-un document de la 1688 (*Poiana Arva* şi *gura Arvei*), toponimul vrâncean a fost explicat de tradiţia populară locală de la numele unui negustor ungur, Horvath; ideea poate fi reţinută, deşi antroponimul a fost altul.

Aproape de Dunăre, la 14 km nord-vest de Celei (fost Sucidava), se găseşte satul *Vădastra*, situat într-o zonă mlăştinoasă, al cărui nume a fost derivat de Mircea Homorodean din lat. *vada* (pl. lui *vadum*) cu suf. *-astĕra* (pl. lui *-astĕr*), inexistent în limba română, dar implicit în câteva cuvinte moştenite: *albastru* < *albaster* < *albus*, *jugastru* < **jugaster* < *jugum*, *fiastru* < *filiaster* < *filius* (1987–1988: 439–441; idem 1988: 48). Reconstrucţia autorului este neverosimilă, deoarece sufixul latin „desemna asemănarea aproximativă cu radicalul" (Väänänen 1964: 92); dar ce obiecte geografice puteau fi asemenea vadului? În al doilea rând, o serie de atestări vechi ale oiconimului derivat au vocala tematică *-o-*: *Vodăstriţa* la 1424 şi la 1436 (DRH, B, I, 110 şi 138), *Vodăstriţa* la 1475 (*ib.* 248), *Vodostriţa* la 1478 şi 1488 (*ib.* 265, 338). După Homorodean, formele acestea ar rezulta „fără îndoială printr-o etimologie populară" (1988: 48); dar înlocuirea unei baze *vad-*, perfect înţeleasă de români, printr-o bază *vod-*, înţeleasă doar de slavi, o puteau face doar vorbitorii unei limbi slave. Inversând cronologia, se poate uşor explica forma *Vadastra* de la 1494 (DRH, B, I, 402), respectiv *Vadastriţa* de la 1421 (*ib.* 98) printr-o asimilare vocalică regresivă de la etimonul propus de multă vreme de Dimitrie Dan (1896: 719): magh. *vadásztér* „loc de vânat" acomodat morfologic. În acelaşi studiu, Dan combătea derivarea cu suf. *-aster* propusă de... Odobescu. Ca o justificare de ordin istoric a apariţiei unui toponim maghiar în sudul Olteniei, se poate invoca bula din 1247 dată de regele Bela al IV-lea cavalierilor ioaniţi, prin care li se cedau o serie de teritorii, „afară de pescăriile de la Dunăre şi iazurile de la Celeiu, pe care le păstrăm împreună pe seama noastră şi a lor" (DRH, B, I, 8, cf. IST. ROM. II, 142). În această zonă controlată de regatul ungar se afla şi Vădastra. Cunoaşterea atestărilor unui toponim în documentele din perioada feudală este indispensabilă pentru aflarea etimonului. Deşi ştie că localitatea *Galtis*, menţionată de Iordanes, era undeva în afara Daciei romane (Nistor 1941–1942: 228–229; Horedt 1960: 291), totuşi Cicerone Poghirc „nu exclude existenţa uneia cu acelaşi nume şi în regiunea Braşovului" (ILR, II, 360). Identificarea lui *Galt* cu *Galtis* o

face şi Ivan Duridanov (1969: 22), care îl consideră un nume dacic şi îl compară cu câteva toponime baltice (v. prus. *Galten-garb*, v.lit. *Galten*, let. *Galtes-plava*), descinzând toate dintr-un radical i.-e. **găl-* lărgit cu *-t-*. Dar prima atestare, de la 1211, a localităţii este *castrum Noilgiant*, orientându-ne spre un etimon vechi francez (*infra*, 4.6).**1.3.** Încercarea nereuşită a lui Cicerone Poghirc de a dovedi o continuitate a oiconimelor antice în ţinuturile româneşti de la nord de Dunăre confirmă opinia mai veche a unor savanţi, după care „au dispărut *toate* [s.a.] numele de localităţi ale epocii daco-romane (fie de origine daco-getică, fie latină-romană), păstrându-se numai câteva hidronime" (Russu 1967: 178, cf. idem 1970: 61; Panaitescu 1969: 112; IST.ROM. I, 787–788; Daicoviciu 1968b: 89, 95; Petrovici 1942: 865; idem 1970: 245; Ivănescu 1980: 72). Fenomenul se explică printr-o discontinuitate la nivelul aşezărilor daco-romane, creată după secolul al V-lea, pe care arheologii nu au reuşit să o infirme decât persistând în confundarea „continuităţii de vieţuire" cu continuitatea etnică (I. ROM. III, 44, 72). A existat însă o „continuitate mobilă" a romanicilor din fosta Dacie (Ştefan 1968: 350; idem în DIVR, 281; I. ROM. III, 502; I. Nestor în DEZB. 69), „o pendulare a populaţiei autohtone dinspre câmpie spre zonele împădurite şi invers, în funcţie de împrejurări, pendulare care va lua sfârşit în decursul secolului al IX-lea" (Comşa 1972: 213; cf. IST. ROM. I, 628; Nägler 1997: 19 şi 29). Spre deosebire de romanicii apuseni, românii au fost „un popor de circulaţie neîntreruptă" (Iorga 1929: 6), „un popor de spaţii mari" (Panaitescu 1969: 115), iar această împrejurare istorică explică în mod satisfăcător nu numai dispariţia completă a toponimiei minore străvechi, atât în nordul, cât şi în sudul Dunării (Moldovanu 1983–1984: 444), dar şi menţinerea hidronimelor majore absolute (în cadrul provinciilor istorice) şi chiar relative (în cadrul unor zone ale acestora, cum sunt *Ampoiul*, *Bârzava*, *Cerna* sau *Motrul*).

Cele mai multe dintre aceste hidronime nu denotă o transmitere neîntreruptă într-un mediu lingvistic românesc, ci prezintă abateri formale, motivate fie de înregistrarea lor aproximativă în scrierile anticilor, fie de evoluţia limbii daco-moesice (sugerată de unele alternanţe fonetice), fie de intervenţia unor filiere străine (slavă sau maghiară). Filiera nu trebuie considerată o dovadă peremptorie a părăsirii de către români a Transilvaniei, după ce le-au transmis slavilor (stabiliţi în a doua jumătate a secolului al VII-lea) nomenclatura geografică. Dacă românii ar fi fugit de spaima slavilor (*timor barbaricus*), ne întrebăm unde s-ar fi putut ei duce, pentru a-i evita? Toate provinciile continentale ale Imperiului bizantin erau invadate de slavi, care dovedeau pretutindeni „o înverşunată şi necruţătoare ferocitate"; izvoarele bizantine şi cele germane relatează despre distrugeri totale şi omoruri în masă ale populaţiei paşnice, cum nu se mai pomeniseră până atunci (Derjavin 1949: 133–134). „Peninsula Balcanică a suferit mai mult de pe urma slavilor decât de pe urma neamurilor germanice şi a hunilor" (Giurescu, I, 1942: 235).

Este de mirare cum un istoric atât de bine informat ca N. Iorga (1930: 2) putea crede că slavii „reprezintă barbarii blânzi", care au invadat Peninsula Balcanică „într-o manieră poetic blândă". Această viziune edulcorată a unor realităţi cumplite din epoca invaziei a fost acceptată, în mod inexplicabil, şi de alţi savanţi, care au susţinut că slavii, „spre deosebire de ceilalţi barbari care au năvălit în Dacia şi Peninsula Balcanică, au fost un popor relativ mai liniştit" (Capidan 1942: 166); ei „n-au venit la noi în calitate de cuceritori, [...] adică n-au cucerit populaţia locală şi n-au adus-o în stare de şerbie" (Ivănescu 1947: 425; idem 1980: 277). Dar cum s-ar explica altfel sensul de „şerb" al etnonimului *român* şi o seamă de informaţii care apar până târziu, precum acea vânzare din 1383 către un veneţian a unei „sclavam nomine Mariam de genere Blachorum de Trinovo" (Brătianu 1935: 137)? Caracterul devastator al incursiunilor slave din Balcani face „de necrezut [ideea] că locuitorii provinciilor expuse acestor raiduri i-au primit pe străini cu braţele deschise"; este sigur că invazia a provocat „depopularea câmpiilor" şi retragerea romanicilor în regiunile de munte, unde au reuşit să se menţină (Tăpkova-Zaimova 1962: 75, 77). După istoricul P. Mutafčiev, „se poate afirma cu certitudine că în epoca slavo-bulgară primitivă nu mai era o populaţie romană în regiunile limitrofe ale Dunării" (apud Brătianu 1942: 41).

În nordul Dunării, susţinea Ion Coteanu (1981: 73), „relaţiile dintre triburile slave [...] şi populaţia autohtonă nu se aseamănă nici pe departe cu cele din dreapta Dunării. Ele nu sunt relaţii războinice". Ne putem întreba de unde ştia autorul acest lucru: erau altfel de slavi, care să întreţină „raporturi de colaborare" cu românii (IST.ROM. I, 802), determinând „o simbioză româno-slavă" între 700 şi 800 e.n. (Teodor 1981: 48)? Cronica presbiterului din Dioclea (secolul al XII-lea) ne oferă o perfectă analogie de situaţii. Venind în Macedonia şi în Illyricum, spune el, slavii cuceritori au dat peste romanici: „Pe unii dintre supuşi i-au ucis, pe alţii i-au păstrat, supunându-i la şerbie". Cei rămaşi în viaţă „au început să fugă în munţi", fiind creştini şi „nevoind să împărtăşească moravurile lor păgâne"; dar după creştinarea slavilor, romanicii au revenit la vechile locuri (apud Panaitescu 1969: 120).

După datele mai noi ale lingvisticii, pe care le considerăm bine fundamentate, influenţa slavă asupra limbii române a început în secolele IX–X, iar nu mai devreme, deoarece particularităţile fonetice ale împrumuturilor trimit la stadiul vechi bulgar al slavei sudice (Pătruţ 1974: 112); în consecinţă, tot atunci a început şi simbioza slavo-română, favorizată – cum bine a sesizat Puşcariu (1976: 248) – de creştinarea în anul 865 a bulgarilor. Până atunci, slavii „au alungat populaţia romanică, pentru multe secole de-a rândul, din şesuri şi văi largi, în văile înguste de la munte, în poieni şi pe platouri" (Petrovici 1942: 865). Toponimele majore străvechi le-au fost transmise de protoromâni slavilor de la primele contacte, soldate cu aservirea şi asimilarea lor de către invadatori, după care ele au fost

reîmprumutate de acei autohtoni care au reuşit să se adăpostească şi au revenit mai târziu în regiunile de câmpie (Petrovici 1943 c: 266; Vincenz 1963: 428).

Impactul filierelor asupra formei unor toponime se constată în întreaga Europă, reprezentând o manifestare firească a bilingvismului. Astfel, doi mici afluenţi ai Vistulei se cheamă *Skrwa* (în secolul al XIII-lea: *Strkwa*) < sl. com. **strŭgā* „pârâu". Triburi germanice stabilite temporar în zonă au modificat fonetismul în **Strŭkō*, iar această formă a fost reîmprumutată de slavii riverani: **Strŭky*, genitiv **Strŭkŭwe* > pol. *Strkwa* (Rudnicki 1935: 367). Toponimia galo-romană din Franţa a suferit şi ea influenţa germanicilor: schimbări fonetice (*v-* din *vadum* → *w-* >*gu-*), substituţii de sufixe (*-acum* > *-ach*, *-iacum* > *-ich*), inversări de topică a compuselor (tipul *Ponte Isarae* > *Pontoise* a fost înlocuit prin *Caroli Ponte* > *Carlepont*). Exemple de „circuit toponimic" sunt numeroase şi în toponimia Transilvaniei din perioada istorică: *Satul Nou* → săs. *Noa* → rom. *Noua*; *Ilva Mică* → magh. *Kis Ilva* → rom. *Chişilva*; *Dealu* → magh. *Gyalu* → rom. *Gilău* (Puşcariu 1934: 389); *Sibiń* → săs. *Tsibin*, *Zibin* → rom. *Ţibin*; *Bunul* → magh. *Buny* > *Bony* → rom. *Boiu* (Drăganu 1934: 77); magh. *Keted* → rom. *Chitid* → magh. *Kitid*; magh. *Nagyág* → rom. *Nojag* → magh. *Nozság*; magh. *Egregy* → rom. *Agrigiu* → magh. *Agris* (Petrovici 1943a: 541, nota 1). O influenţă a limbii maghiare a afectat şi morfologia toponimelor ardeleneşti, conferindu-le o poziţie aparte faţă de toponimele populare din Principate. Ne referim la eliminarea articolului de masculin singular şi a morfemelor genitivului, de exemplu *Bănişor*[ul], *Brad*[ul], *Brădet*[ul], *Cărpiniş*[ul], *Chinez*[ul], *Râu* [lui] *Bărbat.* Turnul Severinului a devenit *Turnszeverin*, Ţara Bârsei – *Terra Borza*, Bara Oltului – *Barolt* (săs. *Boralt*) etc. Operaţia de identificare a unor toponime majore străvechi va trebui să ţină seama şi de această posibilitate, numai că ea va trebui bine argumentată, atât sub aspect lingvistic (prin invocarea unor fenomene similare din limbile slave balcanice sau din maghiară), cât şi istoric.

1.4. „E mult mai uşor să descoperi eroarea, spunea Goethe (1972: 59), decât să găseşti adevărul; eroarea stă la suprafaţă şi nu-ţi dă mult de furcă, adevărul zace la fund şi nu se lasă prins de fiecine". La această reflecţie ne-am gândit încercând noi înşine să descoperim toponime păstrate din perioada latină a limbii române. Nu am avut în vedere nume de localităţi, ci toponime majore zonale, desemnând obiecte de mare importanţă (socio)geografică. Am plecat de la premisa formulată deja într-un studiu mai vechi: „cu cât obiectul este mai important, cu atât numele său are o valoare mai mare, este mai stabil în timp şi, prin urmare, are şanse de a fi mai vechi" (Moldovanu 1983–1984: 419). Deşi se presupune că, după anul 271, procesul de romanizare a continuat şi s-a extins până la venirea slavilor, ne-am limitat la acele regiuni ale Daciei şi Moesiei Inferior în care romanizarea a fost efectivă încă din primele două secole ale integrării lor în Imperiu.

Pentru determinarea toponimelor de origine latină am uzat de criteriile stabilite de câțiva romaniști occidentali (Muret 1930: *passim*; Dauzat 1937: 112–132; Rostaing 1985: 54–60; Pellegrini 1990: 149–150).

Mai întâi, trebuie evitată confuzia dintre toponimele latine şi cele romanice. Când cuvintele latine s-au continuat în forme populare, aflate încă în uz sau atestate în perioada istorică a unei limbi, atunci este posibil ca toponimele corespunzătoare să fie creații mai noi (deşi, teoretic vorbind, ele ar fi putut să apară încă din antichitate). În mod convențional, vom admite împreună cu Candrea (1927–1928: 34) că toponime precum *Făgetul* şi *Ulmetul* sunt creații româneşti, iar nu descendente ale unor lat. *Fagetum* sau *Ulmetum*; şi vom aprecia drept eronat punctul de vedere al lui D. Tudor (1974: 116), după care toponimele argeşene *Apa Sărată*, *Câmpulung*, *Nucşoara*, *Corbi*, *Malul cu Flori*, *Valea Mare*, *Teiul* „reprezintă o veche moştenire daco-romană". Această premisă falsă este la baza unor false construcții istorice, denunțate deja de către N. Iorga (1930: 4): „Se întemeiază o întreagă teorie plecând de la o nomenclatură recentă, care nu poate avea niciun interes istoric". Dar şi mai înainte de Iorga, Ioan Nădejde observase că toponimele pseudoromane „n-au nici o însemnătate pentru cei ce caută dovezi de ființarea poporului românesc neîntrerupt în Dacia Traiană" (1886–1887: 317).

Pot fi considerate drept „romane" toponimele care includ fie cuvinte şi sufixe dispărute (dar păstrate în alte arii romanice), fie resturi ale declinării latine, cele care conservă anumite sunete supuse prefacerii în lexicul comun (de exemplu *v* din *vadum* > fr. *Vez*; înlocuit apoi cu *w* > *gu* în fr. *gué*) sau care denotă o evoluție fonetică divergentă față de aceea a apelativelor (lat. *Aquae* > fr. *Aix*, *Ax*, *Dax*, dar *eaux* în apelativul modern). În toate aceste cazuri, avem a face cu „cristalizări" sau „fosile" lexicale, datorate faptului că toponimele sunt cuvinte „sterilizate foarte repede, golite de semnificația lor primară: viața lor semantică se opreşte la formarea lor" (Dauzat 1939: 13). Această condiție lingvistică particulară favorizează izolarea unui lexem de familia sa de cuvinte şi-l transformă într-un *arhaism latin*. Nu rareori, toponimele antice evocă realități proprii epocii în care au fost create: termeni religioşi, militari, sensuri specializate. În măsura în care etimologiile reuşesc să fie convingătoare, asemenea toponime pot atesta circulația zonală a unor cuvinte sau pot ajuta la reconstituirea unor forme din latina populară. Dar, cum avertiza Dauzat (1937: VIII), „il n'est pas d'étymologies plus délicates à aborder que celles-ci".

2. *Bigla*

2.0. În partea de sud-est a Munților Apuseni, se află muntele *Bigla*, cu vârfurile *Bigla Mare* şi *Bigla Mică* (popular, cu palatalizarea labialei: *Bg'ígla Máre*

şi *Bg'ígla Mícă*, cf. Petrovici 1988–1991: 181). Situat la nord de Zlatna, între râul Ampoi şi pârâul Feneş, el este cel mai înalt munte din masivul Trăscăului (1369 m), dominând o întinsă zonă geografică, în care sunt incluse oraşele Abrud (fost castru roman), Zlatna (fost Ampelum), Alba Iulia (fost Apulum) şi Aiud (fost Brusca). Avem a face cu o formă de macrorelief, care are un aspect tipic de deal, cu o pantă lină spre Ampoi şi cu vârful uşor rotunjit; de aceea poporul îi spunea şi *Dâmbu* pe la 1848 (Abrudeanu 1928: 389), iar în vremea noastră îi mai spune *Dâmbău* – denumire reluată şi generalizată de geografi (Victor Corvin Papiu 1963, 269, Popescu Argeşel 1977, 21, 27, ROM. 34 A) printr-o nefericită inspiraţie. Panta dinspre pârâul Feneş este însă abruptă.

Acest oronim, semnalat de multă vreme de Silvestru Moldovan (1898: 275), a scăpat atenţiei specialiştilor. Într-o primă sinteză asupra toponimiei Munţilor Apuseni, G. Weigand (1925) nu-l menţionează. Ovid Densusianu (1928–1929 şi 1929), care s-a interesat în mod special de onomastica veche a regiunii, nu i-a sesizat importanţa, şi nici George Giuglea (1983: 356–363) care, într-un studiu despre *Numele topice din bazinul Ampoiului*, a selectat de aici toponimele care i se păreau de cel mai mare interes. Concluzia profesorului clujean era că „toponimia românească, studiată adânc şi pe toată întinderea ţării, poate să scoată la iveală fapte de importanţă capitală pentru trecutul poporului nostru"; dar între aceste „fapte" nu se afla şi *Bigla*.

Fără îndoială, aspectul său fonetic nu pleda în favoarea unei origini străvechi. „În română nici un cuvânt conţinând un *cl* ori un *gl* la început sau în corpul cuvântului nu poate avea un etimon latin" (Coteanu/Sala 1987: 24). Cu toate acestea, *Bigla* rezistă unei explicaţii printr-o limbă modernă sau de la un antroponim cunoscut. Într-o astfel de situaţie, ne vedem obligaţi să extindem comparaţia tocmai la limba latină, în pofida impedimentului fonetic afirmat.

Atât dimensiunea, cât şi poziţia strategică a acestui munte i-au conferit timp de secole o valoare (socio)geografică deosebită; el este comparabil ca importanţă cu hidronimul *Ampoi* din apropiere, a cărui origine antică este incontestabilă, deşi nu s-a ajuns încă la un acord în privinţa evoluţiei fonetice.

2.1. În mod necesar, *Bigla* transilvană trebuie inclusă în seria oronimelor *Bigla* din Peninsula Balcanică, desemnând: un vârf la trecătoarea Iskărului; un vârf la Željava, lângă Elin Pelin (în apropiere de Sofia); un munte în Bitolia (regiune în Macedonia). Toate acestea sunt citate în dicţionarul etimologic al limbii bulgare (BER, I, 46), care le explică din v.gr. βίγλα, provenit la rândul său din lat. *vigilia* „veghe, strajă", fără să excludă ideea unui împrumut din latina balcanică. Petàr Skok (I, 1971: 147) mai menţionează un *Bygla* la Svetoja Gora şi un *Bigla* la Zaglavata. Ocupându-se de hidronimele din bazinul Vardarului, Iv. Duridanov (1974: 169) înregistrează o *Biglanska reka*, afluent al râului Bregalnica, lângă satul

Bigla, rămase însă fără etimologie. Este posibil ca şi aici nucleul câmpului toponimic să fi fost un oronim.

Dacă vechea bulgară nu-l cunoştea ca apelativ, vechea sârbă ne oferă însă o atestare: *da imĭ nêstĭ gradozidanija ni bigle* „ei nu au nici cetate, nici biglă". Sensul ar fi fost acela de „post de pază pe zidurile unei cetăți". Surse din Dubrovnik menționau, în secolul al XVI-lea, verbul *biglisati* „a cânta" (cu referire la păsări). Petar Skok (I, 1971: 147–148), de la care am luat informațiile, raportează acest verb la ngr. βιγλάω, βιγλίζω, provenit la rândul său din lat. *vĭgĭlāre* „a păzi"; deplasarea sensului s-a produs ca în rom. *privighetoare*, dezvoltat din acelaşi verb latinesc. (Pentru cuvântul nostru, relația semantică este pusă în lumină de o informație din Bucovina oferită de Marian, I, 1883: 254: „Cel ce va mânca carne de privighetoare, acela-şi pierde somnul şi [...] numai priveghiază, cât e noaptea de mare, ca şi privighetoarea".) La prima vedere, cele două cuvinte sârbeşti par a fi împrumutate din neogreacă şi supuse betacismului slav: ngr. β, pronunțat *v*, devine în scr. *b*. Dar Skok nu se opreşte la această explicație, prea puțin plauzibilă, ci presupune că *bigla* este „o rămăşiță lexicală din latinitatea balcanică", aşadar din vremea când β grecesc avea încă valoare de *b* (înainte de secolul al IV-lea). Prin urmare, sârbii ar fi preluat cele două cuvinte de la populația romanică din Balcani, dar nu au reuşit să le mențină în inventarul lor lexical activ.

2.2. Dar cum poate fi considerat un cuvânt vechi grecesc drept „rest din latinitatea balcanică"?

Mai întâi, trebuie respinsă relația etimologică directă între βίγλα şi *vĭgĭlĭa*: sincoparea vocalei mediale accentuate nu s-a realizat în limba greacă, ci presupune un lat.pop. **vigla*, postverbal de la **viglare* < *vĭgĭlāre* „a veghea" (Meyer, III, 1895: 14–15; Triandaphyllidis 1909: 20–21). De la acelaşi **viglare* s-a format în latina populară postverbalul *viglias*, atestat în două inscripții de lângă Praeneste, în Latium (CIL, I, 1139 şi XIV, 2990), glosat prin *vigilias* „străjeri", a cărui realitate Densusianu (I, 1961: 65) refuza să o admită. „O influență greacă, cel puțin grafică" presupunea Benvenuto Terracini (1935: 357) în cuvântul βίγλων = *vigilum* dintr-o inscripție de la Pompei. Sensul inițial al cuvântului grec era acela de „strajă militară" sau „post de pază" (Ducange, I, 1891: 199), dar pentru a dobândi o funcție oronimică, el trebuia să-şi modifice întru câtva conținutul semantic, la fel ca lat. *vigilia*, care a ajuns să desemneze un „turn de pază, observator"; cu această semnificație, cuvântul latin s-a păstrat în toponime din Italia, precum *Veglia* (dialectal: *Veia*), *Cal dela Veia*, *la Veglia*, *le Veglie* etc. (Pellegrini 1990: 235). Acesta pare să fie fost sensul din textul sârb citat de Petar Skok.

Aşa cum a arătat W. Meyer-Lübke (REW^3, 9326), lat. *vigilia* nu s-a păstrat în nici o limbă romanică: în toate s-au creat postverbale de la *vigilare*. În română, de pildă, de la *vegheá* s-a format substantivul *véghiŭ*, cu înțelesul de „strajă", pe care-l întâlnim în câteva oronime vrâncene, cum sunt *Fața Veghiului*, *Veghiul lui Bucur*

sau *Veghiul Zboinei*. Toponimele *Bigla* presupun cu necesitate un intermediar vechi grecesc, dinainte de secolul al IV-lea, când gr. β devenise *v* (pentru cronologia fenomenului, vezi Mihăescu 1966: 59, 80). Într-adevăr, este greu de admis că betacismul s-ar fi produs într-un mediu latin, afectând doar substantivul **vigla* şi rupându-l formal de familia verbului **viglare*, care îl susţinea. Confundarea panromanică a lui *-b-* şi *-v-* intervocalici într-o spirantă sonoră bilabială (*w*) s-a reflectat în inscripţii din secolele I–III e.n. şi în notarea ca *b* a labiodentalei iniţiale *v-*; dar acest ultim aspect al „crizei labialelor" din latina populară (Herman 1971: 209) a lăsat puţine urme în limbile romanice, iar din română se pot cita doar câteva cuvinte care să ateste substituţia (Lausberg, I, 1970: 309–311). Dimpotrivă, în greaca veche, labialele lat. *v* şi *b* erau redate printr-un sunet unic, oclusiva labială β, percepută în latină ca *b* (Viscidi 1944: 7; Grandgent 1958: 161). Aşadar, în consonantism, oronimul nostru a suferit, în perioada ocupaţiei romane a Daciei, evoluţia: lat. *v-* > gr. β > lat. *b*.

Pronunţia greacă a influenţat şi vocalismul lat. **vĭ́gla*. În latina populară, vocala tonică *ĭ́* manifesta o tendinţă de deschidere, evidentă în inscripţiile de la Pompei (a doua jumătate a secolului I, cf. Väänänen 1964: 37). Ea ar fi trebuit să evolueze la *ę* de prin secolul al III-lea (Grandgent 1958: 104–105, cf. Philippide, I, 1923: 479, 481; Mihăescu 1978: 174; Ivănescu 1980: 118) şi să se păstreze ca *e* în româneşte. În împrumuturile greceşti din limba latină, făcute până în secolul al III-lea, lat. *ĭ* a fost perceput ca *i* şi notat prin ι (**vĭ́gla* > βίγλα); într-o fază mai nouă, *ĭ* a fost perceput ca *e* şi notat prin ε (*vĭ́rga* > βέργα) (cf. Mihăescu 1993: 349–350). În împrumuturile latine din limba greacă, anterioare secolului al III-lea, unui *í* scurt accentuat grecesc îi corespunde un *ī*, iar unui *é* un *ē* (Diculescu 1926: 426–427; Grandgent 1958: 98). Aşadar, în vocalism, oronimul ardelean a suferit, în perioada ocupaţiei romane a Daciei, evoluţia: lat. *ĭ́* > gr. ι > lat. *ī* > lat.pop. *i*. Vehiculat de greci, termenul militar *bigla* s-a putut impune ca atare populaţiei balcanice latinofone, devenind un component al lexicului popular. Într-un mediu grecofon, termenul a suferit evoluţia consoanei greceşti β la *v*, de după secolul al III-lea, pe care o reflectă oronimele *Vigla*, desemnând un vârf în munţii Pirin, lângă Melnik, la graniţa de sud-vest a Bulgariei, şi o stâncă în munţii Ematika, la vest de Kuklin şi la sud de Plovdiv (BER, I, 142); o *Vigla Planina* menţionează şi Mikov (1943: 117).

Este greu să credem că grecii din oraşele romane Ampelum (unde s-au descoperit douăsprezece inscripţii greceşti) sau Apulum (unde s-au descoperit 40) ar fi putut să impună un oronim populaţiei latinofone majoritare. (De altfel, „inscripţiile greceşti nu pot dovedi prezenţa grecilor acolo unde ea nu este confirmată şi prin alte mărturii", spune Procopovici 1938: 63.) Dar şi în Balcani, grecii preferau oraşele, aşa încât nu s-ar putea susţine cu certitudine că oronimele

citate ar fi creaţia lor. La sud de linia Jireček, „existau enclave romane [...] până în Corint şi Patras", iar „toponimia ariei greceşti se dovedeşte pe alocuri latină" (Mihăescu 1978: 74). O veche zonă romanizată a fost în Pind, unde aromânii, suprapuşi unei populaţii romanice băştinaşe (Capidan 1943b: 162), au păstrat hidronimul şi oiconimul *Băiasa* < **Bau̯ĭ́sa* < v.gr. Βαβίσσα (Ivănescu 1980: 73) şi oiconimul *Sărună* < **Salona*, a căror formă implică fenomene fonetice proprii latinei populare: dispariţia lui *-w-* (*-u̯-*) intervocalic, diftongarea lui *ĭ́* >*é* > *ea* şi rotacizarea lui *-l-*. Se infirmă astfel opinia unor istorici după care, dincolo de linia Jireček, începea o zonă „supusă influenţei greceşti şi în parte grecizată" (IST. ROM. I, 794). Oronime create în mod sigur de greci, de la cuvinte desemnând obiective militare, există doar în Grecia propriu-zisă: Βάρδια, Πύργος, Καστέλλα, Ευλόκαστρο, Καστράκι etc. (Thomopoulos 1969: 506).

Cele două exemple din vechea sârbă sprijină ipoteza că *bigla* reuşise să pătrundă în latina balcanică. În Dalmaţia, „elementele greceşti pe care sârbo-croata din această zonă le mai păstrează nu pot fi nicidecum atribuite acţiunii colonizatoare greceşti, deoarece, la venirea slavilor, acest teritoriu fusese complet romanizat" (Vinija 1967: 222). Afirmaţia se aplică atât lexicului, cât şi toponimiei. Ea este valabilă şi pentru limba bulgară, care a suportat influenţa latinei dunărene: „Împrumuturile care prezintă caracteristici greceşti clare pot proveni numai de la popoarele romanizate" (Fischer 1992: 100).

2.3. Dacă termenul vechi grecesc a putut să-l substituie pe lat. *vigilia*, aceasta s-a putut întâmpla, credem noi, mai ales datorită semnificaţiei sale militare. Grecii erau tehnicieni pricepuţi şi, de aceea, erau mult folosiţi la lucrări de construcţii şi în special la fortificaţii. Aşa se face că, în terminologia militară romană, s-au impus şi termeni greceşti, de pildă πόργος şi φρουρός, deveniţi în latineşte *burgus* „fortificaţie de graniţă" şi *prurus* „întăritură" (Mihăescu 1966: 36–37).

Alţi termeni de acest fel au fost preluaţi de greci din limba latină şi retransmişi, ca şi *bigla*, în adaptarea fonetică proprie. Astfel, lat. *clausura/ clusura* „defileu închis (fortificat)" a fost asociat în limba greacă cu verbul κλείω „închid", de unde a rezultat gr. κλεισοῦρα, reîmprumutat în latina balcanică în forma *clisura*, care s-a păstrat ca atare în bulgară, în sârbo-croată şi poate în alb. *këshyrë*, reflectându-se şi în toponimie: *Klisura*, *Vlahoklisura* etc. (Skok 1931: 376; Mihăescu 1993: 52, 56). Filiera greacă a fost contestată cu argumente neconvingătoare de B. Simionov (1975: 282), care a presupus o evoluţie fonetică directă de la „traco-latină" la bulgară, parcurgându-se fazele: *clausura* > **clasura* > **cl'asura* > bg. **klesura* > *klisura*. Pentru reîmprumutarea cuvântului în latină pare să pledeze un text al lui Theophylactus Simocattes, din *Historiae*, VII, 14: „Atunci barbarii se aşezară în jurul întăriturilor trecătorilor, pe care romanii în

limba lor părintească obişnuiesc să le numească *clisurae* (κλεισούρας)" (IZV. II, 546). Bizantinii puseseră la punct un sistem de apărare a defileelor numit *kleisourarchia* (Ahrweiler 1974: 217). Intermediarul grec a fost avut în vedere, în toponimele din Calabria, *Clisura* şi *Crisura* (Rohlfs 1974: 4, 85). De altfel, în această provincie a Italiei, o serie de cuvinte latineşti au fost grecizate şi păstrate ca atare în toponimie: *Budolato* < *vadum latum* şi *Buturo* < *Vulturius* (din faza veche a pronunţării lat. *v* ca *b*), *Verbicaro* < *berbicarius*, *Vucitu* < *bucetum* (din faza mai nouă, când lat. *b* se pronunţa în gr. *v*) (*ib.*, s.v.).

Pentru a ilustra filiera greacă, se mai pot cita: lat. *genucularium* (< *genuculum*) → gr. γονυκλάριον (prin contaminare cu gr. γόνο „genunchi") → lat. **gonuculum* > sicil. *gunókkju*, calabr. *gunukkjo* (Mihăescu 1968: 485); lat. *vervella* → gr. βερβελιά → dalm. *brabolak* (Moutsos 1974: 67); lat. *denarius* → gr. δηνάριον → lat. med. *dinarius*, lat. *dux* → gr. δούξ, acuzativ δοῦκα > δοῦκας → lat. med. *duca* > it. *duca* (Moutsos 1983: 53) etc.

În limba română există câteva cuvinte a căror etimologie din latină întâmpină dificultăţi de ordin fonetic, dar care se pot explica uşor admiţând un intermediar grec. Este cazul drom. *osânză*, ar. *usândză*, în care vocala iniţială nu poate fi justificată prin lat. *axungia* (la origine: „unsoare pentru osii"), ci presupune adaptarea sa gr.*οξύγγια < 'οξύγγιον, care a intermediat schimbarea (Diculescu 1926: 436; Skok 1931: 373–374). O primă tentativă etimologică i se datoreşte lui Puşcariu (1905: 1228), urmat de Candrea/Densusianu (1914: 1292), de I. Şiadbei (1957: 483) şi de I. Fischer (1985: 190), care refăcuse un lat. **oxŭngia*. Al. Graur (1936: 24) credea că la această formă se ajunsese pe terenul limbii latine: începutul compusului fusese interpretat de vorbitori ca prefix: *abs-ungia* (atestat în două texte din secolele al V-lea – al VI-lea, *Mulomedicina Chironis* şi *De materia medica* al lui Dioscoride), după care s-ar fi ajuns la varianta *aussungia* (atestată tot la Dioscoride) şi apoi la **asungia*, de unde sienezul *osogna*, rom. *osânză*. Înţelegerea ca prefix a iniţialei a fost o realitate, probată nu numai de o a treia variantă, *exungia*, ci şi de eliminarea „prefixului" în it. *sugna* (Battisti/Alessio 1957: 3674), dar evoluţia fonetică de la *absungia* (considerat etimon şi de către Al. Rosetti 1968: 393) la *aussungia* (considerat etimon în ILR, II, 138 şi de către Mihăescu 1993: 43) şi apoi **osungia* nu este plauzibilă. Deşi *b* s-a vocalizat înainte de unele consoane, fenomenul nu se putea petrece şi înainte de *s*, când *b* se pronunţa de obicei *p* (Grandgent 1958: 156; cf. *labsus non lapsus* în *Appendix Probi*); cuvântul se pronunţa deci *apsungia* – şi de aici s-a ajuns, prin asimilare regresivă, la reatinul *assońa*, abruzzesul *assońe*, sardul logudorez *assunża*. În al doilea rând, varianta *ausungia* nu putea evolua la **osungia* deoarece diftongul aton, urmat de *u* în silaba posterioară, era redus la *a* prin disimilare (aparentele

monoftongări la *o* din latina antică, precum *lotus*, *torus*, *tesorus*, reprezintă în realitate forme rustice, probabil de origine umbrică, anterioare evoluției lui *o* >*au* din latina urbană, care s-au menținut în arii laterale ale latinei populare, cum presupune Lüdtke 1961: 7); ea se poate explica nu printr-o evoluție din *absungia*, ci printr-o echivalare *ad-hoc* în traducere a formei greceşti 'οξύγγιον din originalul lui Dioscoride (pentru scrierea *au* a gr. *o*, vezi Grandgent 1958: 110). Varianta grecească, atestată şi în diverse glose (CGL, II, 384, 496), era percepută de latinofoni fie ca **oxungion*, fie ca *oxingion* (cf. *Glossae Servii Grammatici*, în CGL, II, 521: lat. *axingia* = gr. *oxingion*, în transliterație). Ambele forme puteau determina apariția unui lat.pop. **ossúngia/ *ossíngia* (care în unele regiuni ale Imperiului îl dubla pe **ossúngia*), explicând astfel cuvântul românesc: fie prin prefacerea lui *ú* +nazală > *ă*, *â*, fie prin schimbarea lui *i* precedat de *s* (< *cs*) în *â* (Philippide, II, 1927: 84 şi 62). Prin urmare, ipoteza unui intermediar grec 'οξύγγιον este foarte plauzibilă, mai ales că produsul natural respectiv era utilizat în diverse leacuri, iar mai toți medicii de la Roma erau fie greci, fie orientali care vorbeau greceşte (Bonfante 1987: 623). Nu avem dreptul să procedăm la reconstituirea unor forme latineşti dacă ele nu pot fi justificate în interiorul limbii latine.

În opinia lui Petar Skok (1931: 373–374), sincoparea vocalei mediale *-u-* într-o serie de cuvinte (lat. *stabulum*, *subula*, *assula* > rom. *staul*, *sulă*, *aşchie*) s-ar explica prin mijlocirea gr. στάβλος, σοῦβλα, ἄσκλα. În recenzia acestui studiu, E. Petrovici (1931–1933: 358) observa cu dreptate că „formele româneşti nu pot fi considerate împrumuturi din bizantină, ci invers, bizantina le are din latina populară balcanică. Noțiunile exprimate aparțin doar civilizației rurale". De altfel, toate formele sincopate sunt atestate şi în latină, fie în *Appendix Probi* (*stablum*), fie în inscripții (*subla*, *astla*). Dar în alte cazuri, precum gr. τίτλος pentru lat. *tĭtŭlus*, ar fi vorba, după I. Fischer (1992: 100–101), de adaptarea independentă a cuvântului împrumutat la structura silabică a limbii greceşti, „iar explicația că ar proveni din latina vulgară sau chiar din latina occidentală este exclusă".

Din câte ştim, ipoteza unei filiere greceşti în transmiterea de la latină la română a unor cuvinte îi aparține lui Diculescu (1926: 436–437), care a sesizat faptul că o serie de neregularități ale evoluției fonetice se pot explica admițând medierea unor forme greceşti vechi. El a repus în discuție etimologiile a patru cuvinte: *osânză* < lat. *axungia* (deja discutat de noi), *mursă* „amestec (fermentat) de apă şi miere sau de lapte şi miere" < lat. *mulsa* „hidromel", *curte* < lat. *cohortem* (acuzativul lui *cohors*) şi *codru* < *quadrum*.

La cuvântul *mursă* (cu varianta regională *morsă*), nu se poate motiva evoluția lui *-l-* la *-r-* fără a accepta intermediarul ngr. ἀμοργός < v.gr. ἀμολγός „mulgător, sugător". La ceilalți descendenți romanici ai lat. *mulsa* consoana *-l-* se păstrează, cu

excepţia sicilianului *ammursatu* „vin dulce", care se apropie şi el formal de cuvântul neogrec (REW^3, 5733). Ciorănescu (2001: 530) recunoaşte dificultatea fonetică a derivării din latină a lui *mursă*, care ar avea o „origine îndoielnică", dar nu se arată convins nici de explicaţia lui Diculescu. Regional, s-a înregistrat şi varianta *mulsă*, care ar conduce spre un lat. *aqua mulsa* „hidromel" după Mihăescu (1933: 243), dar care nouă ni se pare mai degrabă un rezultat târziu al atracţiei paronimice, lăsând neclarificată schimbarea de la *mulsă* la *mursă*.

Neexplicată prin latină rămâne închiderea lui *ō* la *u* sub accent în *cohortem* > *curte*. De aceea Diculescu invoca o particularitate a dialectului tesalic, cel care a influenţat în mai mare măsură pronunţarea cuvintelor latine în estul romanic, şi anume ω > ου, care s-ar reflecta în rom. *curte*, alb. *kurt*, ngr. κούρτη, dar şi în v.sard. *curte*. DA şi Ciorănescu (2001: 272) preferă să refacă un lat. **cŭrtem*, lăsând nelămurită dificultatea fonetică. REW^3, 2032 sesizează deosebirea dintre reflexele romanice occidentale ale lat. *cohortem* (care-l menţin pe *-o-*) şi cele orientale (româna şi albaneza), admiţând filiera grecească propusă de Diculescu. În sfârşit, Mihăescu (1978: 11, 190–191, 286; idem 1993: 286–287) descoperă varianta *curtis* la Iordanes (anul 551) şi în surse diplomatice occidentale târzii (secolele VI–X), pe care o invocă drept etimon al cuvântului românesc, deşi în toate inscripţiile din latina sud-est europeană apare forma populară *cortis* (1978: 190). Această discordanţă nu-i susţine ipoteza unei tendinţe dialectale latine de închidere a lui *o* la *u*, ci face preferabilă explicaţia deja propusă de alţi lingvişti pentru *curtis*, prin atracţia paronimică a lat. *curia*.

Pentru rom. *codru* „bucată" s-a propus ca etimon lat. *quadrum* „pătrat", din care diftongul *ua* a evoluat la *a* începând din secolul al II-lea î.e.n. (Mihăescu 1978: 191, cf. *qualem* > *care*). Aşa cum a remarcat Diculescu, schimbarea *a* > *o* nu se justifică pe terenul limbii latine; dimpotrivă, fenomenul este prezent în glosele greceşti (κόδρα = *quadra*, *κόδρον* = *quadrum*, Κοδρᾶτος = *Quadratus*), ceea ce face plauzibilă ideea unei filiere greceşti, acceptată şi în REW^3, 6921. Intermediarul grec fusese propus de Hugo Schuchardt (1867: 510, nota) şi îl admite şi Sandfeld (1930: 48, nota 1), pentru că în această limbă „trecerea *qua-* > *ko* pare regulată". Spre deosebire de aceşti lingvişti, Eric P. Hamp (1980: 644) apreciază că fenomenul s-a produs doar în latina orientală şi nu este nevoie să invocăm o intruziune greacă; din latină, forma s-a transmis şi în alb. *kodrë*. Opinia sa este în continuarea unei direcţii a lingvisticii noastre, de la Densusianu (I, 1961: 57) la DA, Th. Capidan (1920–1921: 509–510), ILR, II, 145, 305, Ciorănescu (2001: 223) şi Mihăescu (1993: 57), care refac un lat.pop. **quodrum* sau **codrum*, din care ar proveni atât cuvântul nostru, cât şi cel albanez. De observat că Mihăescu (1993: 352) sporeşte numărul corespondentelor greceşti ale cuvintelor latine: κοδράντης =

quadrantem, κοτρῖγαι = *quadrigae*, apreciate drept reflexe ale unor forme din latina populară. Bazându-se pe concordanța cu albaneza, Philippide (II, 1927: 708) înclina să considere rom. *codru* de origine dacică, la fel ca Reichenkron (1966: 111). După Gr. Brâncuş, „trebuie să acceptăm că *a* > *o* este o modificare fonetică specific dacică" (1983: 136–137); nu neapărat, pentru că fenomenul afectează şi alte cuvinte, a căror origine dacică este exclusă; dar pentru toate avem corespondente fonetice greceşti, inclusiv în nume de persoană.

Pentru toate lexemele discutate de noi, etimoanele latine au fost reconstituite corect, cu precizarea că ele implică o mediere fonetică greacă. Noua Romă a fost un focar de iradiere a elementelor vocabularului latin, aşa cum au fost ele preluate în limba greacă, veche şi bizantină, astfel încât formele reîmprumutate, din latină în greacă şi înapoi în latină, nu vor fi fost puține, după cum a existat şi circuitul de sens contrar, din greacă în latină şi înapoi în greacă (Fischer 1992: 101, nota 21). Pentru cea de a doua situație, putem cita lat. *burgus*, care apare în Dacia înainte de anul 138, provenit din gr. πίργος „turn de apărare" şi care a fost reîmprumutat de greci în forma βουργου (Mihăescu 1959: 160–161). S-a produs realmente atunci o simbioză a celor două culturi, implicând şi interferențe lingvistice, care trebuie avută în vedere în cercetările de istorie a limbilor balcanice. În această perspectivă, devine perfect plauzibilă etimologia oronimelor *Bigla*, din lat. **vigla* prin filieră veche greacă.

2.4. Desemnând un punct de strajă întărit, *bigla* s-a putut răspândi în întregul spațiu roman carpato-balcanic. Părăsirea Daciei de către administrația romană, în anul 271 e.n., a întrerupt contactul de adâncime cu lumea greacă, astfel încât noua formă a termenului militar, *vigla*, n-a mai putut fi cunoscută şi aici. Dar forma mai veche s-a putut păstra până la venirea slavilor, deoarece continuitatea romanicilor, în secolele al IV-lea – al VI-lea, a fost demonstrată arheologic. Primele grupări de slavi îşi fac apariția, în centrul Transilvaniei, pe la sfârşitul secolului al VII-lea; rândurile lor se îngroaşă continuu în următoarele două secole, luând proporțiile unei adevărate invazii (Rusu 1973: 196–200).

Invazia slavă a determinat o discontinuitate etnică, pe care aspectul oronimului nostru o reflectă foarte clar. Dacă mediul romanic s-ar fi menținut, atunci acesta ar fi trebuit să ajungă, pe teren românesc, la forma **Bighea*, pentru că grupul *-gl-* în poziție intervocalică devine *gl'* între secolele al V-lea şi al VII-lea (Ivănescu 1980: 208, cf. Nandris 1963: 140, 230–231) şi rămâne în acest stadiu în dialectele sud-dunărene (megl. *vegl'u*, ar. *avegl'u* „veghez"), după care, prin asimilare consonantică, evoluează în dacoromână la oclusiva palatală *g'*; evoluția s-a încheiat în secolul al XV-lea (Gr. Rusu 1973: 227). Transmis însă unei populații sud-slave orientale, oronimul **Bigl'a* ar fi redevenit *Bigla*, deoarece în bulgară durificarea lui *l'* este obişnuită (Zaimov 1973: 47), iar grupul *gl* se menține ca atare. Emil Petrovici a arătat că toponimia slavă din centrul Transilvaniei

(*Bălgrad*, *Zlatna*), precum şi aria lexicală a cuvântului *maştehă* „mamă vitregă", care o continuă pe cea maghiară a lui *mastoha*, dovedesc faptul că slavii care locuiau aici făceau parte din grupa sud-slavă orientală (Petrovici 1963: 12 şi 18). Şi în sârbă grupul consonantic v.rom. *gl'* ar fi putut evolua fie la *glç*, ca în **extrangulata* > *strigl'ată* > *strglçata*, fie la *kl*, ca în *glandula* > *gl'indură* > *klindur* (Popović 1960: 591). *Depalatalizarea nu a afectat şi lexicul de origine latină, deoarece el era folosit în mod curent, indiferent de deplasările în spaţiu ale românilor, ci doar forma unui toponim, pe care ei puteau să-l uite dacă erau siliţi să-şi schimbe vechile aşezări. Revenind în această zonă, românii au reprimit toponimul străvechi cu modificarea fonetică slavă şi l-au păstrat ca atare*, aşa cum au păstrat şi cuvintele bulgăreşti conţinând grupul *gl* (de exemplu v.bg. *glasŭ* >rom. *glas*, v.bg. *aglika* > rom. *aglică*).

De observat faptul că depalatalizarea angajează şi forma oronimelor similare din Balcani, pe care vechii bulgari le-au cunoscut de la populaţia romanică în forma **Bigl'a*, tot în secolul al VII-lea, dacă nu cumva mai târziu, la începutul secolului al IX-lea, când ţaratul bulgar s-a extins şi în zona muntoasă, pe care a cucerit-o treptat de la bizantini. Spre sfârşitul secolului al IX-lea, ţarul Simeon a ocupat o mare parte din Tracia şi din Macedonia, de la munţii Haemus şi până în Pind. În toată această regiune montană fuseseră împinşi o parte dintre protoromânii din Moesia, strămoşii meglenoromânilor, care ocupaseră cursurile superioare ale râurilor Struma, Marica şi Tundža. Nicetas Choniates spunea că vlahii „locuiesc peste tot în cuprinsul muntelui Haemus", iar Ana Comnena scria că în Tracia vlahii se înmulţiseră „ca roiul de albine". De la aceşti protoromâni au preluat slavii bulgari nu numai oiconimele **Bigl'a*, dar şi alte oronime implicând grupul consonantic respectiv, pe care l-au supus aceleiaşi adaptări fonetice.

În latina balcanică era cunoscut cuvântul *tēgŭla* „lespede", atestat şi în toponimul *Tegulicio* sau *Tegulitia*, desemnând o staţiune pe drumul de la Ratiaria la Naissus (Duridanov 1977: 273). În albaneză, sincoparea lui *-ŭ-* neaccentuat nu s-a produs, iar *ē*, devenit *ę* în latina populară, s-a diftongat sub accent: *tjegulë*. Acest ultim fenomen nu caracterizează însă şi latina daco- moesică de la baza limbii române şi, din acest motiv, a fost folosit ca argument împotriva ipotezei unei vechi simbioze albano-române (Şiadbei 1937: 450, 460–461). Aşa cum a arătat Väänänen (1964: 41–42), „sincopele survenite în latina istorică se caracterizează prin persistenţa, timp mai mult sau mai puţin îndelungat, a formei nereduse alături de forma sincopată. [...] Într-un număr de cazuri, dubletele de acest gen au subzistat în romanică". Un astfel de caz este acela al lat. *tēgŭla*, care a suportat sincoparea lui *-ŭ-* în unele dialecte şi graiuri italiene (*teglia* şi *tegghia*), nu însă şi în altele (*tegola*, *tivula*) şi nici în vestul Romaniei, unde *-g-* intervocalic s-a vocalizat (log., prov., cat. *teula*, sp. *teja*, port. *telha*, fr. *tuile*), cf. REW[3], 8618; Rohlfs, I, 1966: 173–175, 353–354.

Toate cele trei posibilităţi sunt concretizate în toponimia Italiei: *Teglio*, *Tegliaja*, *Tegola*, *Tegoli*, *Teule* etc. (Pieri 1919: 359; idem 1969: 363). Cu şi fără sincopă circula cuvântul în latinitatea dalmată, aşa cum rezultă din împrumuturile sârbo-croate: *tigla* (cu toponimul *Tiglarice* şi variantele *tagla* şi *tugla*) şi *tigula* (cu varianta *tikula*), cf. Skok, III, 1973: 467. În latina daco-moesică, lat. *tegula* a fost sincopat, la fel ca în unele regiuni ale Italiei, iar după secolul al IV-lea dentala *l* a fost palatalizată: *tégl'a*. Sub influenţa lui *a* din silaba următoare, vocala medială accentuată *é* se pronunţa mai deschis, tinzând să se diftongheze. În acest stadiu, a fost împrumutat cuvântul în limba veche bulgară, care l-a acomodat fonetic.

S-a produs fenomenul închiderii lui *e* > *i*, care se petrece cu regularitate în dialectele bulgăreşti estice (Zaimov 1968a: 390), probabil după mijlocul secolului al IX-lea (deoarece în toponimele slave din Grecia ea coexistă cu metateza consoanelor: Βρίστοβον = *Brěstovo*, cf. Vl. Georgiev 1968: 425), apoi depalatalizarea lui *l'* şi desonorizarea lui *g*. A rezultat cuvântul *tikla* „lespede", „stâncă în formă de lespede", cu derivatul *tiklišëvyj* „loc cu multe lespezi" (Gerov, IV, 1901: 335), cu circulaţie în zona montană a Bulgariei, unde s-au descoperit numeroase oronime în masivele Pirdop şi Rodope: *Teklicata* (Zaimov 1959: 266), *Tikla* (două), *Tiklata* (douăzeci), *Tiklete* (două), *Tikleski kamen*, *Tikli* (două), *Tikliže*, *Tiklite* (patru), *Tiklica*, *Tiklicata* (două), *Tiklicete*, *Tiklici* (două), *Tiklicite*, *Tikliščeto*, *Tikloka*, *Tikljovata Padina*, *Tikljovo* (Hristov 1964: 310–311). Dintre acestea, nu puţine vor fi fost create de vlahii balcanici. În bulgară, termenul entopic a suportat şi epenteza vocalică (cf. v.bg. *reklŭ* >bg. *rekăl*, *rekal*, *rekol*, la Mladenov, 1929: 130), evidentă atât în apelative precum *tikalnik* „plăcintă", *tikalnica* „lespede fixată la căşărie în Rodope" (Gerov, V, 1904: 306), cât şi în oronime citate de Hristov: *Tikalja*, *Tikaljeto*, *Tikălje*, *Tikălska* etc.

Este posibil ca termenul entopic slav să fi fost transferat de vechii bulgari şi în nordul Dunării, unde s-a fixat în oronimul *Tigăile* din munţii Ciucaş, desemnând un grup de turnuri şi de lespezi verticale uriaşe, rezultate în urma unui proces de eroziune diferenţiată. Ele se află pe un vârf de 1699 m, la răsărit de Predeal şi la apus de pasul Bratocea, aşadar pe vechiul drum de acces spre Transilvania (Gold 1910: 252; Moldovan, I, 1911: 144; Posea 1976: 285; Gh. Niculescu 1981: 17, 178; în unele hărţi precum ROM. din 1981, numele lor este deformat în *Ţigăile*). Înfăţişarea acestui grup de stânci, care ies în evidenţă în plan vertical, exclude posibilitatea unei metafore toponimice de la apelativul *tigaie*, orientând etimologia spre un v.bg. *Tikălje*, atestat în oronimia Bulgariei şi modificat fonetic prin atracţie paronimică. Dacă nu este o greşeală de transcriere, forma *Tigălia*, menţionată de Iordan (1963: 533), ar putea reflecta o fază de evoluţie intermediară.

Bigla din Munţii Apuseni este singurul oronim preslav păstrat în toponimia românească, în condiţii istorice particulare, a cărui origine romană ni se pare

indubitabilă. Cuvântul se adaugă la dosarul influenței grecești asupra latinei populare din regiunile dunărene, „care s-a manifestat în mod diferit, iar uneori mai intens decât în alte provincii ale Imperiului" (Fischer 1974: 516). Oronimul corespunzător reprezintă, în același timp, o probă lingvistică cu adevărat capitală pentru continuitatea românilor în Dacia, pe care lingviștii au căutat-o zadarnic până acum. Oiconimul *Cluj*, dintr-o zonă geografică relativ apropiată, ne oferă o confirmare a procesului istoric, prin menținerea, în aceleași condiții, a stadiului vechi de evoluție fonetică a grupului consonantic latin *cl.*

3. *Clujul*

3.0. S-a spus despre Cluj că a îndeplinit funcția de „poartă spre Munții Apuseni. El constituie și a constituit vreme îndelungată un punct nodal, un loc de încrucișare a unor importante căi de comunicație și comerciale" (Goldenberg 1958: 12). Orașul este situat pe Someșul Mic, la confluența acestuia cu Chintăul și cu Nadășul, într-o depresiune de formă alungită, înconjurată din trei părți de dealuri odinioară împădurite (Hoia, Lombul, Feleacul), iar din a patra de Munții Gilăului. Datorită importanței sale strategice excepționale, depresiunea a fost apărată de o cetate construită de daci (Napoca), întărită și mai mult în epoca romană (când orașul devine colonie și capitala Daciei Porolissensis), distrusă de barbari, reconstruită în veacul al IX-lea (cetatea de la Mănăștur, care făcea parte din sistemul de apărare al voievodatului lui Gelou, dacă nu cumva era chiar reședința sa, cf. I.A. Pop 1966: 136), distrusă de unguri în a doua jumătate a veacului al XI-lea, refăcută din nou, dar distrusă de tătari la 1241 („Cetatea Veche", magh. Ovár). Este ușor de recunoscut aici contextul geografic tipic al fortificațiilor de apărare a defileelor, numite *clausurae* (de la verbul lat. *claudere*) sau *clusae* (de la forma populară a acestuia, *cludere*). Nu atât sensul geografic inițial, de „loc închis, îngust, înconjurat de dealuri" (cum crede Pascu 1974: 71), cât semnificația sa militară secundară a determinat păstrarea, sub formă de toponime, a termenului *clusa(e)* în mai toate regiunile care aparținuseră Imperiului roman. „Non solum angusti montium aditus olim dictae sunt *Clusae*, sed quandoque etiam munitiones et fossae quibus castra circumdabantur aliaque loca opportuna", spunea Ducange, II, 1842: 404, cf. și Lejeune 1954: 346–349.

3.1. Începând cu istoricul maghiar din secolul al XVIII-lea, Huszti András, acceptat mai apoi de Márki Sándor (apud Drăganu 1933: 439), o seamă de istorici și geografi au propus explicarea numelui de localitate din lat. *clusa* (Iorga, III, 1937: 47, 62–63; Schiopul 1945: 124–125; Goldenberg 1958: 13; Horedt 1958: 115; Pascu 1974: 71; I.CL. 1974, 68–69 și 70, nota 6) sau *clus(um)* (Giuglea/Orghidan 1959: 138, nota 7; Cherpillod 1986: 117), dar lingviștii nu și-au dat acordul, arătând că, în mod normal, de la acest etimon s-ar fi ajuns la un rom.

**Chiusă* (Drăganu 1933: 439; Kniezsa 1936: 111; Pătruț 1984: 109–110), respectiv **Chiusu*. Evoluția sa ar fi trebuit să fie asemănătoare cu a toponimelor italiene sintematice *Chiusa, Chiusa di Pesio, Chiusa di S.Michele, Chiusaforte, Chiusella, Chiusone, Chiusi, Le Chiuse, Chiuso, Monte-chiuso, Valchiusa* etc. (ENC.IT. X, 1931, s.v.; Pellegrini 1990: 241–242; Pieri 1919: 178, 327; idem 1936: 123; idem 1969: 252). În unele zone, de pildă în Tirol, evoluția fonetică s-a continuat prin africatizarea lui *ḱ* > *ĉ*: *Clausa* > *Chiausa* (pronunțat *ĉausa*), *clausu/clusu* > *Cioso, Ciosi, Cius, Ciusso, Giusa* (Schneller 1890: 42; Pellegrini 1990: 216, 241–241). Paralelele oferite de susținătorii acestei etimologii, fie din toponimia franceză, fie din cea germanică, în care grupul *cl-, kl-* se menține (*La Cluse, Kluse, Klause* etc.), deşi mai apropiate formal de rom. *Cluj*, nu pot fi relevante decât admițând că acesta din urmă nu descinde direct din latineşte, ci dintr-un intermediar francez sau german.

Prima soluție, a intermediarului francez, a dat-o J. Karácsonyi în 1923 (apud Viciu 1929: 60), urmat de István Németh (apud Bárczi 1937: 266), după care Clujul va fi fost o colonie valonă, înființată pe timpul Sf. Ştefan, ce se va fi numit în v.fr. *clos* < lat. *clausum*. Se pare că, la sfârşitul secolului al XII-lea şi la începutul celui de al XIII-lea, *-s* final francez se pronunța ca un fel de *š* sau *ś*; din acest motiv, el a fost redat în ungureşte prin *s* (pronunțat *š*): *botos* < v.fr. *botes*, *Lajos* < v.fr. *Lois* (Bárczi 1958: 77–78). Aşadar, un v.fr. **Clos* s-ar fi pronunțat, foarte probabil, *Cloš*. Relativ recent, Ladó János a reluat ideea originii valone a denumirii (I.CL. 69, nota 6). Fr. *clos*, participiul trecut substantivat al verbului *clore*, corespunzând lat. *clausum*, este atestat ca atare din secolul al XII-lea şi destul de bine reprezentat în toponimia franceză (*Le Clos, Le Claux, Cloux* şi diverse derivate, cf. Gröhler, II, 1933: 59–60, Dauzat/Rostaing, 1963: 194), mai puțin însă în cea belgiană (unde nu s-au păstrat decât derivatele sale, precum *Closière, Clozin, Cluzeuse*, cf. Carnoy, I, 1948: XX).

Teoretic posibilă, ipoteza nu este însă confirmată de informațiile istorice de care dispunem: nu există niciun fel de indiciu al venirii la Cluj a valonilor. Ea nu este confirmată nici de succesiunea atestărilor: dacă forma primară ar fi fost v.fr. *clos*, atunci ea ar fi trebuit să se reflecte în primele atestări ale Clujului. Dar formele de acest fel sunt târzii, de la sfârşitul secolului al XIV-lea (1370–1377: *Klosuar, Closuar, Closwar*) şi din secolul al XV-lea (1441: *Closvar*), cf. SDT, I, 158; ele se explică prin influența formei maghiare cu metafonie din aceeaşi perioadă, *Kolosuar*. Formele vechi, cu *-u-* (*Clus*), din secolele al XII-lea – al XIII-lea, nu pot fi în nici un caz explicate printr-o închidere pe teren românesc sau maghiar a lui *o* deschis francez, care ar fi trebuit să se păstreze în ambele limbi.

Cea de a doua soluție, a intermediarului german, a avut mai mulți susținători. Încă din anul 1656, Conrad Iacob Hiltebrand era de părere că „numele german de *Clausenburg* i s-a dat în vremurile vechi germane, de la strâmtoare: «berg–

clauser»" (CSŢR, V, 555), iar în 1835 Adolf Schmidl spunea că oraşul „la origine a fost clădit de saşi şi numit *Klause*, după poziţia lui într-o strâmtoare, de unde i-a venit numele" (CSŢR^2, III, 266). Convins că românii sunt ultimii veniţi în Transilvania şi că n-au făcut decât să preia denumirile date de unguri şi de germani, R. Roesler (1867: 39, idem 1871: 131) deriva rom. *Cluş* < germ. *Klausenberg*, răsturnând pur şi simplu cronologia atestărilor şi inversând raportul dintre bază (1199: *Clus*, în *archidiaconus Clusiensis*) şi compus (1348: *Clusenburg*, 1405–1408: *Clausenburg*). (Dăm atestările după Schiopul 1945: 98–99, care consideră, fără dreptate, „incerte" menţiunile din secolul al XII-lea, pe motivul că ele s-ar putea referi şi la localităţile omonime din Ungaria; numai că niciuna dintre acestea nu pare a fi atât de veche.) După opinia lui N. Drăganu (1933: 438–439, 441), împărtăşită de Ioan Pătruţ (1984: 112), denumirea germană ar fi o „etimologie populară", prin care se apropia rom. *Cluj* de germ. med. *kluse* (literar: *klause*), provenit la rândul său din lat.med. *clusa* (literar: *clausa*). În realitate, etimologia populară s-a produs nu pe terenul limbii germane, ci ceva mai înainte, în latina de cancelarie. Aşa se explică forma *Clusa* dintr-o serie de documente din veacul al XIII-lea, care denumeşte cetatea („quodam castro quod dicitur Clusa", în *Annales Frisiacenses*, de la 1241, cf. Pascu, I, 1972: 151) sau mănăstirea benedictină din apropiere („monasterium de Clausa", la 1232 şi la 1235, cf. ZWU, I, 1892: 57, 64). Germanii nu au făcut decât să preia forma latinizată a numelui, *Clus*, şi să o treacă la genitiv (*Clus-en*) în cadrul compusului, iar acest procedeu formativ a dus la apariţia unui cuvânt omofon cu cel german.

Omofonia în cauză a orientat atenţia unor lingvişti asupra unei baze germanice. Astfel, H. Tiktin (I, 1903: 378) încerca să explice numele localităţii de la un săs. *Kluse* „sihăstrie", neatestat însă în graiurile săseşti din Transilvania. Dar presupusul etimon ar fi dat în limba română un **Clusă*, pentru că sonorizarea lui *-s-* intervocalic este un fenomen germanic târziu, care nici măcar nu apare în numele săseşti ale Clujului: *Klousəmbriχ*, *Klausnburiχ* (cf. SSW, V, 168). Ion Borcia (1904: 228) accepta ipoteza lui Tiktin, dar presupunea pentru forma românească un intermediar maghiar. Într-adevăr, un mhd. *s* putea să dea în ungureşte fie un *z* (*sege* > *zeke*), fie un *sz* (*Sachse* > *szász*), fie un *zs* (*sumper* >*zsompor*, *sack* > *zsák*), cf. Lumtzer/Melich 1900: 276. Este însă îndoielnică pronunţarea cu *zs* (= *ž*) a oiconimului în vechea maghiară: după toate probabilităţile, *-s* final din *Culus*, *Kolos* se pronunţa *š*, cf. *Coloşul* sau *Clujul* într-o descriere a Ardealului din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Gaster, I, 1891: 176), *Kolushwar* la 1490, *Coloschwar* la 1492, *Cetatea Coluş* la 1700 (SDT, I, 158; CAT. I, 42) – pronunţie păstrată şi de saşi: *Klusch* (Drăganu 1924–1926: 137, nota 1).

După părerea lui Gustav Kisch (1904: 279), ar trebui să plecăm de la varianta *klûs* a mhd. *klûse* „sihăstrie", „defileu", „stăvilar pe râu" < lat.med. *clusa*. (Primul

sens este preluat din lat. *clusus*, celelalte din lat.med. *clusa*, cf. Kluge 1967, s.v. *Klause*. În mhd., *klûse* < lat. *clusa* avea într-adevăr şi forma *klûs*, alături de care mai exista şi un *klôse* <lat. *clausa*, cf. Grimm, V, 1873: 1935.) Într-o recenzie, N. Drăganu (1923: 941) obiectează faptul că un mhd. *klûs* ar fi dat în românește o formă cu *–s*, nu cu *-š/-ž*, şi că doar în ungureşte *-s* final german s-ar fi reflectat într-un *-s/-zs*. Într-o altă lucrare, G. Kisch (1929: 37) revine şi admite pentru forma românească intermediarul v.magh. *Klus*. De fapt, magh. *s* (= *š*) nu provine niciodată dintr-un mhd. *s*, ci de obicei din mhd. *sch*, cf. *tiuscher* > *tösér*, *schranke* > *fa-saráng* (Lumtzer/Melich 1900: 291). Prin urmare, explicația lui G. Kisch nu e plauzibilă în nici una dintre variantele sale. Pe de altă parte, este cunoscut faptul că germanii n-au făcut decât să preia numele de localități existente, dând nume noi doar celor pe care le-au înființat ei înşişi. Or, ipoteza întemeierii Clujului de către germani este cu totul lipsită de fundament istoric.

Este drept că unii cercetători tind să împingă cât mai devreme perioada aşezării saşilor la Cluj, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, în pofida absenței mențiunilor scrise (Nägler 1981: 211); dar este meritul lui N. Drăganu de a fi demonstrat, după o cercetare exhaustivă a documentelor privitoare la Cluj, şi în primul rând a *Registrului de la Várad* (1213–1235), că „numele germane apar, atât în onomastica, cât şi în toponimia Clujului, abia mai târziu, după 1270, când saşii se aşează în masă" (1933: 440). Prin urmare, venirea saşilor are loc după aproape un secol de la primele mențiuni documentare ale localității şi este provocată de situația creată de marea invazie tătară, când o serie întreagă de localități – între care şi Clujul – au fost pustiite de năvălitori. În deceniul opt al secolului al XIII-lea, regele acordă privilegii eventualilor „oaspeți", determinându-i să se stabilească la Cluj (I.CL. 77, 79). La fel se prezintă lucrurile în cazul localității numite astăzi Cojocna, din apropierea Clujului, atestată la 1177 şi la 1199 tot în forma *Clus*: abia la 1291 se vorbeşte despre „hospites nostri (regis) de... *Kolos*" (SDT, I, 160; denumirea nouă, *Cojocna*, este o adaptare prin haplologie a compusului magh. *Kolo(z)sakna*, atestat mai întâi la 1375).

Total lipsită de consistență este ipoteza originii maghiare. După István Kniezsa (1936: 111), rom. *Cluj* provine din ungureşte, „eventual" din germană, dar afirmația rămâne pur teoretică. Alți filologi maghiari (Melich/Gombocz 1929: 286, 305–307) au susținut şi ei anterioritatea formei maghiare cu anaptixă, *Culus*, asupra celei românești latinizate, *Clus*. Dar limba maghiară nu oferă nici o posibilitate de explicare etimologică prin ea însăşi, iar chestiunea cronologiei atestărilor a fost definitiv lămurită de către Iosif Schiopul. El a arătat că în toate documentele transilvănene autentice din secolele al XIII-lea – al XIV-lea, Clujul apare doar în forma *Clus* (*-var*, *-monostura*), în timp ce „forma *Culus* [...] n-o întâlnim înainte

de secolul al XIV-lea decât în documente ieşite din cancelariile regilor Ungariei", primul fiind din anul 1263 (confirmare a unei diplome din 1246). Ea „a circulat numai pe teritoriul Ungariei propriu-zise", nu şi al Transilvaniei, unde a pătruns doar pe la mijlocul secolului al XIV-lea (*Culus*, la 1336), fără a reuşi să o înlocuiască cu totul pe cea veche (Schiopul 1945: 103–105). Înainte de 1246/1263 mai există două documente ungureşti în care apar forme similare: *Culus* la 1183 şi *Kulus* la 1201, cf. DIR, C, XI–XIII, vol. I, 10 şi 19, numai că primul este considerat „suspect" de editori şi de SDT, iar al doilea ni se pare şi nouă suspect, dacă nu prin conținut – pe care nu-l putem aprecia –, măcar prin felul în care au fost notate denumirile: nu numai anaptixa, dar şi grafia cu *K-* în loc de *C-* apare mult mai târziu, după 1275, aşa cum rezultă din atestările oferite de Drăganu (1933: 437). Se ştie că maghiara evită prin anaptixă grupurile consonantice şi că operează deschiderea la *-o-* a lui *-ú-* accentuat slav sau românesc (*klučerŭ* > *kolcsár*, *sluga* >*szolga*, *čudo* >*csoda*), aşa încât forma primară *Clus*, evident alogenă, a trebuit să suporte un îndelungat proces de adaptare fonetică: *Clus* > *Culus* > *Kolos* > *Kolozs*.

Încercarea toponimistului Elemér Moór (1929: 50–51) de a explica oiconimele *Kolozsvár* din Ungaria şi din Transilvania ca o etimologie populară din **Klozsár* < sl. sau v.magh. **kložar* < sl. *kluza* (devenit *kluž-* în derivate) „loc îngrădit", „prisacă" (corespunzând unui lat. med. *indago*, magh. *gyepű*, sl. *přěsěka*), pe care István Kniezsa (1936: 111) o considera acceptabilă (cu precizarea că apelativul slav provine din mhd. *klûse*), a fost respinsă de N. Drăganu (1933: 440), pe motivul că „un slav *kluza*, *kluž-* nu este atestat" – afirmație reluată mai târziu de Ioan Pătruț (1984: 111, nota 25). Dimpotrivă, Constantin Daicoviciu (1968a: 69) accepta soluția lui Moór, considerând că forma slavă ar fi înrudită cu pol. *klucz*, slov. *kluč*, care era numele medieval al prisăcilor; pentru aceasta ar pleda şi descoperirea făcută aproape de Cluj, la Someşeni, a unei „întinse necropole slave *apusene* de pe la anul 800". Dar între *kluza*, *kluž-* şi *klucz*, *kluč* < v.sl. *ključĭ* „cheie" nu există nici un fel de „înrudire", iar cercetările istorice mai noi au stabilit apartenența necropolei respective la grupul slav *răsăritean* (I.CL. 53). Schimbarea lui *ĉ* în *z* sau *ž* nu este posibilă nici pe teren slav şi nici în româneşte. De aceea este lipsită de interes şi apropierea făcută între numele Clujului şi un ucr. *ključ* „izvor" de către A. Kočubinskij (citată de V.A. Nikonov 1966: 196), nejustificată şi sub aspectul motivației geografice. Se cuvine, de asemenea, să rectificăm afirmația lui N. Drăganu privind inexistența termenului slav citat de către Moór: A. Muka (I, 1966: 636) menționează un pol. *kluza*, un ceh. *klouza*, un sor. d.j. *kluz(na)*, care descind din germ.med. *klûse* „strungă, defileu". După părerea lui France Bezlaj (I, 1956: 263), s-ar putea reface şi un sl. **kl'užĭ* (< germ. *klûse*) din toponimele slovene *Ključica* şi *Ključa*, slovacul *Priključný*, însă Ernst Eichler (II, 1987: 29) se

arată sceptic în această privință. Pentru un sl. **kluž* de origine germană optează şi Kiss Lajos (1978: 350). Dar indiferent de forma cuvântului slav, este sigur că originea sa germană îi limitează circulația la regiunile de contact slavo-german, între care nu poate fi inclus nordul Transilvaniei, pentru că saşii nu-şi făcuseră încă apariția aici în secolul al XII-lea, iar când au venit, slavii erau deja asimilați.

3.2. Aşa cum se întâmplă de obicei cu toponimele obscure, a căror bază lexicală este greu de găsit, şi de această dată s-a apelat la nume de persoană, pentru că diversitatea acestora este atât de mare, încât posibilitățile de asociație cresc în mod considerabil. Primele încercări de acest fel le-au făcut umaniştii. În *Geografia cioè Descrittione Universale della Terra*, apărută la Veneția în anul 1598, Giovanni Antonio Magini spunea că oraşul transilvănean, numit de germani *Clausemburg*, fusese întemeiat de greci, care i-au spus Zeugma, apoi de romani, care i-au schimbat numele în *Claudiopolis*, în cinstea împăratului Claudiu (apud Isopescu 1929: 76). Cu mici variațiuni, relația etimologică se va menține la călătorii de mai târziu: în *Voyages en Europe, Asie et Afrique*, apărută la Haga în 1727 (apud CSȚR, VIII, 530) sau în *Fussreise durch den grössten Theil der österreichischen Staaten in den Jahren 1828 bis Ende Mai 1829*, apărută la Viena în 1833 (apud CSȚR^2, II, 170). Ea era cunoscută şi profesorului francez J.A. Vaillant (I, 1844: 40), după care împăratul Claudius „a trebuit să restaureze oraşul *Clusium* (*Cluş*), care şi-a luat de la el numele de *Claudianopolis* (*Claudembourg*) pe care îl poartă şi astăzi". Denumirea *Claudiopolis* s-a născut în mediul ardelean cult şi s-a menținut până pe la începutul secolului XX; prima sa atestare este din anul 1559, când desemna localitatea de origine a unui student de la universitatea din Wittenberg: *Stephanus Wolfart Claudiopolitanus Transilvanus* (apud Schiopul 1945: 98, nota 2). Această denumire savantă avea ca punct de plecare compusul maghiar *Kolosvár*, în care prima parte, *Kolos*, era omofonă cu numele unguresc al martirului creştin *Claudius* (Drăganu 1933: 438). Asociația este interesantă numai întrucât documentează indirect faptul că oiconimul transilvănean se pronunța în secolul al XVI-lea, în ungureşte, cu *–š*, iar nu cu *-ž*. Fără acest indiciu, pronunția maghiară veche este întotdeauna greu de stabilit, pentru că *-s* din documente îl putea reda atât pe *š* cât şi pe *ž* (Kniezsa 1936: 178).

Un reflex târziu al supoziției umaniştilor îl aflăm la Augustin Bunea (1912: 114), după care „*Cluj* nu este altceva decât forma slovenească a numelui de persoană *Claudius*. Prin urmare, cel ce a întemeiat Clujul a fost un om cu numele *Cluj* (*Claudius*)". Afirmația sa este curioasă, pentru că – din câte ştim noi – onomastica veche slavă nu cunoaşte o adaptare a lat. *Claudius*; dacă ar fi existat, atunci diftongul ar fi devenit *av* sau *ov*. Nu în slavă, ci în maghiară corespondentul său onomastic permitea o relație formală cu *Clujul*.

Ca şi Bunea, Sorin Paliga (1992: 8) vede în forma artificială *Claudiopolis* „soluția problemei" etimologice: denumirea autohtonă, Napoca, a fost înlocuită

printr-un „toponim de tip comemorativ", în speță prin numele împăratului *Claudius* II „Goticul" (268–270 e.n.), care ar fi fost echivalent cu antroponimul trac *Kleus* < i.-e. **kleu-* 'a încovoia', pronunțat „foarte probabil" *Kluš*. Tracii „au autohtonizat" oiconimul latin, iar această substituție i se pare autorului „a fi de domeniul evidenței, ori cel puțin al maximei probabilități". Ipoteza lui Paliga poate fi calificată drept un produs de science-fiction, prin care cerințele minime ale metodei comparative istorice sunt încălcate. După A. Meillet (1925: 41), „apropierile contează doar în măsura în care sunt supuse la reguli stricte. Cu cât lingvistul își oferă mai multă libertate, cu atât apropierile sale includ arbitrariul și demonstrațiile sale sunt mai precare". Lăsând la o parte detaliile narative, remarcăm faptul că diftongul indo-european *eu*, care s-a menținut în tracă, s-a monoftongat la *e* în daco-moesiană și în albaneză (Georgiev, 1960: 150 și 154); or, tocmai la aceste limbi trebuia să se refere autorul. În al doilea rând, *s* putea deveni *š* în poziție medială, ca în cazul unor hidronime de origine autohtonă din Transilvania, nu și în poziție finală, în care toate consoanele au dispărut. În al treilea rând, presupunerea că grupul consonantic *cl-* n-ar fi evoluat fonetic la *cl'*, ca în elementele latine, datorită faptului că legile fonetice nu ar fi angajat și cuvintele din substrat, este o premisă falsă, susținută doar cu exemple contestabile (1992: 27).

Ipoteza originii antroponimice dobândește mai multă consistență în studiul citat al lui J. Melich, din care N. Drăganu (1933: 440–441) preia materialul și dezvoltă argumentația. Cei doi lingviști pleacă de la reflexele sârbești ale n.pers. *Nicolaus*: *Miklouš*, *Mikloš*, *Mikluš*, de la care au putut apărea, prin afereză, hipocoristicele *Klouš* (atestat în slovenă), **Kloš* și **Kluš*. Un *Klouš* (**Kloš*) ar explica oiconimele ungurești *Kolosvár* (germ. *Klossing/ Glossing*, la 1427: *Glasar*) din comit. Vas; *Kolosvár* (la 1260: *Kolus* și *Kyskolusd*), azi *Kallos*, din comit. Zala; *Kolos-Néma* din Komáron (despre care se știe precis că și-a luat numele, la 1460, de la un n.pers. *Kolozs*); *Kolos* din comit. Nitra (denumit în slovacă *Klješ*, *Kliš*, *Kliž*, prin apropierea lui *Klouš* de n.pers. *Mikleš* și *Mikeš*). Un **Kloš* ar explica oiconimul oltenesc *Cloșani*; un **Kluš* ar explica oiconimul transilvănean. Drăganu (1933: 440) era mulțumit de etimologie, care „se pare că îndestulește toate pretențiile". În această perspectivă, *Clujul* ar fi o denumire „după toată probabilitatea de origine slavă, în rândul întâi slavă sudică" (*ib.*, 442).

Dacă *Cluj* este, la origine, un hipocoristic slav al lui *Nicolaus*, se pune întrebarea de ce ungurii nu au dat corespondentul propriu drept denumire oficială, așa cum au făcut în cazul oiconimelor dezvoltate din n.pers. săs. *Klaus/ Klos*, anume *Klosdorf* (la 1322: *villa Nicholai*), rom. *Cloaștărf* – magh. *Miklóstelke*; sau *Klosdorf*, rom. *Sân-Miclăuș* – magh. *Szent-Miklós*? Răspunsul lui N. Drăganu este următorul: „Ungurii necunoscând în limba lor decât forma cu *-ó-* a lui *Miklós*, n-au recunoscut pe *Kluš* ca ipocoristic al acestuia și prin urmare nu l-au tradus cu

Miklósvára, nici nu l-au redat în forma *Klós* > *Klózs* > *Kolózs*. Tot aşa nici germanii nu l-au tradus cu *Klosburg* [...] cum ne-am aştepta, ci s-au mărginit să-l treacă într-un genitiv cu *-en*" (*ib.*, 441).

Explicaţia sa poate fi valabilă pentru *Clujul* nostru, nu însă şi pentru oiconimele din Ungaria, unde oficialităţile trebuiau să recunoască tema antroponimică **Kloš*, dacă aceasta ar fi stat cu adevărat la baza numelor de localităţi menţionate mai sus. Pe de altă parte, variantele săseşti ale n.pers. *Klaus* (*Kluis*, *Klius*), între care trebuie inclus şi *Klusch*, atestat în Transilvania la 1415 (*Paulus dictus Clusch*, *ib.*, 440, nota 1), ar fi permis apropierea de la început a oiconimului românesc de n.pers. *Klaus*, iar nu de apelativul *klûse*, cum se constată în primele atestări documentare ale localităţii. Este limpede că nici oficialităţile maghiare, nici saşii nu au asociat vreodată oiconimele citate cu n.pers. *Nicolaus*, şi n-au făcut-o nu numai pentru motivul că în cele două limbi nu ar fi existat un cuvânt asemănător, ci mai ales pentru că populaţia băştinaşă nu făcea această apropiere. Se ştie că ungurii, în mai mare măsură decât saşii, obişnuiau să traducă numele de localităţi atunci când lucrul era posibil, adică atunci când acele nume aveau un înţeles pentru populaţia care le folosea. Astfel, un *Nicolinţi* din Banat este tradus la 1389 prin *Myklósfalva*, un *Nicula* din jud. Cluj este tradus la 1369 prin *Myklos* (SDT, I, 426). Absenţa traducerii privează ipoteza lui Melich – Drăganu de singurul punct de sprijin ferm pe care l-ar fi putut avea şi creează totodată un motiv de suspiciune, care nu rămâne singurul.

După slavistul maghiar István Kniezsa (1936: 111–112), ipoteza menţionată ar avea trei puncte vulnerabile. Mai întâi, un oiconim personal s-ar fi reflectat în limba maghiară într-o construcţie posesivă, *Klu(z)svára*, şi aceasta încă de la primele atestări; or, o astfel de construcţie apare mult mai târziu, în secolul al XIV-lea (la 1337: *Clusvara*), şi are un caracter accidental, fiind lipsită de orice relevanţă. În al doilea rând, dacă oiconimul ar fi fost românesc, atunci ar fi trebuit să aibă forma unui derivat (**Cluşani* sau **Cluşeşti*, eventual **Clujani* sau **Clujeşti*), pentru că în română nu sunt posibile antroponimele în funcţie toponimică absolută. În sfârşit, hipocoristicul însuşi este suspect, pentru că în limbile slave nu sunt atestate, în secolele al XI-lea – al XIII-lea, creaţii de acest fel de la ultima parte a unui nume de persoană, ci numai de la prima parte.

Dar obiecţiile lui Kniezsa nu au toate aceeaşi greutate. Compusul ar fi trebuit să folosească genitivul numai dacă întemeierea localităţii ar fi avut loc în perioada atestării numelui său, aşa încât „întemeietorul" mai putea fi cunoscut; dar dacă localitatea era mult mai veche, atunci tradiţia unui „întemeietor" s-ar fi pierdut inevitabil şi nimeni n-ar mai fi putut recunoaşte în acel nume un oiconim personal. În sprijinul acestei afirmaţii se pot aduce şi alte exemple, precum numele oraşului *Dej*, a cărui bază antroponimică este sigură, şi care este atestat la început ca

Deeswar (a. 1261) şi abia începând cu anul 1337 apar masiv atestările de tipul *Desvara* (SDT, I, 195). Prin urmare, dacă compusul genitival poate fi un indiciu al bazei antroponimice, absența lui nu înseamnă neapărat că baza va fi avut un caracter descriptiv, ci doar că semnificația sa antroponimică nu era certă.

În al doilea rând, nu este adevărat că derivatele cu afixe colective reprezintă tipul formativ unic al toponimiei personale româneşti. În această privință, avea dreptate Drăganu (1943: 452) să denunțe „marota lui Kniezsa". Trecerea de la antroponim la toponim putea fi marcată fie prin construcții prepoziționale, frecvente şi în toponimia sud-dunăreană, fie prin articulare (Moldovanu, I_1, 1991: XXXVII). Impresia de antroponime în funcție toponimică absolută pe care o dau multe oiconime din Transilvania, considerate din acest motiv ca fiind creații neromâneşti, se explică prin deformarea sistematică, de către administrația maghiară, a toponimiei noastre, din care au fost eliminate prepozițiile şi articolul (Petrovici 1966: 187). Pentru a da doar câteva exemple, excerptate din SDT, I, s.v.: *Banul*, sat românesc, e atestat ca *Ban* de la 1213 şi abia în conscripția de la 1733 se notează articolul (*Banul*); *Dragul* e atestat ca *Drag* la 1332 şi tot la 1733 cu articol (*Dragul*); *Dolul*, alt sat declarat românesc, apare ca *Dal* la 1461 şi articulat (*Dolul*) la 1733; dimpotrivă, prima atestare a satului Gura Văii este în formă articulată (*Netotul* la 1556), după care articolul este sistematic eliminat (*Nytot*, *Netot* etc.). Acelaşi lucru se întâmplă cu apelativele în funcție toponimică: *Dâmbul*, sat românesc, apare ca *Tumb* la 1325 şi abia în conscripția de la 1750 ca *Dimbu*; *Iazul*, tot sat românesc, e atestat ca *Jaz* la 1342 şi numai la 1733 ca *Jazul*. Cele mai multe toponime personale româneşti cu formă de singular nu au fost niciodată articulate în documentele oficiale, de pildă *Drăguş-ul*, menționat ca *Dragos/Dragus* de la 1527 şi până astăzi, *Blaj-ul*, *Dej-ul* etc. etc. Tot astfel, un toponim personal precum **A(La) Cluş* sau **Cluş-ul* îşi putea pierde mărcile distinctive în documentele străine, luând o înfățişare neromânească. De altfel, aşa cum am văzut, Drăganu însuşi îl considera „de origine slavă", fără să-şi pună problema dacă în limbile slave este posibilă crearea de oiconime personale nesufixate. Dar şi peste această eventuală obiecție s-ar putea trece: un antroponim **Klušĭ* putea fi sufixat cu sufixul posesiv *-jĭ*, după care s-ar fi ajuns la *Cluş* prin durificarea consoanei finale. Un exemplu similar oferă Zaimov (1973: 103): *Draguş* < n.pers. *Dragušĭ* + suf. *-jĭ*.

Ce a de a treia obiecție a lui Kniezsa este însă foarte serioasă. Atât N. Drăganu, cât şi Ioan Pătruț sau Kiss Lajos (1978: 350) mai târziu s-au mulțumit să citeze atestări moderne ale hipocoristicelor slave, fără a-şi pune problema vechimii lor. Cronologia are însă o importanță capitală în chestiunea de față. Ea priveşte nu numai sistemul hipocoristicelor, ci şi formele antroponimelor de bază citate de Drăganu după Melich. Aşa cum a arătat Petar Skok (II, 1972: 518), sincoparea lui *-o-* din *Nicolaus* nu s-a produs în formele organice ale onomasticii slave, ci se constată numai în împrumuturi târzii: antroponimele sârbeşti *Miklauš*,

Mikleuš, *Miklouš*, *Mikloš/Mikluš* apar în secolele al XIV-lea – al XV-lea, descinzând toate din magh. *Miklos*. Aceeaşi origine o are antroponimul ucrainean *Mikloš*, care l-a dublat pe *Mikola* < *Nikolaj* (Dzendzelivs'kyj 1965: 42). Raportul de filiaţie dintre antroponimele slave şi cel maghiar este deci invers decât cel presupus de către J. Melich şi N. Drăganu, fapt care explică de ce seria sârbească nu se întâlneşte şi în limba bulgară. Încercarea lui Ioan Pătruţ (1984: 110) de a documenta existenţa şi în bulgăreşte a n.pers. **Kluš*, plecând de la un n. fam. recent, *Klušancev*, ni se pare cu totul forţată: este evident că St. Ilčev (1969: 260) avea dreptate să-l explice ca un derivat din **klušanec* „locuitor al Clujului" sau „originar din Cluj" şi că nu există nici un alt motiv – în afara prejudecăţii personale – să vedem aici o „părere inacceptabilă". Baza antroponimică sârbă fiind târzie, este de la sine înţeles că hipocoristicul din care s-au dezvoltat n. fam. sârbeşti actuale *Klušić* şi *Klušik*, citat de lingvistul clujean, este relativ recent.

Aparent, antroponimele pol. *Klos(z)*, *Klus(z)*, *Klos(z)a*, atestate începând cu veacul al XIII-lea (*Nicolai Klos*, *Nicolaus alias Closz*, *Closza Salomon/ Claws Salomon* etc., cf. SSNO, III_1, 21–22), sorab.d.j. *Kłoś* sau *Kłośa* (Muka, III, 1928: 78), v.ceh. *Kluz(in)*, *Kluž(in)*, *Klouš*, *Klouž* (Hosák/Šrámek, I, 1970: 401) ca şi sloven. *Klouš* (citat de J. Melich şi N. Drăganu) ar infirma ideea originii târzii a procedeului de formare a hipocoristicelor din partea finală a antroponimelor şi, implicit, ideea originii neslave a sincopării vocalei tematice *-o-*. În realitate, întreaga serie a apărut prin adaptarea n.pers. germ. *Klaus* (*Klâs*, *Klôs*) < *Niklaus* < *Nikolaus*, iar nu pe teren slav (polonez, sorab şi sloven): atât afereza, cât şi sincoparea lui *-o-* sunt de sorginte germană. În vechea cehă este atestată şi faza intermediară: *Nikloš* şi *Niklaus* (Svoboda 1964: 152, 285) şi la fel în vechea polonă: *Klos(z) Niklosz* [sic!], *Klos Niclosch* [sic!] (SSNO, III_1, 21). Originea maghiară a bazelor antroponimice şi originea germană a aşa-ziselor „hipocoristice slave" *Kl(o)uš*, *Kl(o)už* ruinează etimologia lui Melich – Drăganu şi, în consecinţă, construcţiile etimologice ale celor care se întemeiază pe ea, N.A. Constantinescu şi Ioan Pătruţ.

Pentru primul autor, explicaţia lui N. Drăganu este atât de sigură, încât nu ezită să includă, în articolul NICOLAE din *Dicţionarul* său *onomastic*, un n.pers. *Cluj* < sl. *Kluš* < *Miklus* „cu afereză" şi, tot acolo, n.pers. *Cluş-oi* (atestat de Şt. Paşca în Ţara Oltului) şi un n.pers. *Cloş-an* atestat în Oltenia (Constantinescu 1958: 121; CDO, 118–119). În realitate, primul n.pers. este inexistent, celelalte raportându-se la n.pers. săs. *Klusch*, *Klosch/Klos*, scrise *Clush*, *Clos*, *Cloş* în documente din secolele al XIV-lea – al XV-lea şi menţionate deja de N. Drăganu (1933: 440, notele 1 şi 2). După cel de al doilea autor, oiconimul *Cluj* trebuie explicat nu dintr-un hipocoristic **Kluš*, cum proceda N. Drăganu, ci dintr-unul – tot de origine slavă – *Kluž*, pentru că „*-š* nu avea de ce să se sonorizeze în *j*"; acesta

din urmă ar fi „rar, dar existent şi astăzi" (cum o probează atestarea lui N.A. Constantinescu şi n. fam. actual *Clujer*, menţionat de către Iorgu Iordan) şi ar fi fost format de la un radical *Klu-* (detaşat din nume precum scr. *Mikluš*, pol. *Kluch*, *Kluchno*, *Kluk*) şi din suf. *-ž-* (Pătruţ 1984: 110–111, cf. 88).

Observăm mai întâi că existenţa „şi astăzi" a n.pers. *Cluj* nu poate fi probată, pentru că „atestarea" dată de către N.A. Constantinescu are caracterul unei petiţii de principiu (se bazează pe o supoziţie care trebuie demonstrată), iar derivatul *Clujer* are un caracter patrionimic evident, fiind format fie cu suf. germ. *-er* (dacă accentul este pe temă), fie cu suf. rom. *-er/-ar*, sinonim al lui *-ean* (dacă accentul este pe sufix). În al doilea rând, detaşarea unei teme *Klu-* nu era posibilă înainte de secolul al XIV-lea – al XV-lea, când încep să fie atestate antroponimele respective, iar suf. *-ž-* este o pură invenţie a autorului (Pătruţ 1980: 24), care ignoră faptul că această consoană provine, de obicei, din sufixarea prin *-j-* (Miklosich 1927: 5) a unor teme consonantice slave în *z-* sau *g-* (de pildă, *Lažo*, *Dražo* nu se explică din *La-* + *-ž-*, *Dra-* + *-ž-*, ci din *Laz-* < *Lazar* şi din *Drag-* + *-j-* + suf. hipocoristic *-o*), atunci când nu face parte din temă (*Božo* < *Božislav*, *Božidar*, *Božin* etc. < *Bog-*). În paranteză fie spus, aşa-zisul sufix *-ž-* face parte dintr-o serie întreagă de aşa-zise sufixe româneşti, „descoperite" de lingvistul clujean, cu presupus caracter hipocoristic, dar care se dovedesc imaginare la o analiză atentă. Pentru a nu lungi inutil discuţia, vom mai cita doar cazul presupusului sufix *-š-* (Pătruţ 1980: 25) care, la fel ca *-ž-*, provine în realitate din sufixarea prin *-j-* a unor teme consonantice slave în *s-* sau *h-*: *Vašo* < *Vas-* < *Vasilie*, *Rašo* < *Rah-* etc. (Miklosich 1929: 93).

În sfârşit, convingerea lui Sever Pop (1966: 172), după care forma originară a oiconimului românesc ar fi fost *Cluj*, iar nu *Cluş*, pentru că doar „străinii au tendinţa de a schimba consoanele sonore în surde", pe care o împărtăşea şi Ioan Pătruţ, se dovedeşte şi ea neîntemeiată. Am văzut că există indicii ale pronunţării ca *-š*, iar nu ca *-ž* a lui *-s* final maghiar – şi se pare că această pronunţare s-a menţinut până târziu în Transilvania, aşa cum rezultă dintr-o poezie populară culeasă de la moţi (Frâncu/Candrea 1888: 302):

„Pe drumul Cluşului
Mergea oastea Iancului".

Prima atestare a formei cu *-j* se află într-un document slavo-român muntenesc din anul 1478: **Клужь** (I. Bogdan 1905: 140); în manuscrisele unor cronici moldoveneşti şi munteneşti din a doua jumătate a secolului al XVII-lea alternează formele *Clujvar* şi *Cluşvar* (M. Costin 1958: 304, LET. CANTAC. 1960: 50). La M. Costin (1958: 56, 185, 198) găsim şi forma *Cliujvar*, cu înmuierea consoanei *l* sub influenţa vocalei anterioare, particularitate proprie dialectelor poloneze răsăritene. Fenomenul sonorizării lui *-ş* final precedat de o vocală accentuată poate

fi ilustrat printr-o serie de apelative, precum bg., scr. *raboš* > >rom. *răbóş/ răbój*, magh. *egres* > rom. *agríş/agríj*, magh. *bérlés* > rom. *berlíş/ berlíj*, magh. *bélés* > rom. *beléş/beléj*, magh. *békasó* > rom. *bicáş/bicáj*, magh. *kolbász* > rom. *călbáş/călbáj*, magh. *frisko* > rom. *friş/frij*, magh. *leves* > rom. *livéş/livéj*, magh. *padlás* > rom. *podláş/patlaj/potláş* (pentru cuvintele de origine maghiară, vezi Tamás 1967, s.v.), precum şi o serie de antroponime (n. fam. *Hóşu* < cuman. *Hoš* „scump"/ *Hoju* la Paşca 1936: 254, 255) şi de toponime: magh. *almás* > rom. *Almáş/Almáj/Almăj* (cf. Kniezsa 1938: 274, nota 33), magh. *lugas* > rom. *Lugóş/Lugój* – pentru a ne limita doar la câteva exemple. Ultima etimologie, dată tot de Kniezsa, a fost contestată de Ioan Pătruţ, pe motivul că *-ş* nu se putea sonoriza în *-j*, dar admisă pentru *Lugaşul* din Bihor (Pătruţ 1974: 221–224). În realitate, deosebirea fonetică dintre *Lugaş* şi *Lugoş* se explică prin faptul că prima denumire, atestată la 1291–1294, a fost preluată de români într-o vreme când magh. *-a-* nu devenise *-o-*, adică prima jumătate a secolului al XIII-lea, în timp ce a doua, atestată la 1334, este mai nouă, reflectând al doilea stadiu al evoluţiei fonetice. Pentru fenomenul sonorizării în onomastica românească, vezi şi Dănilă (1992–1993: 184).

3.3. Presupunerea lui N. Drăganu (1933: 437, 440; idem 1943: 459) după care consoana finală a etimonului era surdă şi s-a sonorizat ulterior este neîndoielnic justă. Greşită este doar supoziţia sa că oiconimele din Ungaria nu sunt omofone, ci coradicale cu cel transilvănean. Am văzut că numele localităţii din comitatul Zala provine din n.pers. *Kolozs* sau *Kolos*, iar celelalte două, din comitatele Vas şi Nitra, au apărut în condiţii de simbioză etnică, maghiaro-germană şi maghiaro-slovacă, ceea ce înseamnă că premisele istorico-lingvistice ale denominaţiei toponimice au fost diferite. Mai există însă şi o altă particularitate a denumirii româneşti, trecută cu vederea de către comentatori: aceea că ea se aplica, în secolul al XII-lea, unor localităţi vecine. *Această coexistenţă exclude ipoteza originii antroponimice şi ne sugerează o altă explicaţie, anume că ambele localităţi şi-au luat numele de la aceeaşi realitate geografică, în preajma căreia se aflau.* Ea putea fi acea „poartă" a Munţilor Apuseni, înăuntrul căreia exista din vremuri străvechi satul şi castrul Cluj, iar în afara căreia era actualul sat Cojocna, menţionat în aceeaşi vreme (la 1177: *Thomas comes Clusiensis*, cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, 6), în care a fost la început sediul comitatului omonim (Pascu, I, 1972: 133).

În acest caz, se poate naşte întrebarea dacă nu cumva istoricii şi geografii care au făcut relaţia cu lat. *clusa*, *clusum* nu au fost mai aproape de adevăr decât lingviştii, care au supraapreciat importanţa criteriului formal. Este opinia istoricului Iosif Schiopul (1945: 129–130), după care „circulaţiunea numelor topice se prezintă în alte condiţiuni, în condiţiuni mai îngrădite, decât circulaţiunea cuvintelor din graiul viu de toate zilele. [...] Fiind legate întotdeauna de un anumit loc, nu pot fi supuse tuturor modificărilor la cari sunt supuse cuvintele cu o

circulaţiune neîngrădită [...]. De câte ori s-ar constata o discordanţă între filologie de o parte şi istorie şi topografie de alta, greutatea hotărâtoare trebuie atribuită acestora din urmă. Contrazicerile cu o regulă fonetică generală nu pot fi întotdeauna un argument care să excludă o etimologie pe care istoria şi topografia o impun în mod logic". Regăsim acest punct de vedere la istoricul Ştefan Pascu, după care „se poate întâmpla ca legile fonetice să nu mai fie atât de rigide, ca şi în cazul cuvintelor comune" (I.CL. 70, nota 6). În această chestiune teoretică, poziţia lingviştilor, exprimată de către N. Drăganu (1923a: 234–235), este total opusă: „Chiar şi dacă numirile topice sunt ceva mai conservative în dezvoltarea lor fonetică decât apelativele, ele nu se pot substrage legilor fonetice fundamentale ale limbii. Numele topice latine şi tracice trebuie să se supună legilor fonetice pentru cuvintele moştenite din epoca de formare primitivă a limbii româneşti".

Este indiscutabil că renunţarea la legile fonetice ar însemna desfiinţarea toponimiei ca ştiinţă şi înlocuirea ei cu haosul; dar va trebui să ne eliberăm de prejudecata existenţei doar a unor evoluţii toponimice regulate, determinate de „continuitatea neîntreruptă" a populaţiei româneşti în cadrul tuturor microzonelor geografice. În ce ne priveşte, credem că „cearta" istoricilor cu lingviştii ar putea înceta dacă, în cazul *Clujului*, s-ar pleca de la un etimon întru câtva diferit, dar care să dea satisfacţie ambelor cerinţe, cu respectarea condiţiei de mai sus.

Ne gândim la postverbalul *clūs-ĭus*, adjectiv de genul masculin derivat de la *cludo*, *-ere* „a închide", care se putea acorda cu un substantiv precum *locus* şi care fusese folosit drept cognomen al zeului Ianus, al cărui templu era închis pe timp de pace (Forcellini, II, 1861: 237). Numele unui râu din Gallia era *Clusius* (TLL, II, 507), iar forma de neutru a adjectivului, **clusium*, stă la baza numelui de localitate *Cluis* din Franţa (dep. Indre), numită *Clois* la 1102 (Gröhler, II, 1933: 110). Adjectivul nu are probabil legătură cu numele cetăţii din Etruria, *Clusium*, astăzi *Chiusi*, care pare să fi fost o adaptare a etruscului *cleusin-* (de aici n.pers. lat. *Clusinius*, *Clusinus*, *Clusenius*, it. *Chiusino*; cf. Schulze 1933: 150, Battisti/Alessio, II, 1951: 912). Alţi lingvişti l-au explicat pe acest *Chiusi* de la forma de locativ *Clusium* (Peri 1919: 337; Muret 1930: 57). De originea etruscă a numelui ştia şi Eminescu, după care *Cluşiul* nostru a fost o denumire transplantată de romani în Dacia, în cinstea anticului personaj *Clusium*, a cărui amintire s-a păstrat şi în it. *Chiusi* (apud Călinescu 1956: 359). Aceeaşi etimologie o dădeau cărturarii ardeleni în *Lexiconul* lor de la 1825 (LB, 129). Ne îndoim însă că n.pers. *Clusius* şi *Clusium*, atestate în inscripţii, ar reprezenta şi ele patrionime („locuitor din Clusium") aşa cum presupunea, cu oarecare ezitare, W. Schulze (loc.cit.). Mai degrabă avem a face cu creaţii antroponimice independente, de la apelativul *clusius*, cu înţelesul (despre oameni) „qui circumclusus est", înregistrat în latina medievală (MW, III_5, 691). La un n.pers. *Clusius* se gândea şi I. Budai-Deleanu pentru etimologia

Clujului (apud Ciorănescu 1936: 115). Este la fel de posibil ca forma adjectivului să fi fost de genul neutru, *clūsĭum* „închis, înconjurat (de dealuri)", dacă substantivul avut în vedere era de acest gen (*oppidum*, *castrum*, *municipium*, *fossatum* etc.).

O a doua posibilitate de explicare ne este oferită de substantivul *clūsĭum* „închidere", format cu suf. deverbativ *-ium*, care, în general, crea cuvinte abstracte (Cooper 1895: 302–305; Väänänen 1966: 89). S-a observat însă că şi acest sufix, alături de altele, a evoluat de la abstract la concret de-a lungul istoriei limbii latine, denumind şi obiectul prin care se materializează înţelesul abstract (Ernout 1954: 180–183); în cazul de faţă, obiectul ar fi putut fi „poartă", în accepţia sa geografică.

Un lat. *clūsĭus* sau *clūsĭum*, desemnând fie depresiunea închisă în care se afla oraşul Napoca, fie „poarta", trecătoarea prin care se pătrundea în ea, se putea menţine şi după distrugerea acestuia de către semiţiile barbare, cât timp populaţia băştinaşă nu părăsise împrejurimile sale. Din secolele al V-lea – al VI-lea datează o serie de morminte ale germanicilor, precum şi aşezarea rurală de la Floreşti, situată pe Someşul Mic, la apus de Cluj, care a fost stribuită de către arheologi autohtonilor (I.CL. 50–52). Este perioada de început a românei comune, când se declanşează o serie de procese fonetice care schimbă înfăţişarea numelui topic: *s* + *i* în hiat latinesc devine *ş*, iar grupul *cl* evoluează la *cl'* – stadiu păstrat în dialectele din sudul Dunării pentru verbul *cludere*: ir. *cl'ide*, ar. *cl'idire*. (După Bonfante 1987: 607–608, articularea palatală a lui *l* din grupul *cl* ar fi apărut în latina populară din Italia şi din Dacia încă din secolul II e.n., sub influenţa substratului osc; după Niculescu 1981: 330–331, 333–334, ea ar fi apărut în latina dunăreană după secolul al IV-lea.) Toponimul nostru va fi sunat pe atunci **Cl'uşu*.

Venirea slavilor a produs probabil şi aici o discontinuitate etnică. Ei sunt constataţi arheologic în aşezarea de la Someşeni (actualmente înglobată în municipiul Cluj), datând din jurul anului 800, pe care unii arheologi o atribuie slavilor apuseni (IST.ROM. I, 744), iar alţii – aşa cum am văzut – slavilor răsăriteni. Încadrarea arheologică are însă în vedere aspecte ale culturii materiale, ignorând diferenţierea lingvistică (IST.ROM. I, 740, nota 1). De altfel, aceasta se conturează mai bine în următoarele secole, după sfârşitul slavei comune. După părerea lui Jordan Zaimov (1973: 98 şi harta 1), slavii care trăiau în zona Clujului în secolul al IX-lea – al XII-lea ar fi făcut parte din grupa sudică orientală (bulgărească), dovadă toponimul *Dezmir* < **Desimirjĭ* < n.pers. *Desimirĭ*, cu asimilarea *sm* > *zm*. Dar „dovada peremptorie" ar putea-o constitui, aşa cum a arătat Emil Petrovici (1970: 76), tratamentul grupurilor consonantice sl. com. **tj*, **dj*, care în limba bulgară veche au devenit *št*, *žd* în secolele IX–X; or, „din întâmplare", pentru centrul şi nordul Transilvaniei „nu dispunem", după opinia sa, de toponime de acest fel.

Totuşi, chiar la apus de Cluj se află dealul (601 m) şi satul *Viştea*, denumire pe care o reîntâlnim în sudul Transilvaniei, unde desemnează muntele Moldoveanul

(Turcu 1896: 120, 125, 127; Moldovan, I, 1911: 69) şi, prin polarizare, pârâul care izvorăşte de sub el şi cele două sate de pe cursul său inferior, *Viştea de Sus* şi *de Jos*. Pronunţarea populară a oiconimelor este *G'iştea*, pl. *G'iştile* (Haneş 1922: 98). G. Kisch (1929: 31) a propus ca etimon un sl. *visata* „înălţime", numai că numele este *Viştea* şi nu *Vista*, cum îl scria Kisch, iar apelativul este v.bg. *vysotà*. Este probabil că lingvistul transilvănean a fost influenţat de prima atestare a satului de lângă Cluj, *Visata*, de la 1229, care este însă „evident greşită" în raport cu *Vysta* de la 1291 (Pătruţ 1980: 47). Acelaşi accident de transcriere, neîntâlnit în seria de atestări ale oiconimelor din Ţara Oltului, îi sugera lui I. Kniezsa o bază antroponimică slavă, **Vyšeta* sau ** Vyšata* (1943: 226). După Ioan Pătruţ (loc.cit.), etimonul ar fi un n.pers. românesc în funcţie toponimică absolută, format de la tema *Viş-* (*<Vişu, Vişa*) cu sufixul imaginar *-t-*; dar acest pseudo-derivat nu-l întâlnim nici în română şi nici în vreo limbă slavă. Or, faptul că nu avem de-a face cu un toponim izolat ne-ar obliga să ne gândim la un antroponim cu o anume frecvenţă. Noi presupunem că este vorba de un derivat cu suf. bg. posesiv *-ja* (*gora*) de la n.pers. *Vitĭ*, bine reprezentat atât în antroponimia cât şi în toponimia slavă (Miklosich 1927: 40–41, 137–138; cf. oronimul *Vítoša*, lângă Sofia, de la n.pers. *Vit-oš-ja*, în BER, I, 155, pentru care Iv. Petkanov 1958: 177–181 oferă o explicaţie neconvingătoare din limba tracă). Acest n.pers. nu este rar nici în onomastica noastră (CDO, 172, 406). Dacă etimologia este corectă, aşa cum credem, atunci am avea acea dovadă categorică a prezenţei slavilor bulgari în Transilvania centrală şi sudică, pe care o contesta Pandele Olteanu (1957: 193). De altfel, toponimele personale formate cu acest sufix (*-jĭ*, *-ja*) nu sunt deloc rare în Transilvania, dar ele au fost considerate de către onomasticienii noştri (N.A.Constantinescu şi Ioan Pătruţ), în mod greşit, drept antroponime româneşti în funcţie toponimică absolută.

În mai multe limbi slave, consoana palatală *l'* se menţine. Astfel, v.rom. **cl'ag* (*< *clagum < quaglum < coagulum*) a fost împrumutat în zona Carpaţilor Păduroşi sub forma pol. *klag* (litera *l* indică o pronunţare palatală), slovac. *kl'ag*, ucr. *kl'ah*. În sârbo-croată cele mai vechi împrumuturi din latina balcanică au grupul *cl* trecut la *kj* sau *l'* (Skok 1928: 406); în împrumuturile mai noi, grupul respectiv este menţinut, dar *u* se schimbă în *y* şi apoi în *i* (de pildă toponimul *Clusa* de lângă Split, format de la participiul perfect al lui *cludere*, a devenit *Klis*, cf. Skok, II, 1972: 100). În unele graiuri bulgăreşti, *l'* devine *j* (*kl'uč > kjuč*), ca şi în graiurile čakaviene ale sârbo-croatei (Bernstein 1965: 278); în altele însă, se produce durificarea acestei consoane (*mol'a, pal'a > mola, pala*) (Zaimov 1973: 47; Petrovici 1950: 218). Fenomenul durificării se manifestă în scris încă din mediobulgară: ѧ꙽ѧєи, ѡ꙽чителѧ꙽, волѫ, земла etc., şi este bine reprezentat în toponimia de origine bulgărească din Balcani şi din ţara noastră, formată cu sufixul posesiv *-jĭ*.

În cuvinte împrumutate din protoromână, *l'* din grupul consonantic *cl'* a fost depalatalizat: lat. *panicula* > lat.pop. *panucla* (= gr. πανοῦκλα) > protorom. **panucl'a* (cf. megl. *pănucl'e*) > bg. *panukla* (considerat de Mladenov 1941: 411 ca fiind împrumutat din greacă; vezi însă Pascu 1924: 71); lat. *buccula* > lat.pop. **bucla* > protorom. **bucl'a* > bg. occid. *bukla* „ploscă" şi *bukol*, cu obişnuita epenteză vocalică dialectală (cf. Petkanov 1981–1982: 27, care, ca şi alţi lingvişti bulgari, derivă cuvintele slave direct din latina clasică, omiţând faza latinei populare şi cea a protoromânei; după J. Hubschmid, bg. *bukla* < lat.pop. **buccla* < **buttula*, diminutiv al lat. *buttis*, cf. 1970: 1030; pentru epenteză, cf. Mladenov 1929: 130: v.bg. *peklŭ* >bg.dial. *pekol*). Acestor slavi sudici răsăriteni le atribuim modificarea aspectului toponimului nostru, care se va fi pronunţat mai întâi **Klušĭ*, apoi **Kluš* după dispariţia, în secolul al X-lea, a ierului neintens şi după durificarea consoanei şuierătoare. În această formă, el va fi fost preluat de români, după revenirea lor în locurile pe care le părăsiseră cu câteva secole mai înainte. După Anonymus, voievodatul lui Gelou, care exista pe la 900 e.n., se caracteriza printr-o simbioză etnică („Blasii et Sclavi"). Aşezarea din veacul al XII-lea, descoperită de arheologi pe teritoriul Clujului, pare să fi avut şi ea acest caracter (I.CL. 67–68). Încadrarea etnică făcută de arheologi nu este însă sigură, pentru că ceva mai înainte K. Horedt o considerase ca fiind integral slavă.

Se ştia până acum că, după distrugerea aşezărilor urbane şi rurale din vechea Dacie, populaţia daco-romană nu le-a transmis slavilor „decât numele râurilor mai importante" (Petrovici 1942: 865). Noi credem că la acestea se mai pot adăuga şi câteva toponime majore zonale: un oronim (*Bigla*) şi un hodonim (*Clujul*) – dacă acesta din urmă se va fi aplicat trecătorii. În ambele cazuri, evoluţia fonetică a fost întreruptă spre sfârşitul secolului al VII-lea de invazia slavilor, care a determinat părăsirea de către români a împrejurimilor Clujului şi adăpostirea lor în pădurile foarte mari din nord-vestul Ardealului (Drăganu 1923: 239), unde au reuşit să se menţină până în a doua jumătate a secolului al IX-lea. Dacă între secolele al VII-lea – al IX-lea ar fi existat o simbioză etnică româno-slavă, atunci influenţa limbii slave s-ar fi manifestat şi în depalatalizarea lui *l'* din grupul consonantic *cl'* prezent în lexicul românesc moştenit, aşa cum s-a întâmplat în cele două cuvinte protoromâneşti din limba bulgară citate mai sus.

4. *Bârsa/Braşovul*

4.0. Se pune întrebarea – pe drept cuvânt capitală – dacă nu există şi toponime străvechi al căror aspect fonetic să nu fi fost influenţat de slavi, dovedind prin aceasta o permanenţă românească. Un astfel de toponim ar putea fi *Crişul*, dacă etimonul său dacic va fi fost **Crīsius*, cum pe drept cuvânt presupun unii

lingvişti (Philippide, I, 1923: 457; Gamillscheg 1940: 15; Petrovici 1944: 89–90; Puşcariu, I, 1976: 252; ILR, II, 361; Ivănescu 1980: 72). Noi credem că i se poate alătura *Bârsa*, al cărei spectru denotativ era mai amplu în secolul al XIII-lea, incluzând şi aşezarea numită mai apoi *Braşov*.

Referindu-se la numele de localitate *Braşov*, regretatul profesor Pătruţ scria (1974: 179, nota 14, cf. idem 1984: 44): „Etimologia toponimului este atât de clară [...] încât nu este nevoie să mai insist asupra ei". Ar fi vorba de un derivat cu sufixul posesiv slav *-ov* de la n.pers. *Braš(a)*, aşa cum îl explicase G. Weigand (1925: 27) şi cum au admis după el şi alţi savanţi (Drăganu 1931–1932: 236, nota 1; idem 1933: 569; idem 1934: 76; idem 1943: 459; Constantinescu 1958: 121; CDO, 214–215; Iordan 1963: 474; Nikonov 1966: 64; Puşcariu 1977: 49; Kiss 1978: 127; Ciorănescu 2001: 112). Dar cercetarea istorică aprofundată a denumirii ne readuce în minte remarca înţeleaptă a lui N. Iorga (1921: 4): „De atâtea ori se ştiu atâtea lucruri care se cred neştiute şi lucruri care se cred ştiute se constată că nu se ştiu". Cea de a doua parte a afirmaţiei sale este pe deplin valabilă în cazul de faţă. Toponimia slavă este, în bună măsură, o *criptotoponimie*, pentru că, sub haina aparent slavă a numelor, se ascund denumiri mai vechi, adaptate fonetic prin atracţie paronimică şi slavizate cu ajutorul sufixelor. Dintre aceste „pseudo-slavisme" (Pavlović 1975) menţionăm doar câteva: dacicul *Tsierna* (*Tierna*) a fost slavizat în *Černa*, ca şi *Bersovia* în *Bârzava*, *Pathisus* în *Tisa*, *Carsium* în *Hârşova* etc. Toponimia balcanică este plină de derivate de la teme româneşti, iar fenomenul slavizării se întâlneşte peste tot în Europa centrală. Or, atestările istorice de care dispunem ne dovedesc faptul că şi în cazul de faţă s-a petrecut un proces similar.

4.1. Prima atestare a localităţii este din anul 1235 şi se găseşte într-un inventar de mănăstiri (*Catalogus Ninivensis*), unde apare şi mănăstirea de călugăriţe *Corona*, care făcea parte din episcopia Cumaniei (Killyen 1965: 10 şi nota 2; Binder 1969a: 126). Într-un studiu mai vechi (Moldovanu 1983–1984: 378 şi nota 42), am arătat că acest nume, devenit mai apoi *Kronstadt*, în secolul al XVI-lea (SDT, I, 102), nu se poate explica pe teren germanic şi că trebuie admisă preluarea unui v.rom. *coruna*, atestat în limba veche din sud-estul Transilvaniei (Ivănescu 1944–1945: 117), cu sensul de „corona montis" pe care îl are şi acum rom. *cunună*. Oronimul era mult folosit de către românii din Evul Mediu, lăsând numeroase urme în toponimia balcanică: *Konora*, *Korona*, *Koronatje* în Serbia, *Curuna* la aromâni, *Coruna* la megleni – la care adăugăm *Cununa* şi *Kununski* (formă slavizată) la Brodina de Jos, în Bucovina, şi altele, culese de M. Homorodean (1986: 71) din Hunedoara şi din Dobrogea. Oraşul şi-a luat primul său nume de la poziţia sa geografică, observată de numeroşi călători care l-au vizitat. Braşovul sau Corona, spunea Andrea Gromo, „este aşezat între munţi foarte frumoşi şi închis de ei din toate părţile" (CSŢR, II, 356, a. 1567). După Giorgio Tomasi, Braşovul se

înfăţişează „întocmai ca un teatru între munţi şi dealuri, care îl înconjură ca o cunună şi îl apără ca o cetate bine întărită" (*ib.* III, 669, a. 1621). Peste două secole, F.S. Chrismar constata că „poziţia sa este foarte romantică. O jumătate de cerc de munţi deosebit de înalţi, care se ridică, foarte aproape de zidurile oraşului, alcătuieşte planul din fund" (CSŢR[2], III, 80, a. 1833). Decalajul cronologic considerabil se opune înţelegerii denumirii *Corona* ca o latinizare a celei germane *Kronstadt*, cum s-a considerat îndeobşte. Dacă Braşovul ar fi fost „oraşul Coroanei", atunci primele atestări ar fi trebuit să fie *Civitas Coronensis*, iar nu *Corona*, care nu avea nici un sens în latina cancelariei. În al doilea rând, acest înţeles contrazicea o situaţie de fapt: oraşul aparţinea „oaspeţilor", iar nu Coroanei ungare. Astfel de etimologii populare întâlnim şi aiurea: un sat ceh s-a numit, din secolul al XVII-lea, *Cronsdorff* „satul Coroanei", prin germanizarea unui toponim ceh (Hosák/ Šrámek, I, 1970: 446–447). Explicaţia justă a germ. *Kronstadt* de la coroana de munţi care-l înconjoară o dădeau câţiva călători, impresionaţi de aspectul caracteristic al aşezării: Jacques Bongars la 1585 (CSŢR, III, 159) şi Conrad Iacob Hiltebrandt la 1656 (CSŢR, V, 588). O confirmare a etimologiei este *Veneţia* din apropiere < bg. *venéc* „cunună" cu suf. posesiv *-ja* (Moldovanu 1983–1984, loc.cit.).

Cea de a doua atestare se află în notiţa de la Echternach (Luxemburg), scrisă imediat după invazia tătarilor din anul 1241, în care se spune că a fost devastată „civitas que vocatur *Burza*" (cetatea numită Bârsa) (Binder 1969a: 125). În mod normal, *civitas* s-ar traduce prin „oraş", numai că Braşovul nu avea atunci această calitate. Este curios că, de la descoperirea notiţei, nimeni n-a încercat să aprofundeze relaţia etimologică dintre *Bârsa* şi *Braşov*, deşi faptul se impunea cu necesitate. Acesta din urmă pare să fie atestat mai întâi ca *Braso* într-un document latinesc de la 1288 (ZWU, I, 159); avem de-a face aici cu adaptarea maghiară a denumirii actuale, *Braşov*, pentru că sufixul *-ov* > magh. *-ó*. S-a crezut (Drăganu 1933: 568) că atestarea maghiară ar fi fost precedată de una slavă, *Brašev*, din 1285, care apare în *Ipatievskaja lětopis'*, cu referire la expediţia tătarilor în Ungaria. Textul este următorul: „Nogai şi Telebuga au pornit să pustiască pământul Ungariei: Nogai s-a îndreptat spre *Brašev*, iar Telebuga drept peste munţi" (apud Klevanov 1871: 473). Identificând şi el Braşovul cu oraşul ardelean, Victor Spinei (1982: 170), acceptat de Papacostea (1993: 123), crede că armata lui Nogai „a străbătut, desigur, longitudinal Moldova, până în zona curburii Carpaţilor, având ca prim obiectiv atacarea Braşovului". Pe atunci însă, Braşovul nu devenise oraş şi era departe de a-şi fi dobândit celebritatea de mai târziu; de aceea nu este de admis supoziţia că tătarii, aflaţi în Polonia, ar fi ştiut de existenţa lui. Direcţia de atacare a Ungariei a fost dinspre nord şi de acolo au coborât mai apoi în Transilvania (Imbor 1974: 25 şi urm.; Holban 1981: 70–71). Aşa cum a arătat de multă vreme N. Barsov (1865: 14), localitatea vizată de Nogai era *Prašov* (Eperies) din estul Slovaciei.

Urmărind acum horonimul, adică numele regiunii în care este localitatea, constatăm că prima sa atestare se află în diploma cavalerilor teutoni de la 1211, prin care li se cedează „terra vero hec tota, sicuti predicti montes et fluminam ipsam circumeunt, vocatur *Borza*" (tot acest pământ, după cum îl înconjoară numiţii munţi şi numitele râuri, se cheamă Bârsa, ZWU, I, 12). Ceva mai târziu, „ţara" a început să fie numită şi ea „Braşov", din a doua jumătate a secolului, cum par să o ateste documentele din anul 1252 (*Barasu*, ZWU, I, 78, cf. Binder 1964: 411–412) şi din 1271 (*Brasu*, ZWU, I, 110–111, cf. Binder 1964: 412–413), a căror interpretare este controversată. Substituţia de nume este însă certă în documente din prima jumătate a secolului al XIV-lea: „in districtu de *Brassou*" (a. 1331, la ZWU, I, 450) sau „castrum in *Brassa* fortissimum, Terch vocatum" (a. 1344, la Binder 1964: 413, nota 19). Sinonimia era cunoscută şi în afara Transilvaniei. În documente munteneşti găsim: „ad civitatem *Brasso* vel eius districtum" (a. 1368, în DRH, D, I, 86) sau „de districtu *Brassouiensi*" (a. 1395, în DRH, D, I, 144). Miron Costin (1958: 184, 185) foloseşte alternativ denumirile *Ţara Braşeului* şi *Ţara Bersii*, făcând şi precizarea: „*Ţara Braşeului*, care se cheamă cu alt nume *Bârsa*".

Ce factor a determinat apariţia horonimului *Braşov?* După opinia unor istorici, „prin repedea lui ridicare şi marea sa importanţă, Braşovul eclipsează împrejurimile sale", devine deci un fel de *chef-lieu* al Ţării Bârsei, al cărei nume tinde să îl înlocuiască (Lăzărescu 1934: 354, cf. Binder 1964: 418). Numai că Braşovul începe să aibă profil de oraş de pe la mijlocul secolului al XIV-lea (Pascu, I, 1972: 239–240), adică un secol după atestarea semnificaţiei horonimice a numelui său. Până atunci nu el, ci Feldioara a fost cea care „şi-a păstrat un rol de frunte în cadrul aşezărilor din depresiunea Bârsei" (Binder 1964: 412) – rol pe care i-l conferiseră de la început cavalerii teutoni. Prin urmare, horonimul *Braşov* este lipsit de orice motivaţie istorico-geografică.

Trebuie să mai observăm că numai numele de localitate *Braşov* a dobândit această semnificaţie generală, nu şi sinonimul său *Corona*, cum ar fi fost firesc dacă importanţa localităţii ar fi fost cea care a determinat extensia. Sub acest aspect, este relevant documentul de la 1555, în care se vorbeşte despre un „Nicolaus plebanus de Korona et decanus de Brassou" (preot din Braşov şi decan al Ţării Bârsei, ZWU, II, 110). De aici urmează că singura explicaţie a apariţiei horonimului este aceea că *Braşovul* preia dubla desemnare a denumirii mai vechi *Bârsa* – şi o face în virtutea faptului că între cele două nume exista un raport de filiaţie lingvistică, intuit deja de unii savanţi. De exemplu N. Iorga (II, 1937: 21 şi 348, nota) credea că un nume *Bras* din epoca daco-romană ar sta la baza toponimelor *Bersovia*, *Bârsa* şi *Braşov*. G. Giuglea (1933: 771, nota 3) presupunea că un i.-e. **bharos*, **bhars-inom*, bg. *brašino*, scr. *brašno* ar face ca *Bârsa* şi *Braşovul* să fie coradicale: „ţara orzului" şi „târgul cerealelor". Sever Pop (1966:

169–170) spunea că un cuvânt autohton ar fi fost apropiat în mod fortuit de sl. *Braševo*. Ciorănescu (2001: 94–95) era de părere că ambele nume „au probabil aceeaşi origine". De aceea atestarea horonimului *Braşov* precede cu câteva decenii pe aceea a oiconimului, lucru greu de înţeles în cazul unei evoluţii normale.

Cea de a treia semnificaţie a denumirii *Braşov*, hidronimică de astă dată, ne ajută să înţelegem mai bine cum s-a realizat suprapunerea. În excelenta hartă manuscrisă a Transilvaniei, de la 1788, datorată lui I.G. Neuhauser, râul de 50 de km lângă care se găseşte oraşul, care astăzi se cheamă Ghimbav sau Ghimbăşel, era numit *Brasso Reu* „râul Braşov". Pe la începutul aceluiaşi secol, Radu Tempea (1969: 57) propunea şi o explicaţie: „aici la sfatul Coronei, ce-i zic Braşovul pe [= după] numele apei ce-i zic *Braşovia*". De fapt, apa se numea *Braşov*, dar Tempea folosea forma latinească, întrebuinţată pentru oraş (*civitas*) în documentele latineşti medievale (vezi, de pildă, *Braschowia* şi *Brassovia* la 1390, în DRH, D, I, 120 şi 133). Este probabil că, vorbind despre „lunca Braşovului", un cronicar muntean anonim se referea la această apă (LET. CANTAC. 88). Prima sa atestare este din anul 1360: *fluvius Brassou* (Binder 1964: 414, 418). Un călător din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Evlia Celebi, spune că oraşul se află „pe malul *râului Braşov*" (CSŢR, VI, 608), iar Sebastian Münster, în *Cosmographia* sa de la 1550, oferea chiar o relaţie etimologică, arătând că oraşul este numit de unguri *Presovia* „după un râu ce curge alături" (CSŢR, I, 504).

Analiza atentă a hotarului Ţării Bârsei, aşa cum este el descris în diploma de la 1211 (al cărei conţinut va fi reluat într-o scrisoare din 1222 a papei Honorius al III-lea şi în alte documente, considerate false), ne dovedeşte însă că, şi în acest caz, denumirea *Braşov* este secundară. Iată textul original: „Prima vera meta huius terre incipit de indaginibus castri Almage, et procedit usque ad indagines castri Noilgiant et inde progreditur usque ad indagines Nicolai, ubi aqua defluit que vocatur Alt, et sic ascendendo per Alt usque ubi Tortillou cadit in Alt; et iterum vadit usque ad ortum eiusdem Tertillou, *et ab ortu aque, que Timis vocatur, progreditur usque ad effluxum aque, que Borsa nominatur*; deinde, sicut montes nivium complectuntur eandem terram, tendit usque in Almagiam" (ZWU, I, 12, colaţionat cu HURM. I, 57). În traducerea făcută de istorici (care au modernizat uneori toponimia), textul are următorul cuprins: „Iar primul hotar al acestui ţinut începe de la întăriturile cetăţii Hălmeag şi merge până la întăriturile cetăţii Ungra şi de aici merge până la întăriturile <lui> Nicolae [astăzi: Micloşoara], pe unde curge apa ce se numeşte Olt, şi aşa urcând pe Olt până acolo unde Prejmerul [astăzi: Târlungul] se varsă în Olt; şi iarăşi merge până la izvorul aceluiaşi Prejmer [= Târlung] *şi de la izvorul apei ce se cheamă Timiş merge până la vărsarea apei ce se numeşte Bârsa*; apoi, de-a lungul munţilor Carpaţi, ce încing acelaşi pământ, <hotarul> merge până în Hălmeag" (DIR, C, veacul XI, XII şi XIII, vol. I, 151).

Aşadar, hotarul mergea de-a lungul Oltului, cam de la confluenţa lui cu Şercaia până la vărsarea Târlungului în Râul Negru (considerat un crac al Oltului, dacă nu cumva cursul său va fi fost altul pe atunci), urca pe Târlung până aproape de izvoare, de aici trecea pe sub muntele Piatra Mare spre apa Timişului, al cărei curs îl urma până la vărsarea Bârsei, iar de aici o lua pe sub Măgura Codlei până la vărsarea Şercaiei în Olt. Or, între Timiş şi Bârsa nu este astăzi nici o apropiere geografică, pentru că primul se întâlneşte cu Ghimbavul (Ghimbăşelul) şi se varsă în Olt cam la 2 km mai sus de Bârsa. Dacă de la izvorul Timişului hotarul ar fi mers la gura Bârsei de azi, atunci el *s-ar fi închis*, întâlnindu-se cu primul hotar, care era pe Olt; de aici el ar fi trebuit să se întoarcă iar spre sud, ca să o ia pe sub munte, ajungând *a doua oară* la Olt. În acest fel, domeniul teuton ar fi fost strangulat la mijloc. Este curios că istoricii nu şi-au dat seama de acest lucru. De pildă, Ştefan Pascu (I, 1972: 138) interpretează astfel documentul: „de aici până la izvoarele Timişului şi de aici până la vărsarea Bârsei în Olt [sic!], de unde hotarul mergea de-a lungul munţilor Carpaţi [!] până la Hălmeag". Pentru ca hotarul să circumscrie acest domeniu, trebuie să admitem că Bârsa de atunci nu era râul numit astăzi aşa, ci Ghimbavul: de la confluenţa lui cu Timişul, hotarul o lua în mod firesc spre apus, pe sub munte, încheindu-se apoi la Hălmeag. Interpretarea noastră este confirmată de o informaţie de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, dată de Anton Verancsics (*De situ Transylvaniae*), care spune că râul care udă Braşovul se numeşte *Bârsa* (CSŢR, I, 410).

S-ar părea că hotarul de la 1211 nu ar include şi actualul oraş Braşov, care se află mai sus (mai la sud) de punctul de confluenţă al celor două râuri, Timişul şi Bârsa. Dar situaţia geografică din epoca veche pare să fi fost alta: „Râul Ghimbav, ne încredinţează Pavel Binder (1964: 415), a curs în trecut mult mai aproape de Braşovul Vechi (Bartolomeu, Altstadt); între cursul actual al râului Ghimbav şi al canalului Timiş putem vedea albia părăsită a Ghimbavului. De altfel, izvoarele contemporane ne informează că şi Braşovul Vechi se extindea mai mult spre câmpia de vest şi numai din cauza năvălirilor şi a inundaţiilor s-au construit casele în valea adăpostită dintre Cetăţuie şi dealul Şprenghi".

Reanalizarea conţinutului diplomei, întreprinsă aici, ne permite constatarea unei triple corespondenţe de nume: al râului (numit *Bârsa* la 1211 şi *Braşov* la 1360), al localităţii (numită *Bârsa* la 1241 şi *Braşov* la 1288) şi al ţinutului (numit *Bârsa* la 1211 şi *Braşov* la 1252). În această situaţie, este greu de crezut că sinonimia are un caracter accidental. Avem a face cu o substituţie progresivă a nomenclaturii vechi, în care impunerea horonimului *Braşov* în detrimentul *Ţării Bârsei* a întâmpinat o îndelungată rezistenţă din partea populaţiei româneşti. Distincţia se făcea în documentele munteneşti din secolul al XV-lea, de exemplu la 1432: „scrie domnia mea [= Alexandru-Vodă] tuturor braşovenilor şi Ţării Bârsei" (DRH, D, I, 293).

Nedumereşte şi faptul că presupusul hidronim slav este atestat ultimul din seria citată (deşi se presupune că de la el s-a format numele oraşului, cf. Lacea 1942–1944: 10) şi că are genul masculin, deşi numele slave de râuri sunt de regulă feminine. Ne-am fi aşteptat la obişnuita diferenţiere: **Brašova* (*voda*), faţă de *Brašov(o)* (*selo, grad/gorod*). Aspectul slav al denumirii este incontestabil, dar indiciile de ordin istoric şi lingvistic nu o recomandă ca o creaţie genuină, ci ca o acomodare formală a unei denumiri preexistente.

4.2. Celelalte explicaţii propuse sunt lipsite de interes. Aşa este etimologia lui G. Kisch (1929: 100): *Braşov* < **Brădiş-ău* < **Brădiş-ov* < rom. *brădişor*, considerată pe drept cuvânt „o derivare hibridă greu de admis" (Drăganu 1933: 569, nota 1); etimologia lui L. Rásonyi Nagy (apud Drăganu 1933: 569, nota 1) dintr-un v.tc. **bor-šuy* „apă albă, sură", reluată de Pavel Binder (1964: 415, care transcrie însă greşit compusul, *borosuy*, „regăsindu-l" în forma *Barasu* de la 1252 şi în v.magh. *Barassó*) şi considerată „cu totul greşită" de către N. Drăganu (loc.cit.), István Kniezsa (1938: 345, nota 12) şi Ioan Pătruţ (1984: 44), deoarece în româneşte ar fi dat **Borşúi*, în slavă la fel sau, prin substituţia finalei, **Boršova*, în v.magh. **Boros-igy/-ügy*; etimologia lui Fiók Károly (apud Binder 1964: 415 şi nota 38) din bizarul compus magh. **Boros-jó* „apă-borviz"; curioasa etimologie a lui J. Melich (la Gombocz/ Melich 1914–1930: 534) din sl. *broštŭ* „rubia tinctorum"; în sfârşit, tautologia slavo-turcică *Bara* „râuşor" + *su* „curs de apă", propusă de Alfred Prox (apud Gorovei 1987: 692).

Departe de a prelua o denumire veche turcică (pecenegă) sau de a fi o creaţie *ex nihilo*, forma maghiară este în mod evident o adaptare a celei slave, *Braşov*, variantele sale (*Brasu, Barasu, Brassou, Brasa, Braso* etc.) reprezentând modalităţi de adaptare a sufixului şi grupului consonantic iniţial prin anaptixă (vezi, de pildă, sl. *okovŭ* > magh. *akó*, scris în documentele medievale *aku, akou*; sl. **Krašov* > magh. *Crasu, Karassou, Karaso* – lângă Caraşova din Banat). În nici un caz nu se poate vorbi de o anterioritate a magh. *Brassó* faţă de rom. *Braşov*, cum credeau R. Roesler (1871: 131) sau Gombocz/ Melich (1914–1930: 534), ci de o preluare independentă a denumirii slave.

Slavizarea toponimului românesc *Bârsa* s-a realizat după năvălirea tătarilor, în intervalul de timp dintre anii 1241 (când este atestat oiconimul *Burza*) şi 1252 când este atestat horonimul *Barasu*). Punctul de plecare a fost desigur hidronimul *Bârsa*, pronunţat *Bărsa* în secolul al XIII-lea, care va fi devenit **Barsa* în graiurile slave din zonă (cu rom. *ă* redat prin *a*, ca în bg. *luna, kačula, karuca* < rom. *alună, ăciulă, căruţă*; ucr. *katuša, malaj, saraka* < rom. *cătuşă, mălai, săracă*, cf. Rosetti 1968: 424). Oiconimul şi horonimul s-au format prin sufixare: **Barsov*, pentru că funcţia mai veche a suf. *-ov* era una determinativă în sens larg (Rospond 1972: 14). Teodolius Witkowski (1965: 202) numeşte această funcţie „de localizare"

(*lokalisierende Bedeutung*), iar Waldemar Schindhelm (1968: 154) vorbeşte de un „sufix oiconimic" (*Lokalitätssuffix*), care formează nume de localităţi de la caracteristici geografice ale locului lângă care se află. Astfel, în vechea rusă (secolele al IX-lea – al XIII-lea) numele de oraşe se puteau forma nu numai de la nume de persoană, dar şi de la un apelativ care desemna contextul geografic (de exemplu *Mogilev* < *mogila*) sau de la numele altui obiect geografic din preajma lor (de exemplu, *Cernigov*, de la hidronimul **Cerniga*). De multe ori se producea „rusificarea numelor altor limbi cu ajutorul acestui formant toponimic" (Rospond 1972: 38, 44, 84). Procedeul era general slav.

Un exemplu asemănător ni-l oferă G. Schlimpert (1970: 120), care arată că numele râului *Telte* a fost slavizat în forma *Teltov* pentru a denumi atât oraşul apropiat (la 1265: *civitas Teltow*), cât şi ţinutul (la 1232: *terra Teltowe*); şi aici sufixarea a avut o dublă direcţie denotativă. Se mai pot cita şi alte exemple: oiconimul *Planow* (atestat la 1297) de la hidronimul *Plane* (<**Plona*; atestat la 1205) (R. Fischer, I, 1967: 97), oiconimul *Pardow* (astăzi *Bardau*) de la hidronimul *Parthe/Parde* (Eichler, I, 1987: 27). De la această funcţie determinativă a suf. *-ov* s-a creat un veritabil sistem de sufixare a oiconimelor germane, productiv şi în secolul al XVI-lea: *Eichow* < hd. *Eiche*, *Fehrow* < mhd. *Vere* (Redlich 1963: 149) etc.

Metateza **Brasov* < **Barsov* nu este însă normală, deoarece fenomenul s-a petrecut de timpuriu în slavă, în secolele al VIII-lea – al IX-lea, iar după această perioadă şi-a încetat acţiunea. Formele din documentele slavo-române (DRH, D, I, 217, 286, 290), de exemplu земль Брьсѣнскаа la 1421, ѳ Брьсе la 1431 sau земль Брьсе la 1432, nu reflectau o pronunţie, ci aveau un caracter pur grafic (D.P. Bogdan 1978: 174, 187). Trecerea la **Brasov/Brašov* a implicat o atracţie paronimică, prin asociaţie cu o bază antroponimică *Brasa/Braša*, în virtutea alternanţei *-s-/-š-*, caracteristică limbilor slave (Pătruţ 1980: 55). Folosirea sufixului *-ov* în locul lui *-ev* după consoana moale *ş-* denotă „un stadiu mai nou" al slavei sudice, când graiurile bulgăreşti au generalizat analogic sufixul *-ov*, perechea sa menţinându-se în varianta „corectă" a documentelor cancelariei domneşti (Petrovici 1970: 208). Constatarea este importantă pentru cronologia procesului, infirmând ipoteza anteriorităţii denumirii slave în raport cu cea românească şi, implicit, a slavilor în raport cu românii în Ţara Bârsei. Totuşi, este greu să acceptăm că tocmai forma de cancelarie *Braşeu/Braşău* s-a impus la nivel popular până astăzi; mai probabil este că au existat de la început derivate slave concurente. Desigur că acest proces, pe care noi l-am prezentat „descompus", s-a produs dintr-o dată, atracţia paronimică fiind concomitentă cu sufixarea. După crearea opoziţiei **Barsa* (hidronim): *Brašov* (oiconim), forma secundară a înlocuit şi forma de bază.

4.3. Pentru ca slavizarea să se producă, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, era nevoie de o masă lingvistică activă, care încă nu începuse să fie dominată de

către populaţia românească, iar pentru ca noua denumire să se impună şi să fie oficializată era necesar ca această masă să aibă ponderea cea mai mare în zonă. Concluzia noastră contrazice teza – am zice „oficială" – după care slavii din întreaga Transilvanie fuseseră asimilaţi înainte de secolul al XIII-lea şi chiar de al XII-lea. Această teză are caracterul unei simple speculaţii, „întemeindu-se" pe interpretarea tendenţioasă a descoperirilor arheologice şi pe forţarea sistematică a documentelor. Astfel, s-a spus că, la venirea teutonilor „Ţara Bârsei era locuită în acel timp de o numeroasă populaţie românească" (IST.ROM. II, 80). Or, diploma de la 1211 spune, dimpotrivă, că era „deşartă şi nelocuită" (*vacua et inhabitata*). Desigur, ştirea nu trebuie luată *ad litteram*: este cert că existau români, de la care va fi fost luat toponimul *Bârsa*, menţionat în diplomă; dar ei nu puteau fi decât puţin numeroşi, din cauza deselor incursiuni ale cumanilor, împotriva cărora sunt aduşi să lupte teutonii. Într-un document din anul 1213 se spune că aceştia din urmă „au apărat [ţara] în fiecare zi de năvala păgânilor, înfruntând tot felul de primejdii" (DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 157). Or, „primejdiile" nu erau numai pentru unguri, cum consideră Ştefan Pascu (I, 1972: 128), după care românii ar fi fost „obişnuiţi cu dese năvăliri", ba chiar conviețuiau prieteneşte cu cumanii. În *Gesta Hungarorum*, XXV, notarul anonim spune că ducele român Gelou „suferea multe neajunsuri (*multas iniurias*) din partea cumanilor şi a pecenegilor" (apud Russu 1990: 41, nota 33). De altfel, aşa cum a remarcat Xenopol (II, 1914: 151 şi nota 54), documentele regale imediat următoare celui de la 1211 conced teutonilor dreptul de a lua dijmă de la locuitorii Ţării Bârsei „tam praesentibus quam futuris".

Cât despre existenţa slavilor în secolul al XIII-lea, istoricii noştri nu spun o vorbă. Ei apreciază că în vecinătatea saşilor, stabiliţi în zonă după 1211, se aflau doar români (Pascu, I, 1972: 124). Cercetarea toponimică dezminte însă această afirmaţie. Astfel, s-a constatat că locuitorii satelor *Cristian* şi *Zărneşti* de pe lângă Braşov se numesc *cârstoloveni* şi *zârnoveni* (Puşcariu 1929–1930: 535; Paşca 1931–1933: 157–158). Aceste patrionime presupun cu necesitate oiconimele slavizate **Cârstolov* (de la n.pers.rom. *Cârstul*, echivalentul lui *Cristian*) şi **Zernov* (de la n.pers. rom. *Zărnă*). Or, satul *Cristian* (popular: *Cârstianul*) apare la 1223 ca *Insula Christiana*, adică „Lunca sau Câmpul lui Cristian"; Cristian era un colonist sas, ai cărui descendenţi sunt pomeniţi la 1329: Solomon şi Herbord, „filii Christiani de Insula Christiani" (Moga 1973: 90–94). Aşadar un oiconim săsesc adaptat mai întâi de români, apoi slavizat pe la mijlocul secolului al XIII-lea de către noii veniţi. Semnificativ este şi cazul Zărneştilor, atestat la 1395 ca „possessio regalis *Zerne*", la 1409 ca „villa *Czirna*" şi abia la 1479 ca *Zărneşti* (SDT, II, 271). Ca în multe alte cazuri, cancelaria maghiară indică şi aici doar baza antroponimică a unui derivat care a existat, desigur, de la început. Oricum, este cert că în jurul anului 1400 se afla acolo o populaţie bilingvă, formată din români şi din slavi,

pentru că suf. *-ov* nu a fost folosit niciodată de români. Din acest amestec a rezultat discordanța dintre numele localității (*Zărneşti*) şi al locuitorilor săi (*zârnoveni*).

Se mai pot aduce şi alte dovezi care confirmă stabilirea târzie a slavilor în zona Braşovului. Astfel, dealul mai mic, unit printr-o şa cu Tâmpa, se numeşte *Goriţa*; diminutivul toponimic s-a creat prin opoziție cu **Gora*, care la venirea slavilor îşi avea deja numele său românesc. Un afluent al Târlungului – nume de origine veche franceză, cum vom vedea mai departe, atestat la 1211 ca *Tortillou* – este *Dofteana*, de origine slavă, creat probabil în a doua jumătate a secolului al XIII-lea (Petrovici 1970: 161–164, 167–168), pentru că, dacă slavii ar fi venit aici înaintea valonilor, ar fi dat nume şi cursului principal. Coroborând informațiile documentare cu cercetarea toponimică, putem susține că această populație s-a stabilit aici de pe la mijlocul secolului al XIII-lea, probabil după marea invazie tătară.

Se înşela deci Iorga (1905: 312) când presupunea că românii ar fi venit după slavi la Braşov, care ar fi fost „o regiune de veche penetrație slavă" (1937: 367), după cum se înşală şi acei istorici şi lingvişti care cred că în secolul al XIII-lea „în Transilvania nu mai exista populație slavă. Toponimicele cu caracter slav intraseră de mult în patrimoniul limbii româneşti" (Dragomir/Belu 1968: 59; cf. Giurescu, I, 1942: 243; Petrovici 1942: 876; Pătruț 1974: 117). „De la care slavi – se întreba Ion Moga – puteau să împrumute românii nume de sate în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, [...] dacă în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea slavii nu mai existau în această provincie, fiind absorbiți de populația autohtonă?" (1944: 103, nota 1). Documentele care îi atestă pe slavi sunt pur şi simplu contestate. Astfel, ştirea dintr-un act al cancelariei maghiare, din anii 1406–1409, care vorbeşte despre mai multe „ville sclavonicales" în partea de vest a Zarandului, este considerată falsă, deoarece (sic!) pe atunci „nu mai exista nici o urmă din vechea populație slavă în aceste regiuni" (Dragomir/ Belu 1968: 70). Emil Petrovici (1943b: 305) îl lăuda pe Csánki pentru că traducea prin „sate româneşti" sintagma latinească, folosită cu referire la comitatul Arad (vezi însă Makkai 1942: 459, nota 34). *Faptul că slavii sunt rareori amintiți în vechile documente maghiare nu poate fi un argument care pledează pentru dispariția lor etnică, după cum raritatea documentelor care îi pomeneau pe români nu poate fi o dovadă a inexistenței lor în Transilvania.*

Desigur, nu putem extinde asupra întregii Transilvanii constatările privind Țara Bârsei: este foarte posibil ca în alte zone slavii să fi fost asimilați mai devreme; dar nici nu trebuie să plecăm de la acestea din urmă pentru a fixa o imagine de ansamblu, contestând orice informație care ar putea-o infirma. Migrațiile slavilor s-au continuat şi după secolul al XII-lea, atât în Țara Bârsei, cât şi în Banat, în Maramureş şi în alte zone ale Transilvaniei, având ca rezultat o slavizare a toponimiei existente. Nu întotdeauna acest strat toponimic mai nou poate fi distins, cu criterii lingvistice, de stratul vechi bulgar, care a lăsat urme şi în zonele periferice ale Țării Bârsei.

4.4. În privința hidronimului *Bârsa*, au fost propuse mai multe explicații. Trecem peste asociația paronimică a umaniştilor saşi, între *Burcza*, *Burtzland* şi săs. *Wurczia*, *Wurtzlen*, care îşi explicau astfel şi stema oraşului Braşov, *o rădăcină* trecută printr-o coroană (Georg Reicherstorffer, *Chorographia Transilvaniae*, 1550, *ib.* I, 217; Antonio Possevino, *Transilvania*, 1583, *ib.* II, 546; Conrad Iacob Hiltebrandt, 1656, în *ib.* V, 587; Graffius, 1770: 29: „in Burtzlandia radicem sive herbam quandam gigni tinctoriam, vulgo Farbe-Wurtzel dictam, ad fila resque alias colore rubro tingendas aptissiman") şi ne oprim la perioada modernă a lingvisticii istorice. Constantin C. Diculescu (1926: 499) era de părere că el ar trebui apropiat de un gr. βρύσις „a izvorî", gr. med. βρύση „izvor"; *Bârsa* ar fi, „pe lângă muntele *Tâmpa* [...], al doilea element toponimic de origine greacă în aceeaşi regiune". Am arătat însă că oronimul este, foarte probabil, o creație românească de la adj. *tâmp, -ă*; forma de feminin articulat rezultă din reducerea unei sintagme de tipul **Măgura tâmpă*, adică „fără vârf, teşită" (Moldovanu 1983–1984: 390–392; termenul entopic era cunoscut în zonă, cf. *Măgura Codlei*). Cealaltă etimologie se loveşte şi ea de dificultăți semantice şi formale. Bârsa nu este un simplu „izvor", iar gr. υ ar fi dat în româneşte fie *u*, fie *i* (I. Fischer 1974: 510–514; prima alternativă avea „o preponderență netă" în latina dunăreană). Tot un radical antic avea în vedere şi G. Giuglea (*supra*, 4.1), dar aceasta, observa N. Drăganu (1933: 546), „e o presupunere care nu se întemeiază pe nimic real". W. Thomaschek, urmat de N. Drăganu (1920–1921: 141–142) şi de N. Raevschi (2006: 99, cu paralele baltice) încerca să apropie *Bârsa* de un presupus cuvânt dacic, coradical cu sl. *brěza* „mesteacăn", v.ind. *bhurjas* „alb", aşadar „râul mestecenilor", iar J. Melich, de un dacic **berz*, coradical cu sl. *brŭzŭ* „repede" (apud Drăganu, 1920–1921: 137–140). În primul caz, tema i.-e. este **bherəg'* (SPR, I, 210), iar unui i.-e. *-ģ* îi corespunde în dacă un *z* (Georgiev 1960: 95). Acest *z* ar fi trebuit să se păstreze în româneşte (trecând prin faza *dz* din româna comună) – şi de aceea ambele etimologii propuse sunt inacceptabile. Supoziții privind originea autohtonă a hidronimului s-au mai făcut, dar au rămas la nivelul unor simple afirmații (Xenopol 1884: 14, 204, 209; Sacerdoțeanu 1936: 212; Poghirc 1974: 36). Asocierea lui cu apelativul *bârsă*, care desemnează piesa de la plug, aşadar „râul asemenea unei bârse de plug", i se părea şi lui N. Drăganu (1920–1921: 142, 144) „mai puțin probabilă"; într-adevăr, punctul de plecare al metaforei rămâne obscur.

După Ovid Densusianu (1923a: 161), „prin fonetismul ei, *Bârsa* nu poate fi decât de proveniență slavă"; el o compara cu verbul *brŭsnǫ* „a smulge, a da la o parte, a rade", deci „un ținut unde se tăiase copacii, se făcuse despăduriri". Era o simplă impresie, pentru că sensul primar al verbului, acela de „a (se) bărbieri, a (se) rade; a răzui" (BER, I, 84), îl făcea incompatibil cu terminologia defrişării, în care

s-ar fi putut încadra numai printr-o extensie metaforică; apoi, Densusianu nu reface un derivat nominal pentru a-şi susţine şi formal schiţa sa etimologică. G. Czirbusz (apud Drăganu 1933: 546) şi G. Kisch (1929: 59) propuneau ca etimon un sl. *brs* „stâncă, piatră", care, după cum observa N. Drăganu (1933: 546), este de fapt *brus*, din care vine rom. *brus* (pl. *bruşi*, sg. refăcut *bruş*); adăugăm că, pentru a deveni hidronim cu înţelesul de „Felsenbach" (G. Kisch), cuvântul de bază ar fi trebuit sufixat, iar un **brus-ja* ar fi dat **Bruša*.

O altă etimologie slavă i-a fost sugerată lui N. Drăganu (1933: 549) de cea propusă de Ovid Densusianu (1923b: 142–143) pentru apelativul *bârsă*, anume sl. *brdce* < sl. com. *berd-* (care avea şi înţelesul de „deal", „munte", „vârf") cu sufixul diminutival *-ce*; ar fi vorba de un oronim, *Munţii Bârsei*, de la care, prin polarizare, ar fi apărut hidronimul. Presupusul oronim nu este însă decât creaţia relativ recentă a geografilor, care au operat o extensie de conţinut plecând de la numele apei. „Numele sintetice, desemnând masive mari – spune A. Dauzat (1937: 207) – nu sunt originare: ele s-au putut forma prin extensiune progresivă, dar sunt întotdeauna opera geografilor". Dacă acel oronim ar fi existat, atunci ar fi trebuit să desemneze unul din munţii de la izvoarele râului, cărora în nici un caz nu li s-ar fi putut spune *brdce* „deluşor", „muntişor".

În al doilea rând, etimologia propusă pentru apelativul *bârsă* şi acceptată de Ciorănescu (2001: 94) este cel puţin discutabilă. Semnificaţia generică a sl. com. *brdĭce* este aceea de „ţăruş, stinghie" (dezvoltată din tema *brd-* „vârf, ascuţiş"); ea se regăseşte în toate limbile slave, unde cuvântul desemnează, prin analogie, piese asemănătoare ca formă: băţ folosit la ţesutul năvoadelor, orcicul de la căruţă, bară care fixează loitrele, tijă care susţine urzeala, fuştei la scară, bară de lemn la jug (SPR, I, 429–430). Or, bârsa nu are nimic comun cu semnificaţia termenului slav, desemnând o piesă *lată* („lopăţică perpendiculară şi ca un lat de palmă de lată", DA), iar acest înţeles îl are cuvântul slav numai în sârbo-croată şi în bulgară, şi aici doar dialectal, sporadic: scr. *brce*, bg. *brăce*, *bărci* etc. (SPR, I, 430). În această situaţie, apropierea formală încetează de a mai fi relevantă pentru originea cuvântului românesc. Este vorba de un balcanism, prezent şi în albaneză sub forma gheg. *verts(ë)*, *vers(ë)* „piesă a plugului care desparte şi răstoarnă brazdele", „cormană", care a fost explicat de către N. Jokl (1923: 140–141) ca un împrumut din lat. **vertia* < **vertire* (păstrat în unele dialecte romanice) < *vertere* „a întoarce". Forma cuvintelor albaneze reflectă o evoluţie fonetică regulată: lat. *t* + *i̯* > alb. *ts* > (după secolul al X-lea) *s* (Mihăescu 1993: 468) şi de aceea etimologia poate fi considerată sigură (idem 1981: 231; idem 1993: 62). După părerea lui Jokl, cuvântul românesc ar fi de origine albaneză – explicaţie pe care A. Philippide (II, 1927: 690) o cita cu îndoială, dar fără a o respinge categoric. Dimpotrivă,

Densusianu (1923a: 339) o refuza, observând că ea nu se susține fonetic – ceea ce este adevărat – şi semantic – ceea ce este fals, fiind vorba de aceeaşi piesă cu aceeaşi funcție. Şi lui Rosetti (1968: 427) etimonul albanez i se pare „dubios", iar Mihăescu (1993: 312) consideră rom. *bârsă* „de origine sigură sau foarte probabilă daco-moesiană" – idee ciudată, pentru că implicit le atribuie dacilor construcția plugului, pe care atât albanezii, cât şi românii au moştenit-o de la romani.

În limba latină, verbul *vertere* se folosea în mod obişnuit cu aplicație la munca câmpului: *terram vertere* (Vergiliu, *Georg.* I, 1, 2) însemna „a ara"; încă din latina clasică el dobândise această accepție, folosindu-se şi în mod absolut, fără determinant. Acelaşi înțeles îl dobândise frecventativul său *versare*, păstrat dialectal în limbile romanice şi într-o formă betacizată, de exemplu galiz. *bessar* „a ara" (REW^3, 9242). Un alt verb derivat de la *vertere* era *versor, -ari* „a întoarce (plugul)". De la aceste verbe se formaseră derivate nominale: adj. *versus, -a, -um* (la Ovidiu: *versae glebae* „aratae, subactae") şi subst. *versus, -us* „ductus in arando, sive sulcum", care fusese afectat şi el de betacism: *bersus* în diverse glose (Forcellini, VI, 298). *Versus* însemna şi schimbarea de direcție a plugului, iar *versura* – locul unde el se întorcea. Derivatul *versorium* s-a menținut în dialectele italiene (*versuro, versor*), franceze (*versur*) şi în friulană (*versor*) cu sensul generic de „plug" (REW^3, 9245). Acelaşi înțeles îl are galiz. *bessadoiro* şi fr. sudic *versadú* (*ib.*, 9242). Deşi verbul *vertere* a subzistat numai în Romania apuseană (*ib.*, 9249), există indicii sigure ale circulației sale în latina balcanică, din care s-au păstrat cu sensuri specializate alb. *verts(ë)* şi scr. *bârsa* „leasă pe care se usucă fructele" < lat. **bersa*, participiul perfect de la *versus*, cu betacism (Skok, I, 1971: 114). Trebuie însă eliminate din discuție descendentele lat. *brisa* „drojdie de vin", de unde au rezultat cuvinte cvasiomonime cu rom. *bârsă*: scr. *brs*, sloven. *bîrsa/bêrsa*, i. nom. *bersa*, arom. *bărsie*, alb. *bërsi*.

Rom. *bârsă* continuă probabil şi el un lat. **bersa*, formă betacizată a lui *versa*, care îl va fi dublat pe **vertia* cu înțelesul specializat de „piesă a plugului care întoarce brazda". Această piesă este numită acum *cormană*, dar diferențierea lexicală s-a produs ulterior. Cuvântul *cormană* (numită în popor şi *scândură*, după forma sa, şi *răsturnătoare*, după funcție; cf. Bocănețu 1925–1926: 147) nu provine din magh. *kormány*, cum se mai crede, ci dintr-un fond lexical slav sudic, la fel ca scr. *korman*, genitiv *kormana*, postverbal de la *kormaniti* „a cârmi" < *krma* „vâslă" (cf. Skok, I, 1972: 205). În construcția plugului românesc primitiv, „plugul de jos este dintr-o bucată cu bârța", iar în Bucovina cormana şi bârsa sunt considerate o singură piesă: ele „se numesc lalolaltă *trupuța* plugului" (Pamfile 1913: 34, 37). Oricum ar sta lucrurile, bârsa, care leagă între ele brăzdarul, cormana şi plazul, are şi acum rolul de *a dirija întoarcerea brazdei*, făcând ca plugul să intre în pământ mai adânc sau mai puțin adânc (DA). Dubletul lat. **vertia/versa*, respectiv

bertia/*bersa*, ar putea explica perechea românească *bârţă/bârsă*. Sub aspect geografic, ele par să aibă o distribuţie complementară în cadrul dacoromânei: prima în zona sudică, a doua în cea nordică, dar cu interferenţe în Ardeal şi în Banat (Bocănețu 1925–1926: 169). Ambele forme pot fi considerate ca moştenite din perioada romană, pentru că încă de pe atunci exista plugul perfecţionat, care permitea întoarcerea brazdei şi care a fost împrumutat de la populaţia romanică de către slavii balcanici, între secolele al VII-lea şi al IX-lea, când ei au devenit agricultori sedentari (Niederle, I, 1923: 192; Ivănescu 1980: 283, nota 2; imagini ale plugului roman, cu piesa respectivă, în formă de lopăţică sau de stinghie mai lată, aşa cum s-a păstrat el în Sicilia şi în Sardinia, la Bocănețu 1925–1926: figurile 11, 20, 22 şi la M.L. Wagner 1921: 16–17). „Cormana" a fost denumită recurgându-se la un cuvânt latinesc aflat în uz, printr-o evoluţie semantică de tip metonimic: de la pământul întors (bersa gleba*) la piesa de la plug care îl întoarce (**bersa*). În Romania apuseană s-a apelat de asemenea la fondul latin: *versorium* „plug" a început să desemneze, prin restricţie, „cormana" (fr. *versoir*, it. *versoio*). În această ipoteză, nu mai este nevoie să presupunem o transformare fonetică accidentală a lui *ţ* în *s* din *berdce* > *bârţă* > *bârsă* cum propusese Densusianu, iar sensurile regionale ale cuvântului slav din sârbo-croată şi din bulgară le putem explica, la rigoare, ca împrumuturi semantice din protoromână.

Putem conchide că hidronimul *Bârsa* nu poate fi considerat o creaţie slavă; dacă lucrurile ar fi stat altfel, atunci el n-ar mai fi fost înlocuit de slavi prin *Braşov*.

După ce a încercat să susţină o serie de etimologii, pe care el însuşi le-a apreciat ca nesatisfăcătoare, N. Drăganu (1931–1932: 238; idem 1933: 549–550; idem 1934: 75; idem 1943:459) a optat în cele din urmă pentru ipoteza originii antroponimice, de la n.pers. *Bârs(u)*, cunoscut în Ţara Făgăraşului, care i se părea „mult mai probabilă". Ar fi vorba de un n.pers. slav, derivat de la o bază *Ber-* cu suf. *-su*, *-sa*. Soluţia sa a fost respinsă de către István Kniezsa (1937: 371; idem 1942: 32), după care un astfel de antroponim „este imposibil de dovedit într-o limbă slavă". În ce ne priveşte, considerăm de valoare îndoielnică atestarea n.pers. bg. *Bărsov* (Ilčev 1969: 97), pe care Ioan Pătruţ (1980: 98) îl explică de la *Bărо* + suf. *-s-*, pentru că el nu se susţine pe o serie şi, prin urmare, ar putea fi foarte bine de origine românească, de la *Bârsu* + suf. *-ov*. Reluând chestiunea, Ioan Pătruţ (1980: 97–98) crede că antroponimul este o creaţie românească, de la baza *Bâr-* (din *Bârga*, *Bârcă* etc.) cu suf. hipocoristic *-s-*; acest n.pers. s-ar reflecta şi în două oiconime din Transilvania, atestate mai târziu. Sistemul lui Ioan Pătruţ este un fel de *ars combinatoria*, care operează, pe de o parte, cu sufixe consonantice inexistente în onomastica noastră, stabilite de autor după metoda indo-europeniştilor, iar pe de alta cu teme refăcute printr-un cerc vicios continuu: ca şi *Bârsu*, *Bârga* poate fi „explicat" de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârcă* etc.) + suf.

-g-, iar *Bârcă* de la radicalul *Bâr-* (din *Bârsu*, *Bârga* etc.) + suf. *-c-*. Cercul vicios este consecința firească a concepției autorului, după care sistemul antroponimic nu are un punct de sprijin lexical, ci se creează din sine însuşi ca o pasăre Phoenix. Fără îndoială, există în cadrul oricărui sistem de acest fel baze alogene, nemotivate semantic, dar care îşi au totuşi motivația lor în limba de origine. Când însă vorbim de o bază de origine românească, atunci suntem obligați să o raportăm la un apelativ. Iar dacă apelativul nu este evident, trebuie să-i căutăm originea într-o limbă în care tema are un înțeles – ceea ce Ioan Pătruț nu face în cazul de față, mulțumindu-se cu o simplă analiză formală.

4.5. Dar nu acest lucru ne interesează aici. Este foarte posibil ca un n.pers. *Bârsu*, *Bârsa*, *Bârsă* etc., de origine necunoscută, dar de certă circulație (Paşca 1936: 172–173 – care face greşeala de a lua drept sigure aşa-zisele nume slave *Bers* şi *Bersa*, refăcute de Drăganu – şi CDO, 204 – care crede că numele româneşti sunt de origine dacică), să reprezinte temeiul oiconimelor respective şi al altor toponime minore, cum este *Bârsa* de lângă Iclodul de pe Târnave, care desemnează un teren arabil (Frățilă 1993: 150). Însă această ipoteză nu este plauzibilă în cazul *Bârsei* din sud-estul Transilvaniei. Nu atât pentru motivul că lungimea râului nu este deloc neglijabilă – ceea ce reduce mult şansele unei creații de la un n.pers. –, cât pentru acela că *denumirea se aplica inițial şi altui râu*, destul de mare şi el, situat în imediata apropiere. Or, ca şi în cazul *Clujului*, *vom conveni că acest fapt nu se poate înțelege în ideea originii antroponimice a celor două hidronime şi că va trebui să ne gândim la un obiect geografic al cărui nume să le servească, în egală măsură, drept punct de plecare denominativ.*

După părerea noastră, acesta este marele cot al Oltului, în care se vărsau Bârsele şi în marginea căruia s-a constituit Țara Bârsei. Este probabil că populația latinofonă din zonă îl va fi numit **Bersa* (*aqua*), adică „întoarsa", preluând semnificația de bază a verbului *versare*, a cărui formă – aşa cum am văzut – fusese afectată de betacism în diverse zone ale latinei populare. În Dalmația, de pildă, o vale lungă de lângă Munćel are numele *Bršani*, provenit din lat. *versare*, după P. Skok (I, 1950: 111), dar mai degrabă din lat. **bersana* < **versana*, derivat păstrat în limbile romanice apusene (REW[3], 9242). Sinonimul său românesc ar fi apelativul *(în)torsură* (vezi, de pildă, *Întorsura Buzăului* şi *Torsura*, numele unei mănăstiri din Oltenia), poate şi *tortură* (în *Pârâul Torturii* de lângă Căstău–Hunedoara, explicat de G. Giuglea de la *tort* „strâmb" < lat. *tortus*, cf. Homorodean 1972: 26). Desemnând o porțiune întinsă a unui mare curs de apă, **Bersa* era, neîndoielnic, un toponim zonal major. În perioada ocupației romane, acest caracter era puternic subliniat de funcția sa militară: cotul Oltului reprezenta un veritabil *confinium* al provinciei Dacia, apărat de o salbă de castre. Aşezările romane lipseau însă în viitoarea Țară a Bârsei, fapt care l-a făcut pe istoricul D. Tudor (1968: 283)

să emită ipoteza că „regiunea fusese rezervată unor grupuri de daci masaţi aici prin evacuarea lor din interiorul Daciei".

Dar lucrurile pot fi înţelese fără a recurge la această idee, pe care C. Daicoviciu (1969: 541) o califica amuzat drept „năpraznică". Ocuparea romană a Transilvaniei, ca şi cea maghiară de mai târziu, s-a făcut dinspre vest şi nord-vest. Cuceritorii s-au oprit de fiecare dată la linia Oltului, pe care au fortificat-o, deoarece ea putea fi apărată mai uşor decât înălţimile împădurite. De la Olt la poalele Carpaţilor era o zonă deschisă, permiţând observarea mişcării barbarilor, supravegheaţi de la distanţă. Fiind în contact direct şi permanent cu romanii, dacii liberi de aici s-au contopit cu timpul în masa populaţiei romanizate (Székely 1980: 359–361). În a doua jumătate a secolului al IV-lea pătrunde în zonă o populaţie germanică, dar nu se angajează într-o simbioză etnică cu autohtonii, ci duce „o existenţă paralelă" cu aceştia (Marcu 1980: 368–369). Ceramica cenuşie din secolele al VI-lea – al VIII-lea, „de tradiţie locală", pare să dovedească faptul că „teritoriul bârsan nu a fost afectat direct de populaţiile migratoare, a căror înrâurire sau prezenţă (mai mult sau mai puţin efemeră) nu a depăşit spre sud-est valea Mureşului sau limitele podişului transilvan" (Marcu 1972: 44–45). Se pare că şi ceramica din secolele următoare, al VIII-lea – al X-lea, „aparţine populaţiei româneşti din Ţara Bârsei" (Marcu, loc.cit.) După Thomas Nägler (1969: 181), „în Transilvania de sud-est nu s-au descoperit arheologic urme clare ale unei populaţii străine decât după 1200". Integrarea târzie a „ţărilor" româneşti, a Făgăraşului şi a Bârsei, s-a reflectat şi în mentalitatea populaţiei. În secolul al XV-lea, ele erau „unităţi geografice distincte" faţă de Ardeal, care rămânea în dreapta Oltului (Binder 1969b: 76). „Chiar şi acum, spune Iorga (I, 1920: 8), poporul din Ardeal nu recunoaşte Ardealul decât dincolo de Olt şi dincolo de Bârsa: Ţara Oltului nu e Ardeal, şi tot aşa Ţara Bârsei e în afară de Ardeal". Observaţia aceasta o făcuse şi L. Pič, care „aflase de la un făgărăşean expresia că, dacă treci Oltul, «mergi pe Ardeal»" (apud Sacerdoţeanu 1968: 117).

Absenţa din zonă a slavilor în perioada constituirii românei comune explică evoluţia fonetică a toponimului, care n-a suferit schimbarea grupului *tert*, ca în sl. com. **bergŭ* > bg. *brjag*, scr. *brȉjeg*. Este semnificativ faptul că „civilizaţia Dridu", din secolele al VIII-lea – al XI-lea, pe care noi o considerăm slavă, iar nu românească, a cuprins „întregul teritoriu al României cu excepţia zonei de sud şi de sud-est a Transilvaniei" (Zaharia 1971: 286; este drept însă că alţi arheologi apreciază că această cultură ar fi bine reprezentată la Braşov, cf. Dumitraşcu/ Maximescu 2001: 19). Or, tocmai aici vechile documente maghiare, din secolul al XIII-lea, îi semnalează pe români, iar unde nu-i semnalează, existenţa lor poate fi dovedită invocând rezultatele toponimiei. Lat. **Bersa*, care s-a menţinut ca atare până la sfârşitul perioadei românei comune, a evoluat nestânjenit şi după aceea,

participând la inovația dacoromână a transformării lui *e* latinesc precedat de labială în *ă* (ca în *vesica* > **besica* > *băşică*). Fiind urmat de *r* + consoană, acest *ă* va evolua în continuare spre *î* (Philippide, II, 1927: 40, cf. Avram 1965: 459) – proces care pare să se fi terminat spre sfârşitul secolului al XVI-lea când, cel puțin în unele graiuri dacoromâneşti, se constituie opoziția fonologică între vocalele mediale *ă* şi *î* (Avram 1964: 275–276, 294). Variantele grafice din cele mai vechi documente latine, redactate în secolul al XIII-lea (*Borsa*, *Borza*, *Borcza*, *Boza*, *Burza*, *Burcia*), notau probabil un sunet intermediar, dacă nu cumva chiar un *-î-*, cf. rom. *bărbat* > magh. *borbat*, rom. *brânză* > magh. *bronza*, rom. *Strâmba* > magh. *Stromba*, rom. *Mâtnic* > magh. *Muntnik*, rom. *Vâlcan* > magh. *Vulkán* etc. Asimilarea grupului consonantic *rs* (scris şi *rz*) la *s* (scris şi *z*) din unele variante trebuie atribuită vorbitorilor de limbă germană (cf. R. Fischer, II, 1970: 148).

Deoarece întregul cot al Oltului se numea **Bărsa*, era normal ca şi apele care se vărsau în el să se fi numit **La Bărsă*, **A Bărsă* (= *ad Bersam*) sau **ale Bărsei* (= *Bersae*). Cât timp populația era rară, iar aşezările lipsite de stabilitate, nu se simțea nevoia unor repere toponimice mai precise şi, când acestea apăreau, nu aveau rezistență în timp; procedeul dominant, mereu reînnoit, rămânea perifraza. Stabil era doar nucleul câmpului toponimic, desemnând întreaga zonă a întorsurii marelui râu. Pentru a înțelege mai bine cum a apărut şi cum a evoluat acest câmp, vom recurge la o analogie pe care ne-o sugerează un caz similar din comuna Fundul Moldovei, județul Suceava.

Aici râul Moldova face o remarcabilă cotitură, numită inițial *Colacul* sau **Cîrligătura*. Printr-o extensie toponimică, denumirea s-a aplicat întregii zone, aşa cum rezultă din documente: „o grădină de moşie *din Colacul*" (a. 1806) sau „o bucățea de moşie [...] *în Colacu*" (a. 1839). Alte componente ale câmpului au apărut prin derivare toponimică, diferențiindu-se prin determinat: *satul Colacul* (atestat de la 1839 până astăzi, numit şi *Cârligătura* între anii 1868–1936), *muntele Colacul*, în partea de nord (atestat mai întâi la 1869), *Dâmbul Colacului* sau *În Cârligătură*, situat în interiorul cotului, *Dealul Colacului* (atestat mai întâi la 1774), în partea de sud-est, *Dealul Cârligăturii*, în partea de sud-vest, *Poiana Colacul*, *Pârâul Cârligăturii* (care se varsă în Moldova acolo unde începe cotitura), *Pârâul Colacului* (care se varsă în Moldova ceva mai jos de punctul în care ea se sfârşeşte). Într-un act din 1952, cele două părți ale satului Colacul erau numite *Cârligătura de Jos* şi *de Sus*; ele corespundeau zonelor unde se vărsau în Moldova cele două pâraie. Este limpede că la început denumirea cotiturii a fost unică şi că de la ea s-a format un prim câmp toponimic, în care obiectele geografice de acelaşi fel (pâraiele, poate şi dealurile) erau diferențiate prin determinante (*de sus*, *de jos*); după apariția sinonimului, s-a creat un al doilea câmp, suprapus celui dintâi, şi a început să se producă diferențierea toponimică a obiectelor geografice de acelaşi

fel. Într-o fază ulterioară creării câmpurilor toponimice, nucleul polarizator a dispărut, aşa încât nimeni nu mai foloseşte astăzi numele *Colacul* şi *Cârligătura* pentru a desemna cotitura Moldovei; de altfel, nici apelativele corespunzătoare nu se mai cunosc. Ca urmare a acestui fapt, şi-au făcut apariţia etimologiile populare. După unii informatori, satul a fost înfiinţat de „nişte borşeni" (= de la Borşa) care „făceau colaci acolo"; după alţii, de un oarecare Colac. La sfârşitul secolului al XIX-lea, S.Fl. Marian auzise şi el de la oameni de acel „oier ardelean", ba chiar îi dădea şi numele întreg: Petrea Colac; or, nici documentele câmpulungene, destul de numeroase, nici recensămintele populaţiei de la 1772 până astăzi nu înregistrează un n. fam. Colac.

Continuând paralela, putem presupune că şi numele unic al celor doi afluenţi ai Oltului, **Râul Bârsei*, era dublat de un determinant care îi deosebea (*de sus* sau *din sus* şi *de jos* sau *din jos*) şi că, odată cu venirea unor populaţii străine, unul dintre hidronime a dispărut, fiind înlocuit cu sinonimul său slav (*Braşov*), iar mai apoi, pentru a se elimina omonimia cu oiconimul, cu sinonimul său german (*Weidenbach* „Pârâul Sălciilor", devenit în româneşte *Ghimbav*). Un indiciu în acest sens este delimitarea medievală a celor două scaune din Ţara Bârsei, *Bârsa de Jos* sau *Scaunul de Jos* (inferiore Barczia, Unterland sau Niederland), care se situa pe cursul inferior al râului numit astăzi „Bârsa", şi *Bârsa de Sus* sau *Scaunul de Sus* (in sede superiori, Oberland), care nu se afla pe cursul superior al râului respectiv, ci în dreapta Ghimbavului, pe piemontul Râşnovului (Binder 1969b: 73–74 şi schiţa). Este probabil că nucleul câmpului toponimic dispăruse înainte de secolul al XIII-lea, pentru că documentele (şi în primul rând hotarnica de la 1211) nu-l mai atestă. În orice caz, valonii, consideraţi „primi hospites regni", care veniseră ceva mai înaintea teutonilor, nu par să-l fi cunoscut, aşa încât ei vor recurge, pentru a desemna cotul Oltului, la un sinonim franţuzesc. De la această denumire primară, care nici ea nu s-a păstrat, ei au creat apoi un hidronim şi un oiconim, recurgând la acelaşi procedeu al derivării toponimice pe care-l folosiseră şi romanicii orientali. Ne vom opri puţin asupra câmpului toponimic vechi francez, deoarece el este o confirmare indirectă a etimologiei noastre.

4.6. Am văzut că, după diploma din anul 1211, limita răsăriteană a Ţării Bârsei o forma râul *Tortillou* (scris şi *Tertillou* în acelaşi act), identificat de istorici cu *Târlungul*. Astăzi acest râu se varsă în Râul Negru, aproape de confluenţa acestuia cu Oltul; în diplomă însă, el era considerat un afluent al Oltului. Este foarte probabil că vechiul său curs s-a schimbat mai apoi, ca şi al Ghimbavului, pentru că localitatea Prejmer, care la 1240 se numea *Tartilleri* (SDT, II, 59), se află la mare distanţă spre apus de cursul actual; or, pentru a primi acelaşi nume, ea trebuia să fi fost situată lângă râu. Judecând după finală, N. Iorga (I, 1916: 46; idem, III, 1937: 131) credea că acest hidronim ar fi de origine slavă, cu obişnuita

redare, în vechile documente latineşti, a lui *-ov* prin *-ou*. Pentru N. Drăganu (1933: 541), ca şi pentru J. Melich, citat de el, tema rămâne „nelămurită"; nici István Kniezsa (1942: 32) nu o poate clarifica. Singurul care a încercat să o facă a fost Gustav Kisch (1904: 1; idem 1929: 93, 230), care s-a gândit la un compus franco-german, de la adj. v.fr. *tortille* „întors, cotit, sinuos" şi subst. med. germ. *ou* (< *ahva* „apă"); după opinia sa, determinantul francez, pe care-l recunoaşte în hidronimul *La Tortille*, desemnând un mic afluent al fluviului Somme, se regăseşte şi în oiconimul transilvănean *Toarcla*. Etimologia a fost rectificată de către Pavel Binder (1972: 49), care propune un compus integral fr. *tortileau* „râul cu meandre". Forma *-eau* este însă modernă, ceea ce înseamnă că o reconstrucţie corectă va trebui să ţină seama de faza sa veche.

Vechea franceză menţinea în bună măsură structura latinească [determinant + determinat] în compusele toponimice, de exemplu *Bellaigues*, *Chaudesaigues* (la 1131: *Callidae Aquae*), *Freidague* (la 1168: *Frigida Aqua*), *Albeuve*, *Rogive* (**Rubea Aqua*), *Megève* (**Media Aqua*), *Longêve* (la 1245: *Longa Aqua*), *Longeau* (la 1180: *Longa Aqua*), *Morteuve* (**Mortua Aqua*), *Wimereux* (la 1203: *Wimerreuwe* < **Vimina Aqua*) etc. (Gröhler, II, 1933: 211, 213, 241). De aceea compusul vechi valon **Tortilleuwe*, format de la adj. *tortille*, existent în secolele al XII-lea – al XIV-lea (Hauterive 1947: 565), şi subst. *euwe* (< *ewe* < **awa* < **aγwa* < **ahwa* < lat. *aqua*), este posibil. Dialectul valon păstrează formele vechi ale fr. *eau* (Bruneau 1913: 189), anume *ew* şi *oew* (unde *w* este o semiconsoană), neparticipând la inovaţia intercalării lui *a* între *e* deschis şi *w* (*eawe*) din franceza medie (pentru care vezi Dauzat 1930: 87). Vocala finală *-e* (< lat. *-a*) era surdă, iar diftongul *-eu-* (rezultat prin diereza lui *-ew-*) devine *oe(ö)* spre sfârşitul secolului al XII-lea (Brunot, I, 1966: 149, 153); de aceea cuvântul francez era redat când prin *-ou*, când prin *-owe* (*Tartelowe* la 1222), când prin *-ew* (*Torthlew* la 1387), cf. DIR, C, veacul XI, XII, XIII, vol. I, 187 şi SDT, II, 59.

Apariţia lui *-e-* median (*Tertillou*) pare a se datora unui accident de transcriere, dar este cert că vocala *-a-* din temă (*Tartelowe*) este rezultatul unei disimilări (*o-o* > *a-o*) operate de vorbitorii de limbă germană, pentru că o vom regăsi în formele ulterioare ale oiconimului: *Tartlaw* la 1329, astăzi *Tartlau* (SDT, II, 59; toate atestările se referă la localitatea numită astăzi Prejmer). Aceiaşi vorbitori au schimbat accentul compusului, de pe determinat pe determinant, fapt care a favorizat sincoparea vocalei mediale *-i-*, şi au apropiat v.fr. *euwe* de nhd. *Aw/Au*, forma evoluată a lui *ahva*.

Dacă avem în vedere înfăţişarea de astăzi a râului Târlung, denumirea franceză pare să se justifice: el este orientat iniţial pe direcţia SE-NV, după care coteşte spre NE în dreptul satului Săcele, îndreptându-se spre Râul Negru. Dar în epoca veche cotitura lipsea, deoarece râul trecea desigur pe lângă satul cu acelaşi

nume (astăzi Prejmer), îndreptându-se spre Olt. În această situație, este clar că semnificația compusului, „apă întoarsă, cotită", se referea la cotul Oltului. (Judecând după hărțile la scară mică pe care le-am putut consulta, nici pârâul *La Tortille* nu se caracterizează prin sinuozități ieşite din comun, dar se varsă în Somme la apus de oraşul Péronne, în dreptul primei dintre cele două mari cotituri succesive ale fluviului; nu este deci exclus ca şi în acest caz hidronimul să aibă o motivație indirectă.) Aşezându-se în satul riveran, saşii l-au numit la început printr-un derivat patrionimic, *Tartilleri*, atestat la 1240 (SDT, II, 59), în care sufixul german de plural *-eren* a fost latinizat în *-eri*; pentru lat. *-erius* ca variantă a lui *-arius*, vezi discuția la Grandgent (1958: 37–38). Apoi au preluat pur şi simplu denumirea apei. Întemeind un al doilea sat pe cursul său mijlociu, ei au recurs din nou la un derivat patrionimic, de astă dată cu suf. *-ang(en)* şi *-ung(en)*, variante ale lui *-ing(en)* (Bach 1943: 110, 507): **Tartlang(en)* şi **Tartlung(en)*. Alternanțe de acest fel se întâlnesc în istoria multor oiconime germane; vezi, de pildă, Reichardt (1972: 53–54, 120–121, 195).

Primul nume a suportat, pe teren germanic, disimilarea *r-l* > *r-ø* şi metateza *rt* > *tr*, care se constată în prima sa atestare, de la 1484: *Thatrang* (SDT, II, 183; numele săsesc actual este *Tatrangen*). Cel de al doilea nume a suportat, pe teren sud-slav, disimilarea grupului *tl* > *l* (**Tarlungen*), cf. sl.com. **pletlŭ* > v.bg. *plelŭ* (Vaillant, I, 1950: 88–89). Constatăm şi de această dată, în mod indirect, prezența activă a slavilor sudici la răsărit de Braşov, pe la mijlocul secolului al XV-lea. (De altfel, şi *Prejmer*, atestat începând din 1360 ca *Prasmar*, care a înlocuit treptat oiconimul vechi francez, ar avea o origine slavă după Zaimov 1973: 143, din v.bg. **Prĕjdmĕrjĭ*.) În româneşte grupul *tl* ar fi devenit *cl* (cf. v.bg. *tlaka* > rom. *clacă*, bg. *kotljasvam* > rom. *coclí*, magh. *pitle*, *hitlen*, *Bethlen* > rom. *piclă*, *hiclean*, *Beclean*), pentru că româna continuă, ca şi celelalte limbi romanice, o tendință puternică încă din latina populară (cf. lat. *vetulus* > *vetlus* > *veclus* > rom. *vechiu*). Fie românii, fie slavii au echivalat pluralul german cu sufixul *-eni/-jani*, iar de aici s-a ajuns, pe teren românesc, la un *Tărlungeni* ca nume al satului şi de la acesta la un *Tărlung* ca nume al apei; în continuare, *ă* + *r* + consoană a devenit *î*. Deşi *Tărlungeni* este atestat abia la 1830 (scris *Terluntsán*), este limpede că el nu poate fi explicat direct de la germ. *Tatrangen*, ci continuă un dublet german cel puțin la fel de vechi. Aşa cum rezultă din exemplele date de Adolf Bach, loc.cit., toate cele trei forme ale sufixului german sunt atestate încă din ahd. Fără să aibă în vedere atestările vechi, Kiss Lajos (1978: 635) propune o etimologie de-a dreptul bizară pentru *Tatrang/Târlung*, un verb turcic *tat(t)ïr-/tatur-* „a gusta", care s-ar regăsi, după el, în numele unui sat asiatic, *Tatran* sau *Tataran*.

Acelaşi hidronim vechi valon stă la baza numelui localității *Toarcla*, situată pe Pârâul Nou, care se varsă în Olt în dreptul satului Cârța. Păstrarea hidronimului

doar ca nume de localitate este o situație destul de obișnuită în toponimie. Şi în acest caz prima atestare (*Tartlaw* la 1329, SDT, II, 198) se dovedeşte a fi o adaptare germană a v.fr. **Tortille(u)we*. Cea de a doua atestare (*Tharcla* la 1333–1335) implică evoluția grupului consonantic *tl* > *kl*, posibilă şi în germană (Fischer/ Eichler 1968: 21), dar şi în română. Atestările germane ulterioare o ignoră însă, ca şi numele actual săsesc, *Tarteln*, iar acest fapt ne orientează opțiunea spre cea de a doua posibilitate. Denumirea românească a apărut ca o adaptare a unei forme intermediare: **Tortlaw* > săs. **Tortlâ* > rom. *Toarcla*, prin schimbarea grupului *tl* în *cl* şi diftongarea lui *o* accentuat sub influența lui *a* < *â* din silaba următoare. Interesantă este forma *Tortyl*, dată de Iohannes Honterus în remarcabila sa hartă *Chorographia Transylvaniae*, publicată la Basel în 1532. Ea atestă, pe de o parte, menținerea vocalei *o* din radical (care nu se regăseşte în nici una dintre denumirile germane menționate în documente), justificând reconstrucția unui **Tortlaw*; iar pe de altă parte, presupune o schimbare pe teren german a terminației *-law* > *-el* (cf. *Rosslaw* > *Rossel* la Schultheis 1968: 87) > săs. *-il*, perceput ca sufix diminutival. Variantele de la 1488 (*Tarlen*) şi de la 1494 (*Tharla*) au un caracter accidental: ele presupun o apropiere paronimică de magh. *tarló* < v.tc. *thorlou* „pământ"; în nici un caz nu pot fi considerate forme primare, etimologice, cum credea Walther Scheiner (1927: 145–146). Menționăm doar cu titlu de curiozitate alte două încercări de explicare a denumirii: cea a lui I. Borcia (1904: 238), care o apropia de n.pers. german *Tortler*, şi cea a lui C. Cihodaru (1969: 17), care o compara cu n.pers. daco-getice *Brucla*, *Genucla*, *Turicla*, presupunând o „păstrare nealterată a grupului *cl*" într-un mediu dacic, asimilat foarte târziu, după perioada românei comune, când schimbarea fonetică în *cl'* > *k'* nu se mai putea produce.

Prezența valonilor în zona Oltului este confirmată şi de alt oiconim menționat în diploma de la 1211, *Noilgiant*, explicat deja din v.fr. *noiale* < lat. *nucalis* şi v.fr. *galt* = *gaut* < germ. *Wald*, aşadar „pădure de nuci" sau „nucet" (Kniezsa 1943: 249; Karl Kurt Klein 1963: 165). Tot de origine valonă pare a fi şi oiconimul *Cârța*, desemnând inițial una dintre cele mai vechi aşezări din Țara Făgăraşului, o mănăstire cisterciană atestată în formele *Kerch* la 1223, *Kerz* la 1225, *Querch* la 1226 etc. (SDT, I, 156). De la mănăstire şi-a luat numele pârâul din vecinătate (la 1223: „rivulum qui dicitur Kurchz", la Scheiner 1926: 76) şi chiar munții Făgăraş apăreau, în hărți de la 1774 şi 1785, cu denumirea *Kerczy H(artz)* „munții Cârței" (Năstase 1970: 9). Încă din 1306 se înregistrează asociația paronimică a Cârței cu săs. *kiərts* = germ. *Kerze* „lumânare": „monasterii beatae Mariae virginis in Candelis de Kerch" (Scheiner 1926: 76), care a trecut multă vreme drept etimologie. O bază sl. *krč*, invocată de unii (Lukács 1999: 59), nu este atestată în bg. şi nu poate motiva schimbarea lui *č* > *ț*. Neconvingătoare este raportarea la vb. onomatopeic bg. *kărcam* „a scârțâi", făcută de Walther Scheiner (1926: 76). După

N. Drăganu (1933: 551–552), etimonul ar fi n.pers. *Cârstu*, deformat de saşi, iar după Ioan Pătruţ (1980: 93–94), n.pers. *Cârţu*, pe care-l consideră format de la o bază rom. *Cân-* + suf. *-ţ*. Se ştie însă că mănăstirea a fost înfiinţată în anul 1202 ca filială a mănăstirii Igriş din Banat, iar în 1204 la conducerea acesteia a fost numit călugărul francez din Pontigny, Hugo, care fusese până în 1203 superiorul mănăstirii *Chercam* din dioceza Amiens (Karl Kurt Klein 1963: 236); noua abaţie, al cărei nume a fost fixat probabil de superiorul Hugo, îi va fi dăruită în anul 1223 magistrului Gocelinus (= Gosselin). După toate probabilităţile, este vorba de un transplant toponimic, la fel ca în cazul oiconimului *Bărăbanţ* (atestat la 1299 ca *villa Baarbanth*, la 1302 ca *villa Barabantina*), care şi el a desemnat la început o mănăstire, al cărei nume îl relua pe acela al provinciei Brabant (SDT, I, 64).

Chercam este actualul *Le Quesne* din departamentul Somme, al cărui nume continuă galicul **cassanos* „stejari" şi care este atestat mai întâi la 1161 în forma latinizată *Quercus* „stejar" (Dauzat/ Rostaing 1963: 552). Latinizarea apelativului galic în numele topice era un procedeu obişnuit (*ib.*; Gröhler, II, 1933: 157–158) şi poate fi regăsit în forma *Chercam*, care presupune adj. lat. *quercea* „de stejar". Este de crezut că această denumire a fost transplantată de călugării cistercieni, dar că ea era pronunţată după normele limbii franceze vechi, în care *qw* devenise *q* iar *c* + *e*, *i* devenise *ts* (Brunot, I, 1966: 163). Urmat de *e*, *q* se palatalizase (*k'e*) în zona nordică – situaţie menţinută până astăzi în numele comunei franceze (Gröhler, II, 1933: 157). La începutul secolului al XIII-lea, pronunţarea acestui nume va fi fost deci **K'ertsa* din care românii au făcut **Cârţa* şi apoi *Cârţa*.

4.7. În primul volum al monografiei *Erdély Története*, apărută la Budapesta în anul 1986, sub redacţia lui Makkai László şi Mócsi András, şi anume în partea 1 din capitolul al III-lea, consacrată „locuitorilor străbuni ai Transilvaniei din perioada descălecării", se pot citi următoarele: „Populaţia ţinutului Olt care a dat cea dintâi denumirea apelor a fost o populaţie slavă împreună cu o populaţie necunoscută, probabil de limbă turcă [...]. Ultimii veniţi pot fi consideraţi românii, pentru că nu au denumit în propria lor limbă nici un singur râu mai important; în schimb au împrumutat denumiri de ape de la unguri şi de la germani". Se reiau, în această lucrare, ideile mai vechi ale lui L. Makkai, după care „toate marile râuri ale Transilvaniei, fără excepţie, au un nume de origine necunoscută sau de origine maghiară, slavă sau germană şi, dacă există forme româneşti ale acestor nume de râuri, ele au fost împrumutate din aceste trei limbi. Este şi cazul tuturor numelor de locuri cunoscute înainte de secolul al XIV-lea [...]. De aici rezultă că [...] românii au fost pretutindeni devansaţi de colonişti de altă rasă, mai ales de unguri şi de slavi" (apud Moga 1944: 50). Un punct de vedere similar îl are acum istoricul maghiar Gyula Kristó (2004: 226–235): românii ar fi emigranţi în Ţara Bârsei, unde au ajuns abia în secolul al XIII-lea, venind din sudul Dunării; ei „nu au format

nicăieri în Ardeal toponime proprii [...]. Primele lor toponime independente provin doar din secolul al XIV-lea"; „analiza etimologică a materialului toponimic din Ardealul de sud susține perfect [ideea] că românii au fost aici imigranți. Stratul toponimic de bază [...] este maghiar", de exemplu, *Fogaras* [!].

Dar niciuna dintre „multele denumiri necunoscute" menționate de Makkai şi Mócsi (între care *Bârsa*, *Braşovul* şi *Târlungul*) nu se poate atribui vreunei populații turcice. Cercetarea noastră oferă o perspectivă exact opusă: populația cea mai veche a Țării Bârsei, cea care a păstrat două toponime majore străvechi, *Oltul* şi *Bârsa*, a fost românească. În primul deceniu al secolului al XIII-lea s-au stabilit aici, ca şi în Țara Făgăraşului, colonişti valoni, cărora le-au urmat teutonii la 1211, apoi saşii şi slavii. Vechile triburi turcice nu s-au putut fixa, ținutul fiind slab populat şi impropriu pentru practicarea păstoritului de stepă, ci au folosit această zonă drept coridor de trecere spre centrul şi vestul Transilvaniei, acolo unde se finalizau de obicei expedițiile lor de pradă. „Ultimii veniți" au fost ungurii, care n-au făcut decât să preia, să adapteze fonetic şi să traducă toponimia deja existentă (de exemplu, *indagines Nicolai* de la 1211, devenit *Miclosuara* la 1332).

5. *Trotuşul*

5.0. Desemnând un afluent al Siretului, de 149 km, Trotuşul poate fi considerat un hidronim de valoare medie la nivelul provinciei istorice Moldova. Pronunția populară, înregistrată de dialectologi, este *Trotúşu* (NALR-DATE, 265); pronunția „literară" implică o deplasare arbitrară a accentului pe temă: *Trótuşu*, care coincide cu accentuarea maghiară, atestată încă din 1466: *Táthros* (apud Giurescu 1967: 308, nota 7). Aceasta din urmă se referă la localitatea riverană, *Târgul Trotuşului*, care a fost o veche colonie maghiară, înființată probabil în prima jumătate a secolului al XIII-lea şi menținută ca atare până în secolul al XVI-lea (*ib.* 309). În privilegiul comercial dat de Alexandru cel Bun în anul 1408, localitatea era indicată ca punct vamal pe drumul spre sau dinspre Ardeal prin trecătoarea Oituz. Aici a fost şi reşedința ținutului omonim menționat mai întâi la 1466 şi încorporat, peste un secol, în ținutul Bacăului.

Unificând atestările documentare pentru hidronim, oiconim şi horonim, constatăm că cea mai mai veche este *Totruş*, de la 1408 (Costăchescu, II, 1932: 631), care se menține sporadic până la 1804 (TTRM, I_2, 1199) şi este înregistrată în surse străine cu variantele grafice *Totrus*, *Totrusch*, *Totrusi*, *Totruss*, *Totrusz* (TTRM, I_3, 227–229, I_4, 279–281). Sursele de sorginte maghiară oferă variante latinizate cu *-a-* tematic şi cu suf. *-os/-as* (pronunțat „oş"): *Tatras*, *Tatrasch*, *Tatros*, *Tatrosch*, *Tattros*, *Tattrosch* (*ib.*). Din interferența celor două pronunții, românească şi latino-maghiară, au rezultat variante precum „Tatruş", scris *Tatrus*, *Tatrusch*, *Tatrusia*, *Tatrusz*, *Tattrus*, *Tattrusch*, şi „Totruş", scris *Totros*, *Totroz*, *Tottros* (*ib.*).

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, în pronunțarea românească a toponimului se produce o metateză: *Trotuş*, atestat la 1633 (DRH, A, XXI, 432 = copie) şi la 1634 (DRH, A, XXII, 265 = original). Şi de această dată se interferează variantele cu *-a-* tematic latino-maghiar: *Tratusch*, *Tratusse*, *Tratusz*, *Tratuş* (într-o hartă rusească), *Tratuş* (rus), *Tratuz*, care conservă uneori şi sufixul străin: *Tratos*, *Tratosch* (TTRM, I_{3-4}, loc.cit.).

5.1. Din Evul Mediu, denumirea a fost asociată de străini cu etonimul *ta(r)tar*, iar această primă tentativă etimologică se reflectă într-o amplă serie de variante: *Tartaros*, *Tartarosch*, *Tartarus*, *Tartrosch*, *Tataros*, *Tatarosa*, *Tatarosio*, *Tataross*, *Tatarus*, *Tataruss*, *Tatarusz* etc. (TTRM, I_{3-4}, loc.cit.). Când un călător, precum italianul Niccolò Barsi, vizitează târgul la 1633, el ne oferă nu o atestare a numelui, ci o pseudoetimologie: *Tattaruscia* (apud Giurescu 1925: 25). Faptul că „numirile săcuieşti sporesc între râurile Trotuş şi Oituz, arătându-ne un drum vechi de scurgere al săcuilor spre Moldova" (Opreanu 1928: 37), a favorizat ipoteza unei origini ungureşti a hidronimului nostru. Ea a fost formulată în termeni generali de A.D. Xenopol (II, 1914: 74), N. Iorga (III, 1937: 61), G. Ivănescu (1980: 432, 745) – pentru a cita doar câteva nume.

Prima încercare de a preciza etimonul a făcut-o R. Rosetti (1905: 251), care a invocat un magh. *tátros*, „echivalent cu slavonul Bistrița", dar un asemenea cuvânt nu există în ungureşte, aşa cum remarca Philippide (II, 1927: 369). G. Weigand (1921: 86), urmat de G. Kisch (1929: 166), Kniezsa István (1943: 193), Kiss Lajos (1978: 635) şi Gyula Kristó (2004: 62), optează pentru magh. *tatár-ós* „tătăresc", subînțeles „râu", ca şi în cazul altor hidronime provenite din etnonime: *Tót-os*, *Német-es*, *Szás-os*; însă evoluția fonetică la *Totruş*, prin sincoparea lui *-á-*, este neverosimilă. Sub aspect fonetic, etimologia lui Philippide (II, 1927: 369), din magh. *tartós* „durabil, perseverent", este fără cusur şi, de aceea, a fost preferată de Iorgu Iordan (1963: 123). Semantic însă, aşa-zisul etimon are un pronunțat caracter abstract, care îl face impropriu pentru denominația toponimică. Dar chiar trecând peste acest neajuns, el n-ar reuşi să individualizeze o apă curgătoare în cadrul unui bazin hidrografic. Astfel, magh. *tartós teljesitmény* înseamnă „debit continuu, permanent, stabil" (Eckhardt 1958: 2069–2070), dar într-o regiune de munte toate cursurile de apă au această calitate.

S-a mai spus că hidronimul ar prelua numele şefului peceneg din Dobrogea, *Tatrùs*, menționat de cronicarul bizantin M. Attaliates (Bertha 1899: 105). Este vorba însă de o greşeală de transcriere, pentru că la alți cronicari, Skylitzes, Zonaras şi Ana Comnena, numele are forma *Tatus* (Drăganu 1933: 573–574; Necşulescu 1937: 141–142, 149).

O apropiere ingenioasă a fost aceea cu oronimul *Tatra*, considerat de origine tracică (Rospond 1982: 309), pe care au făcut-o N. Iorga (I_1, 1937: 109, III: 254) şi

Stanislas Łukasik (1938: 315). Atestat de la finele secolului al X-lea în câteva limbi central-europene (pol. *Tatry*, ceh. *Trtry*, magh. *Turtur*, ucr. *Toutry*, cu diverse variante), oronimul a fost explicat de la un i.-e. **tərtra* (de unde lat. *terminus*, gr. τέρθρον) „capăt", „vârf" (Rozwadowski, I, 1959: 313–316). De la el s-au produs o serie de resemantizări, cu circulație în graiurile carpatice: ucr. *tatra* „stâncă", *toutry* „stâncă în albia râului", *toltry* „deal stâncos", pol. *tatry* „munți", „vârfuri" etc. (Marusenko 1968: 251; Łukasik 1938: 313; Vasmer, IV, 1973: 27; Rozwadowski, I, 1959, loc.cit.). Semnificația bazei nu este potrivită pentru denumirea unui curs de apă altfel decât printr-o derivare toponimică de la un oronim. Or, ca un munte să-şi păstreze numele dacic, ar trebui ca el să aibă o valoare majoră, diferențiindu-se în raport cu alți munți printr-o calitate ieşită din comun şi deci uşor perceptibilă. Este o situație care nu se întâlneşte în bazinul hidrografic al Trotuşului şi, din acest motiv, identificarea unui oronim dacic este practic imposibilă. Sub aspect lingvistic, nu dispunem de date care să permită reconstrucția unui sufix cu valoare relațională susceptibil de a fi corelat cu rom. *-uş*. În consecință, ipoteza unei origini dacice a hidronimului nostru nu poate fi reținută.

5.2. Un principiu etimologic utilizat de obicei în cercetarea hidronimiei este acela al stratificării denumirilor în funcție de valoarea lor (socio)geografică. Numele cursului principal este întotdeauna mai vechi decât acela al afluenților, datorită faptului că el este cunoscut unui număr mai mare de oameni şi, în consecință, este mai puțin afectat de schimbările produse de-a lungul timpului. „După epoca latină, spune A. Dauzat (1937: 203), toate formațiile desemnează cursuri de apă din ce în ce mai mici. Cele mai importante îşi primiseră numele dinainte".

În bazinul Trotuşului, cei mai importanți afluenți au nume de origine veche bulgară (*Slănicul*, *Caşinul*, *Dofteana*, **Bârzava* – vechiul nume al Uzului, reconstituit după diminutivul Bârzăuța, desemnând un afluent) şi veche turcică (*Oituzul*, *Uzul* şi *Tazlăul*, pentru care vezi Moldovanu 2010: 60–63). Ele au fost create între secolele al X-lea – al XI-lea. Mai târziu au apărut hidronimele de origine maghiară şi românească, precum *Asăul* şi *Ciobănuşul*. Orientându-ne după această schiță stratigrafică, putem presupune că Trotuşul este un hidronim anterior secolului al X-lea, care în nici un caz nu poate fi de origine maghiară. El nu poate fi nici de origine slavă, pentru că nici tema, nici sufixul nu permit o asociere cu bazele şi cu formanții specifici denominației hidronimice a vechilor slavi.

5.3. Hidronimul *Trotuş* ar putea avea însă o origine latină, din **tortuosus* (*amnis*) „(râu) sinuos, şerpuitor", cu evoluția la *o* a vocalelor *u-o* în hiat, care a avut loc în latina populară prin secolul I e.n. (Grandgent 1958: 116; Mihăescu 1978: 322), ca în *duos* > *dos*, *quattuor* > *quattor*, şi căderea consoanei finale. Dispărut din limbile romanice, *amnis* „râu" era frecvent folosit în toponimia antică (Pellegrini 1990: 153) şi cu el s-a făcut, probabil, acordul de gen al suf. adjectival

-osus, care avea şi el o largă întrebuinţare (Cooper 1895: 122–132). Desemnarea prin adjective substantivate era un procedeu utilizat în toponimia din epoca romană. Spre deosebire de hidronimele slave, care erau, de obicei, de genul feminin (acordate cu *voda*, *reka*), hidronimele romane erau de genul masculin, aşa cum este şi *Trotuşul* nostru.

În forma **Tortósu*, hidronimul ar fi trebuit să suporte metateza lichidelor, dacă el ar fi fost preluat de către slavi, ajungându-se la o bază **Trăt-* prin secolul al IX-lea, când fenomenul respectiv s-a manifestat în slava bulgară (Vaillant, I, 1950: 112). Aşa cum rezultă din împrumuturile slave făcute din latină şi din greacă, grupul fonetic format din vocală + sonantă, *-or-*, a fost perceput la *-ъr-* de către slavi, iar acesta a evoluat la *-rъ* – în bulgară şi *-r-* silabic în sârbă, de exemplu lat. *torta* > **tъrta* > scr. *trta* (Bartoli 1908: 51). Contactul populaţiei româneşti cu slavii sudici s-a produs însă după secolul al IX-lea, când legea metatezei nu mai funcţiona, astfel încât hidronimul nostru şi-a păstrat aspectul originar. Situaţii similare au fost semnalate şi în toponimia balcanică din zone slavizate mai târziu (Zaimov 1984: 17). Filiera slavă a determinat însă o adaptare sufixală – fenomen obişnuit atât la nivelul apelativelor (de exemplu, lat. *plat-essa* > scr. *plat-uša*, la Bartoli 1908: 55), cât şi al toponimelor (cf. Šmilauer 1965: 139–147). Ca în cazul altor cuvinte de origine latină (*Castoria* > *Kostur*, *Salona* > *Solunŭ*), şi aici s-a produs închiderea lui *ó* > *u*, permiţând ca rom. *-ós* să fie substituit prin suf. *-úš*, care în lexic forma *nomina attributiva*, hipocoristice şi diminutive (SPR, I, 78–79) şi care se întrebuinţa şi în toponimie (Duridanov 1958: 239–244). Revelatoare este această substituţie în cazul unui hidronim cvasi-identic din Dalmaţia, *Trtuša*, cu *r* silabic, explicat de P. Skok (I, 1950: 111) din lat. *tortuosus*, la care adaptarea a implicat şi o schimbare de gen.

După arheologul Maria Comşa (1968: 371), în secolele al IX-lea – al X-lea pătrunde în sud-estul Moldovei aşa-zisa civilizaţie balcano-dunăreană, având un pronunţat caracter bulgăresc, pusă în legătură cu expansiunea ţaratului bulgar în nordul Dunării. În plan lingvistic, impactul acestei civilizaţii asupra protoromânilor din bazinul Trotuşului s-a produs în secolul al X-lea, după ce vechea bulgară s-a desprins din slava comună. Atunci, probabil, s-a putut modifica aspectul fonetic al hidronimului major şi a început operaţiunea de completare a nomenclaturii geografice a zonei. Ulterior, pe terenul limbii române, forma **Tortúş* va fi modificată prin metateză, ajungându-se la prima variantă atestată: *Totrúş*.

5.4. Apariţia în sudul Moldovei a unui hidronim roman nu este lipsită de o motivaţie istorică. Concomitent cu romanizarea Daciei (dacă nu cumva mai înainte, în vremea lui Domiţian, cum susţine Radu Vulpe 1961: 365–369), a avut loc şi romanizarea acestei zone, alipită Moesiei Inferior, care se întindea pe o suprafaţă de cca 3800 km^2, între Siret şi Prut. La nord de ea, exista o regiune adiacentă, în

care se exercita controlul militar roman, până la valul de pământ Stoicani – Ploscuțeni, marcând limita sudică a teritoriului dacilor liberi. Era o regiune clientelară, în care populația băştinaşă se afla în contact permanent cu romanii. Atât valul de pământ Tulucești-Şerbești, cât şi salba de castre de la Bărboşi (unde fusese construită şi o cetate, *castellum*, în anul 112), Şendreni şi Poiana (aproape de gura râului Trotuş) trebuiau să asigure securitatea drumului strategic dintre Moesia şi Dacia, care mergea pe valea Trotuşului şi trecea munții prin pasul Oituz, ajungând la Brețcu, unde se afla castrul numit *Angustia*. În jurul castrelor se constituise un *territorium* colonizat, cu aşezări civile (*vici*) romane, dintre care cea de la Bărboşi dobândise chiar configurația unui oraş. „Pe vremea lui Marcu Aureliu [161–180 e.n.], spune Vasile Pârvan, Moldova de miazăzi este tot aşa de adânc pătrunsă de viața romană, ca şi Dacia Olteană, ori Mesia dobrogeană" (1974: 90). Arheologii au descoperit urmele coexistenței alături de romani a unei populații dacice, angajată într-un proces de romanizare care se continuă şi după evacuarea castrelor, de către legiunile şi cohortele imperiale, în anul 275 e.n.

Pe la 324 e.n., Constantin cel Mare inițiază o vastă acțiune de recucerire a zonelor limitrofe ale imperiului, din nordul Dunării, finalizată prin anexarea Moldovei sudice. La Bărboşi, în locul cetății distruse de goți, se construieşte un burg, iar viața civilă este reactivată printr-un aflux de emigranți romani din Moesia (Comşa 1965: 31). Stăpânirea bizantină durează până la invazia hunilor, în anul 375, dar se apreciază că romanizarea dacilor a continuat, cel puțin în sudul Moldovei, încheindu-se probabil prin secolul al VI-lea (Ioniță 1982: 120). Astfel ne explicăm şi conservarea în limba română a unor hidronime antice, precum *Buzăul*, *Siretul*, *Prutul* şi – adăugăm noi – *Trotuşul*. Românii sunt menționați pentru prima dată, în zona de curbură a Carpaților, în deceniul al 3–lea al secolului al XIII-lea, când documentele papale ni-i înfățişează trăind în vecinătatea brodnicilor slavi. Este foarte probabil că ei populau şi zona vecină, a bazinului râului Trotuş, şi aceasta înainte de expansiunea secuiască transmontană, care a început în a doua jumătate a aceluiaşi secol.

Dar hidronimul *Trotuş* putea fi păstrat şi de către populația romanizată din depresiunea Trei Scaune, care se găsea în vecinătatea castrului de la Brețcu, pe unde pătrundea în Transilvania drumul strategic de la Tyras la Porolissum, menționat de Geograful din Ravenna. Aici „romanismul nu era mai puțin viguros, populația imigrată cu militarii şi funcționarii conviețuind peste tot cu băştinaşii, cum o dovedeşte limpede materialul arheologic" (Russu 1990: 32). Prima atestare a satului Brețcu, de la 1426, ni-l prezintă ca o „villa valachalis" condusă de un cneaz (SDT, I, 105). La venirea lor, în secolul al XIII-lea, secuii s-au stabilit într-o zonă deja locuită de valahi, cu care au început să conviețuiască, după spusele cronicarului Simon de Keza (apud Russu 1990: 45–46). La 1241, *Olaci et Siculi*

întâreau trecătorile Carpaților, pentru a preveni invazia tătarilor. Atunci, ca şi mai târziu, existau strânse legături economice între românii de pe ambii versanți ai Carpaților şi începuse curentul de emigrare din Secuime spre Moldova, în care ei s-au lăsat antrenați alături de secui.

6. Concluzii

S-a spus că există „o probabilitate foarte redusă ca un toponim cercetat să provină din latină" (Toma 1994–1995: 372), pentru că etimologiile propuse până în prezent nu au îndeplinit condițiile ştiințifice minime pentru a fi acceptate. S-a creat o atmosferă de scepticism, evidentă atât la savanții străini, cât şi la cei români. Petar Skok, de pildă, se declara de acord cu István Kniezsa, susținând că „în Transilvania nu se află decât toponime slave, ungureşti sau germanice, nu şi toponime româneşti vechi" (Skok 1939: 248). „Se pare că nimic nu s-a păstrat în memoria Evului Mediu din toponimia daco-română", crede I.I. Russu (1967: 179). După V. Pârvan (1982: 380), „la venirea slavilor în Dacia, toponimia nu era română, ci, acceptată pe vremuri şi de către romani, aproape peste tot thracică". Mai optimişti se dovedesc unii istorici, precum Constantin C. Giurescu (I, 1942: 195), după care „nu e deloc exclusă posibilitatea de a găsi şi alte numiri din epoca daco-română, pe lângă cele cunoscute astăzi" (= moştenite din substratul dacic). Reîntâlnim ideea în IST. ROM. I, 787, care orientează cercetările spre toponimia minoră: „E de presupus iarăşi, că din noianul de hidronime şi toponime minore româneşti pe care le avem, numeroase [sic!] trebuie să fie de origine străveche, dar dovada peremptorie pentru aceasta, din lipsă de ştiri documentare, nu se poate aduce".

După părerea noastră, mai mulți factori au determinat eşecul încercărilor de a descoperi şi la noi toponime romane. Mai întâi, premisa greşită că toponimia minoră „are uneori o valoare probantă mai mare decât cea majoră" (Frățilă 1987: 98), constituind un veritabil depozit de creații străvechi. *Apetitul pentru toponime minore* (care, în limbaj popular, s-ar traduce prin „a nu vedea pădurea din cauza copacilor") *a avut drept rezultat descoperirea unor pseudo- formații latine*, prin încălcarea a două principii metodologice:

a) Atribuirea de etimoane latine unor derivate româneşti. Astfel, dacă în limba română este atestat apelativul *simcea* „vârf", iar sufixul *-el* este încă productiv, un derivat *sâmcel* este oricând posibil. De aceea, nu este nevoie ca, pentru „mulțimea toponimelor *Sâncel*" din Transilvania, să presupunem formații din epoca romană, de la **summ(i)cellus*, cum procedează Vasile Frățilă (1987: 108–111). DLR atestă chiar varianta lexicală *smicel*, inclusă în articolul *smicea*, sub care lucrează şi forma etimologică ardelenească *sâmcea* <**summicella*. Toponimele citate de Vasile Frățilă nu fac decât să ateste şi pentru *sâmcea* perechea *sâmcel*, pe care DLR o constată doar în formele muntenești *smicea–smicel*.

b) Atribuirea de etimoane latine unor compuse maghiare (vezi *Vădastra, supra*, 1.2) sau unor derivate slave. Acelaşi lingvist timişorean descoperă un oronim minor în hotarul satului Sâncel (Alba), notat la 1347 ca *Sumatheg* „dealul Sumat", în care crede că recunoaşte un lat. *summatus* < *summus* „culme" (Frăţilă 1987: 109–110). Dar substantivul latin avea înţelesul abstract de „întâietate, supremaţie", iar magh. *s-* trebuie citit „ş". Documentul atesta, deci, oronimul *Şumat*, care trimite la bg. *šumatyj* < *šuma* „pădure", având înţelesul de „acoperit cu păduri", „împădurit" (Gerov, V, 1904: 589).

Un al doilea factor a avut un rol prohibitiv. Este vorba de postulatul „evoluţiei fonetice normale" a numelor de locuri, care se întemeiază pe supoziţia „continuităţii neîntrerupte" a populaţiei româneşti în aşezările străbune de-a lungul mileniului invaziilor barbare. *Dacă nu putem admite abateri de la legile fonetice care au acţionat în perioadele latinei populare şi românei comune, noi recunoaştem, împreună cu alţi lingvişti, posibilitatea intervenţiei unor filiere, cu impact asupra formei protoromâneşti moştenite.* Împrumutarea unui detaliu fonetic străin este condiţionată de prestigiul politic şi social – iar de acest prestigiu s-au bucurat slavii timp de câteva secole. Documentarea impactului unei filiere este însă o întreprindere dificilă, care implică o cunoaştere a raporturilor lingvistice şi, în speţă, toponimice romano-balcanice, pe de o parte, şi a evoluţiilor romanice, pe de alta. Operând cu aceste coordonate, se pot găsi analogii sau chiar identităţi de situaţii, revelatoare pentru etimologia unor toponime româneşti.

Cel de al treilea factor este *necunoaşterea proceselor propriu-zis toponimice.* Unul dintre acestea este polarizarea, prin care se realizează un câmp organizat în jurul unui nucleu, cu valoare toponimică maximă din perspectiva populaţiei locale. Când două toponime (oiconime sau hidronime) desemnând obiecte geografice apropiate sunt identice în planul expresiei, va trebui să le considerăm derivate de la un nucleu dispărut, mai ales atunci când sunt susţinute de atestări documentare vechi (vezi CLUJ şi BÂRSA). Un alt proces este acela al stratificării genetice a hidronimelor în cadrul bazinelor hidrografice. Hidronimul major, desemnând cursul de apă principal, este întotdeauna mai vechi decât hidronimele desemnând afluenţii săi. Astfel, TROTUŞUL nu poate avea o origine maghiară sau veche turcică, aşa cum au unele hidronime minore din bazinul său hidrografic.

„Un nume local autentic – scria Theodor Capidan (1943a: 267) –, adică moştenit de la romani sau traco-iliri, preţuieşte cât un document. El este ca o monedă din inscripţia căreia putem descifra timpul când s-a produs. Numai că aceste nume, din cauza vechimii lor prea mari, sunt foarte rare. Raritatea lor devine şi mai mare pentru ţările expuse la invazia popoarelor barbare". Studiul nostru a relevat patru astfel de nume, a căror etimologie şi evoluţie fonetică particulară aruncă o lumină nouă asupra trecutului românilor din Transilvania şi din sud-vestul Moldovei.

BIBLIOGRAFIE

Abrudeanu, Ion Rusu, 1928, *Moţii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti.

Ahrweiler, Hélène, 1974, *La frontière et les frontières de Byzance en Orient*, în *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, I, Bucureşti.

Avram, Andrei, 1964, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, în SCL, XV, nr. 3.

Avram, Andrei, 1965, *Despre trecerea lui* [ă] *la* [î] *în dacoromână*, în SCL, XVI, nr. 4.

Bach, Adolf, 1943, *Die deutschen Personennamen*, Berlin.

Bárczi, Géza, 1937, Recenzie în AECO, III.

Bárczi, Géza, 1958, *Les mots d'emprunt vieux-français et l'histoire de l'amuïssement des s préconsonantiques et finals du français*, în CL, III, supliment.

Barnea, Ion, 1968, *Din istoria Dobrogei*, II, Bucureşti.

Barsov, N., 1865, *Materialy dlja istoriko-geografičesko slovarja Rossii*, Vilna.

Bartoli, Matteo Giulio, 1908, *Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche*, extras din *Jagić –Festschrift*, Berlin.

Battisti, Carlo/ Alessio, Giovanni, 1951, 1957, *Dizionario etimologico italiano*, II, V, Florenţa.

Bernstein, S.B., 1965, *Gramatica comparată a limbilor slave*, Bucureşti.

Bertha, A. de, 1899, *Magyars et Roumains devant l'histoire*, Paris.

Bezlaj, France, 1956, *Slovenska vodna imena*, I, Ljubljana.

Binder, Pavel, 1964, *Etimologia, sensul iniţial şi evoluţia numelui topic „Braşov"*, în „Limbă şi literatură", *VIII.*

Binder, Pavel, 1969a, *Unele probleme referitoare la prima menţiune documentară a Braşovului*, în „Cumidava", III.

Binder, Pavel, 1969b, *Oraşul Braşov. Studiu de geografie istorică*, teză de doctorat ms.

Binder, Pavel, 1972, *Istoria medie*, în ŢB.

Bocănetu, Alexandru, 1925–1926, *Terminologia agrară în limba română*, în „Codrul Cosminului", II–III.

Bogdan, Damian P., 1978, *Paleografia slavo-română*, Bucureşti.

Bogdan, I., 1905, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, Bucureşti.

Bonfante, Giuliano, 1987, *Scritti scelti*, II. *Latino e romanzo*, Torino.

Borcia, Ion, 1904, *Deutche Sprachelemente im Rumänischen*, în JIRS, X.

Brătianu, G., 1935, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, I, Bucureşti.

Brătianu, G., 1942, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucureşti.

Brâncuş, Gr., 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, Bucureşti.

Brâncuş, Gr., 2007, *Studii de istorie a limbii române*, Bucureşti.

Bruneau, Charles, 1913, *Étude phonétique des patois d'Ardenne*, Paris.

Brunot, Ferdinand, 1966, *Histoire de la langue française dès origines à nos jours*[2], I, Paris.

Bunea, Augustin, 1912, *Încercare de istoria românilor până la 1382*, Bucureşti.

Candrea, I.-A., 1927–1928, *Introducere în studiul toponimiei, cu privire specială asupra toponimiei Olteniei şi Bănatului* (curs litografiat), Bucureşti.

Candrea, I.-A./ Densusianu, Ov., 1907–1914, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti.

Capidan, Th., 1920–1921, Recenzie în DR I.

Capidan, Th., 1942, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Bucureşti.

Capidan, Th., 1943a, *Simbioza albano-română şi continuitatea românilor în Dacia*, în „Revista Fundaţiilor Regale", X, nr. 5.

Capidan, Th., 1943b, *Limbă şi cultură*, Bucureşti.
Carnoy, Albert, 1948, *Origines des noms des communes de Belgique, y compris les noms des rivières et principaux hameaux*, I, Louvain.
Călinescu, G., 1956, *Cultura lui M. Eminescu*, în „Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor", V, nr. 1–2.
Chelaru, Valentin Gr., 1970, *Éléments autochtones et latino-romans dans la structure des langues et des cultures sud-slaves*, în „Romanoslavica", XVII.
Cherpillod, André, 1986, *Dictionnaire étymologique des noms géographiques*, Paris–New York–Barcelona–Milan–Sao Paulo–Mexico.
Cihodaru, C., 1969, *Date istorice şi toponimice privind existenţa populaţiei romanice din regiunea carpato-dunăreană în secolele III–XI*, în „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Al. I. Cuza» din Iaşi", seria „Istorie", XV, fsc. 1.
Ciorănescu, Alexandru, 1936, *Opera istorică a lui Budai-Deleanu*, în „Cercetări literare", II.
Ciorănescu, Alexandru, 2001, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, Bucureşti.
Comşa, Maria, 1965, *Sur la romanisation des territoires nord-danubiens au IIIe-VIe siècle de N. È.*, în „Nouvelles études d'histoire", III.
Comşa, Maria, 1968, *Sur l'origine et l'évolution de la civilisation de la population romane, et ensuite protoromaine aux VIe-Xe siècle sur le territoire de la Roumanie*, în „Dacia", s.n., XII.
Comşa, Maria, 1972, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V-IX*, în *Centenar muzeal orădean*, Oradea.
Constantinescu, N.A., 1958, *Rapports entre toponymes et anthroponymes dans l'onomastique roumaine*, în *Contribution onomastiques*, Bucureşti.
Cooper, Frederic Taber, 1895, *Word Formation in the Roman Sermo Plebeius*, New York.
Costăchescu, M., 1932, *Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, I–II, Iaşi.
Costin, Miron, 1958, *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), Bucureşti.
Coteanu, Ion, 1981, *Structura şi evoluţia limbii române (de la origini până la 1860)*, Bucureşti.
Coteanu, Ion/ Sala, Marius, 1987, *Etimologia şi limba română. Principii – probleme*, Bucureşti.
Daicoviciu, Constantin, 1968a, *Însemnări despre Dacia* (XIV), în „Steaua", XIX, nr. 11.
Daicoviciu, Constantin, 1968b, *Originea poporului român după cele mai noi cercetări*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti.
Daicoviciu, Constantin, 1969, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, în „Acta Musei Napocensis", VI.
Dan, D., 1896, *Din toponimia românească. Studiu istorico-lingvistic*, în „Convorbiri literare", XXX, nr. 12.
Dauzat, Albert, 1930, *Histoire de la langue française*, Paris.
Dauzat, Albert, 1937, *Les noms de lieux. Origine et évolution*, Paris.
Dauzat, Albert, 1939, *La toponymie française*, Paris.
Dauzat, A./ Deslandes, G./ Rostaing, Ch., 1978, *Dictionnaire étymologique des noms de rivières et de montagnes en France*, Paris.
Dauzat, A./ Rostaing, Ch., 1963, *Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France*[2], Paris.
Dănilă, Simion, 1992–1993, *Sonorizări şi afonizări consonantice în onomastica românească*, în ALIL, A, XXXIII.
Densusianu, Ovid, 1923a, Recenzii în „Grai şi Suflet", I.
Densusianu, Ovid, 1923b, *Însemnări şi rectificări*, în „Grai şi Suflet", I.
Densusianu, Ovid, 1928–1929, *Probleme de toponimie şi onomastică* (curs litografiat), Bucureşti.
Densusianu, Ovid, 1929, *Noms de lieu roumains d'origine iranienne*, în *Donum natalicium Schrijnen*, Nijmegen–Utrecht.
Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*, I. *Originile* (ed. J. Byck), Bucureşti.
Derjavin, N.S., 1949, *Slavii în vechime*, Bucureşti.
Diculescu, Constantin C., 1926, *Dacia romană în oglinda inscripţiilor şi a limbei de azi. O icoană etnografică şi culturală*, I. *Elementele greceşti*, în DR IV.

Dragomir, Silviu/ Belu, Sabin, 1968, *Contribuţii la istoria aşezărilor româneşti din Munţii Apuseni (secolele XIII–XVI)*, în „Cumidava", II.
Drăganu, N., 1920–1921, *Din vechea noastră toponimie*, în DR I.
Drăganu, N., 1923a, *Toponimie şi istorie*, în „Anuarul Institutului de Istorie Naţională" (Cluj), II.
Drăganu, N., 1923b, Recenzie în DR III.
Drăganu, N., 1924–1926, *Mihail Halici. Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII*, în DR IV_1.
Drăganu, N., 1931–1932, Recenzie în DR VII.
Drăganu, N., 1933, *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, Bucureşti.
Drăganu, N., 1934, *Vechimea şi răspândirea românilor pe baza toponimiei şi a onomasticei*, în *Ştiinţă şi filosofie contemporană. Contribuţie românească*, I, Vălenii de Munte.
Drăganu, N., 1943, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în „Balcania", VI.
Ducange, 1842, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, II, Paris.
Ducange, 1891, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis*, I, Bratislava (reeditare).
Dumitraşcu, Ion/ Maximescu, Mariana, 2001, *O istorie a Braşovului (din cele mai vechi timpuri până la începutul secolului XX)*, Braşov.
Duridanov, Ivan, 1958, *Za njokoi redki slovoobrazovatelni tipove v bălgarskata toponimija s usporedici ot drugite slavjanski ezici*, în *Slavističen sbornik. Po slučai IV meždunaroden kongres na slavistite v Moskva*, I. *Ezikozananie*, Sofia.
Duridanov, Ivan, 1969, *Thrakisch-dakische Studien*, I. *Die thrakisch- und dakisch-baltischen Sprachbeziehungen*, în „Linguistique balkanique", XIII, nr. 2.
Duridanov, Ivan, 1974, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln–Viena.
Duridanov, Ivan, 1977, *Der lateinische Einfluss auf die Toponymie der Ostbalkanländer*, în *Berichte des XII. Internationalen Kongress für Namenforschung*, II, Leuven.
Dzendzelivis'kyj, J. O., 1965, *Značennja doslidžennja antroponimij lingvogeografičnymy metodamy*, în *Pytannja onomastyky*, Kiev.
Eckardt, Sándor, 1958, *Magyar-francia szótár*, Budapesta.
Eichler, Ernst, 1987, *Slawische Ortsnamen zwischen Saale und Neiße*, I–II, Bautzen.
Fischer, I., 1974, *Observations sur la forme et la chronologie de quelques emprunts grecs en latin vulgaire*, în „Revue roumaine de linguistique", XIX, nr. 6.
Fischer, I., 1985, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti.
Fischer, I., 1992, *Griechisch-lateinische Sprachbeziehungen auf dem Balkan*, în *Latin vulgaire – latin tardif*, III, Tübingen.
Fischer, Reinhard E., 1967, 1970, *Brandenburgische Namenbuch*, I, II, Weimar.
Fischer, Rudolf/ Eichler, Ernst, 1968, *Slawische Ortsnamen am Böhmische Mittelgebirge*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Forcellini, Aegidius, 1861, *Totius latinitatis lexicon*, II, Prati.
Frăţilă, Vasile, 1987, *Lexicologie şi toponimie românească*, Timişoara.
Frăţilă, Vasile, 1993, *Contribuţii lingvistice*, Timişoara.
Frâncu, Constantin, 1997, *Geneza limbii şi a poporului român*, Iaşi.
Frâncu, Teofil/ Candrea, G., 1888, *Românii din Munţii Apuseni (moţii)*, Bucureşti.
Gamillscheg, Ernst, 1940, *Über die Herkunft der Rumänen*, în „Jahrbuch der Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin", extras.
Gaster, M., 1891, *Chrestomatie română*, I, Leipzig–Bucureşti.
Georgiev, Vl., 1960, *Bălgarska etimologija i onomastika*, Sofia.
Georgiev, Vl., 1968, Intervenţie în ACIEB, VI.
Gerov, Najden, 1901,1904, *Rečnik na bălgarskyj jazyk*, IV, V, Plovdiv.
Ghiaţă, Anca, 1982, *Toponimie şi geografie istorică în Dobrogea medievală şi modernă*, în „Memoriile Secţiunii de Ştiinţe istorice" ale Academiei Române.

Giuglea, G., 1923, *Etimologii*, în DR III.
Giuglea, G., 1983, *Cuvinte româneşti şi romanice*, Bucureşti.
Giuglea, G./ Orghidan, N., 1959, *Branul în lumina toponimiei*, în CL, IV.
Giurescu, Constantin C., 1925, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, în *Mélanges de l'École roumaine en France*, I, Paris.
Giurescu, Constantin C., 1942, *Istoria românilor*[4], I, Bucureşti.
Giurescu, Constantin C., 1967, *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti.
Giurescu, Constantin C., 1973, *Formarea poporului român*, Craiova.
Giurescu, Constantin C., 1977, *Continuitatea populaţiei romanice în Dobrogea*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi.
Giurescu, Constantin C./ Giurescu, Dinu C., 1975, *Istoria românilor*, I, Bucureşti.
Goethe, J.W., 1972, *Maxime şi reflecţii*, Bucureşti.
Gold, Michai, 1910, *În munţii Sinaei, Rucărului şi Branului*, Bucureşti.
Goldenberg, S., 1958, *Clujul în secolul XVI. Producţia şi schimbul de mărfuri*, Bucureşti.
Gombocz, Zoltán/ Melich, János, 1914–1930, *Magyar etimologiai szótár*, I, Budapesta.
Gorovei, Ştefan S., 1973, *Dragoş şi Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, Bucureşti.
Gorovei, Ştefan S., 1987, Recenzie în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»", t. XXIV.
Graffius, Johannes, 1700, *Disputatio de Transilvania*, Altdorf.
Grandgent, C.H., 1958, *Introducere în latina vulgară* (tr. Eugen Tănase), Cluj.
Graur, Al., 1936, *Mélanges linguistiques*, Paris–Bucureşti.
Grimm, Jacob/ Grimm, Wilhelm, 1873, *Deutsches Wörterbuch*, V, Leipzig.
Gröhler, Hermann, 1933, *Über Ursprung und Bedeutung der französischen Ortsnamen*, II, Heidelberg.
Gyula, Kristó, 2004, *Ardealul timpuriu (895–1324)*, Szeged.
Hamlin, Frank R., 1981, *Sur l'utilisation des formes anciennes dans l'étude de toponymie*, în *Mélanges de Philologie et de Toponymie Romanes offerts à Henri Guiter*, Perpignan.
Hamp, Eric P., 1980, *Codru*, în SCL, XXXI, nr. 6.
Haneş, Vasile V., 1922, *Din Ţara Oltului. Însemnări etnografice şi linguistice, culegere de texte, glosar de cuvinte şi mai multe clişee*, Bucureşti.
Hasdeu, B.P., 1873, *Istoria critică a romanilor din ambele Dacie în secolul XIV*, I, Bucureşti.
Hasdeu, B. Petriceicu, 1880, *Cuvinte din bătrâni*, I. *Supliment*, Leipzig–Bucureşti.
Hauterive, H. Grandsaignes d', 1947, *Dictionnaire de l'ancien français. Moyen Age et Renaissance*, Paris.
Herman, József, 1971, *Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire*, în *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*, München.
Holban, Maria, 1981, *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII–XIV*, Bucureşti.
Homorodean, Mircea, 1972, *Raporturi toponomastice franco-române*, în „Studia Universitatis «Babeş-Bolyai»", Philologia, XVII, fsc.2.
Homorodean, Mircea, 1986, *Elementi di antica civiltà romena alla luce della toponomastica romanza*, în CL, nr. 1.
Homorodean, Mircea, 1987–1988, *Vădastra (jud. Olt), un nume de localitate de origine latină (română)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie" (Cluj), XXVIII.
Homorodean, Mircea, 1988, *Un toponim latin*, în „Steaua", XXXIX, nr. 4.
Horedt, Kurt, 1958, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII*, Bucureşti.
Horedt, Kurt, 1960, *Lupta de la Galtis lângă Auha*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, Bucureşti.
Hosák, Ladislav/ Šrámek, Rudolf, 1970, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, I, Praga.
Hristov, Georgi, 1964, *Mestnite imena v Madansko*, Sofia.
Hubschmid, J., 1970, *Discuţie* în *Actele celui de-al XII-lea congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, I, Bucureşti.

Ilčev, Ştefan, 1969, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia.
Imbor, P., 1974, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie" (Cluj-Napoca), XVII.
Ioniţă, Ion, 1982, *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi. Dacii din spaţiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iaşi.
Iordan, Iorgu, 1963, *Toponimia românească*, Bucureşti.
Iorga, N., 1905, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri*, Bucureşti.
Iorga, N., 1916, *Istoria românilor din Ardeal şi Ţara Ungurească*, I, Bucureşti.
Iorga, N., 1920, 1921, *Istoria românilor prin călători*, I, II, Bucureşti.
Iorga, N., 1921, *Vrancea şi vrâncenii. Conferinţă*, Bucureşti.
Iorga, N., 1929, *Ce a primit şi ce a dat Ardealul*, în *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul (1918–1928)*, I, Bucureşti.
Iorga, N., 1930, *Époque et caractère de l'établissement des Slaves dans la Péninsule des Balcans*, în RHSE, VII, nr. 1–3.
Iorga, N., 1937, *Histoire des Roumains*, I-III, Bucureşti.
Iorga, N., 1939, *Romanitatea din jurul Braşovului*, în „Revista istorică", XXV, nr. 10–12.
Iorga, N., 1985, *Istoria poporului românesc*[2], Bucureşti.
Isopescu, Claudio, 1929, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del Cinquecento*, în „Bulletin de la Section Historique", XVI.
Ivănescu, G., 1944–1945, *Problemele capitale ale vechii române literare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română", XI–XII.
Ivănescu, G., 1946–1947, *Istoria limbii române în lumina materialismului dialectic*, în BIFR, XIII–XIV.
Ivănescu, G., 1980, *Istoria limbii române*, Iaşi.
Ivănescu, G., 1984, *Alexandru Philippide – teoretician al limbajului*, în Alexandru Philippide, *Opere alese* (ed. G. Ivănescu şi Carmen-Gabriela Pamfil), Bucureşti.
Jokl, Norbert, 1923, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin–Leipzig.
Killyen, Francisc, 1965, *Formarea şi evoluţia comitatului Braşovului*, în SAI, VII.
Kisch, Gustav, 1904, *Altromanische Elemente im Siebenbürgen-Moselfränkischen*, în „Korrespondenzblatt" (Sibiu), 27.
Kisch, Gustav, 1929, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, Leipzig.
Kiss, Lajos, 1978, *Földrajzi nevek etimologiai szótára*, Budapesta.
Klein, Karl Kurt, 1963, *Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprah-und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, München.
Klevanov, Aleksander, 1871, *Lětopisnyj razskaz sobytij kievskoj, volynskoj i galickoj Rusi ot eja načala do poloviny XIV věka*, Moscova.
Kluge, Friedrich, 1967, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*[20], Berlin.
Kniezsa, István, 1936, *Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpathen*, II, în AECO, III.
Kniezsa, István, 1937, Recenzie în AECO, III.
Kniezsa, István, 1938, *Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert*, în AECO, IV.
Kniezsa, István, 1942, *Erdély víznevei*, Cluj.
Kniezsa, István, 1943, *Keletmagyarország helynevei*, în vol. *Magyarok és Románok*, Budapesta.
Lacea, C., 1942–1944, *Cetatea de pe Tâmpa de lângă Braşov şi „cătunul" de subt ea*, în AAR (Lit.), s. III, t. XII–XIII, extras.
Lausberg, Heinrich, 1970, *Lingüística románica*, I, Madrid.
Lăzărescu, Emil C., 1934, *Notă despre documentele Ţării Bârsei şi cavalerii teutoni*, în „Ţara Bârsei", IV.
Leibniz, 1704, *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, Paris.

Lejeune, Rita, 1954, *Les anciens noms du Col du Perthus*, în *Quatrième Congrès International de Sciences Onomastiques*, Uppsala.

Lüdtke, Helmut, 1961, *Attestazioni latine di innovazioni romanze*, în *Actes du IXe Congrès International de Linguistique Romane*, Lisabona, extras.

Łukasik, Stanislas, 1938, *Pologne et Roumanie. Aux confins des deux peuples et de deux langues*, Paris.

Makkai, Ladislaus, 1942, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*, în AECO, VIII.

Marcu, Mariana, 1972, *Istoria veche*, în ŢB, I.

Marcu, Mariana, 1980, *La Transylvanie de nord-est au IVe siècle de notre ère, à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.

Marian, S.Fl., 1883, *Ornitologia poporană română*, I, Cernăuţi.

Marusenko, T.A., 1968, *Materialy k slovarju ukrainskih geografičeskih apelljativov (nazvanija reljefov)*, în *Poles'e. Lingvistika, arheologija, toponimika*, Moscova.

Meillet, A., 1925, *La méthode comparative en linguistique historique*, Oslo.

Melich, J./ Gombocz, Z., 1929, *A honfoglalási Magyarország*, Budapesta.

Meyer, Gustav, 1895, *Neugriechische Studien*, III. *Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen*, Viena.

Mihăescu, H., 1959, *Quelques remarques sur le latin des provinces danubiennes de l'empire romain*, în *Recueil d'études romanes*, Bucureşti.

Mihăescu, H., 1966, *Influenţa greacească asupra limbii române până în secolul al XV-lea*, Bucureşti.

Mihăescu, H., 1968, *Les éléments latins des „Tactica – strategica" de Maurice-Urbicius et leur écho en néogrec*, în RESE, VI, nr. 3.

Mihăescu, H., 1978, *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti–Paris.

Mihăescu, H., 1981, *Locul elementelor lexicale latine din albaneză în cadrul romanităţii sud-est europeană*, în *Semantică şi semiotică*, Bucureşti.

Mihăescu, H., 1993, *La romanité dans le Sud-Est de l'Europe*, Bucureşti.

Miklosich, Franz, 1927, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg.

Mikov, Vasil, 1943, *Proizhod i značenie na imenata na našite gradove, sela, reki, planini i mesta*, Sofia.

Mladenov, Stefan, 1929, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin–Leipzig.

Mladenov, Stefan, 1941, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia.

Moga, Ioan, 1944, *Les Roumains de Trasylvanie au Moyen Âge*, Sibiu.

Moga, Ioan, 1973, *Scrieri istorice*, Cluj.

Moldovan, Silvestru, 1898, *Zarandul şi Munţii Apuseni ai Transilvaniei*, Sibiu.

Moldovan, Silvestru, 1911, *Ardealul, I. Ţinuturile de pe Olt*, Braşov.

Moldovanu, Dragoş, 1983–1984, *Stratificarea genetică a toponimiei româneşti şi problema continuităţii românilor* (I), în ALIL, A, XXIX.

Moldovanu, Dragoş, 2005, *Tezaurul toponimic al României.* I$_4$. *Toponimia Moldovei în cartografia europeană veche (cca 1395–1789)*, Iaşi.

Moldovanu, Dragoş, 2010, *Hydronyms of Old Turkic origin in the South of Moldavia*, în „Beiträge zur Namenforschung", 45, nr. 1.

Moldoveanu, Angela/ Moldoveanu, Gh., 1978, *Note din toponimia Milcovului*, în „Studii şi comunicări" (Focşani), I.

Moldoveanu, Gheorghe, 1987, *Observaţii privind etimologia toponimului ARVA*, în *Studii de onomastică*, IV, Cluj-Napoca.

Moldoveanu, Gheorghe, 1996, *Nume de locuri din Valea Milcovului*, Focşani.

Moór, Elemér, 1929, *Zur Siedlungsgeschichte der deutsch-ungarischen Sprachgrenze*, în „Ungarische Jahrbücher" (Budapesta), IX, nr. 1.

Moutsos, Demetrios, 1974, *Two Balkan Etymologies*, în ZB, X, nr. 2.

Moutsos, Demetrios, 1983, *Latin **casula** and Balkan* κατσούλα, în ZB, XIX, nr. 1.

Muka, Arnošt, 1928, 1966, *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narečow*, III, Praga, I, Bautzen.

Muret, Ernest, 1930, *Les noms de lieu dans les langues romanes*, Paris.
Nägler, Thomas, 1969, *Populaţia românească în sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti în secolele XII–XIII*, în SAI, XIII.
Nägler, Thomas, 1981, *Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii*, Bucureşti.
Nägler, Thomas, 1997, *Românii şi saşii până la 1848 (relaţii economice, sociale şi politice)*, Sibiu.
Nandris, Octave, 1963, *Phonétique historique du roumain*, Paris.
Nădejde, Ioan, 1886–1887, *O socoteală cu domnul Onciul*, în „Contemporanul", V, partea I.
Năstase, Anton, 1970, *Muntenia pe hărţile din secolul al XVIII-lea* (rezumatul tezei de doctorat), Bucureşti.
Năsturel, Petre Şt., 1970, *De quelques toponymes danubiens*, în „Studia balcanica", nr. 1.
Necşulescu, Constantin, 1937, *Ipoteza formaţiunilor politice române la Dunăre în sec. XI*, în „Revista istorică română", VII.
Neuhauser, I.G., 1788, *Mappa Geographica Magni Principatus Transilvaniae in usum Exactoratus Caes. Regii Provincialis uniti* (ms. la Biblioteca „Lucian Blaga" din Cluj).
Niculescu, Alexandru, 1981, *La latinité du romain. Un essai de chronologie relative du phonétisme*, în *Logos semantikos. Studia linguistica in honorem Eugenio Coseriu*, V, Berlin–New York–Madrid.
Niculescu, Gh., 1981, *Valea Teleajenului*, Bucureşti.
Niederle, Lubor, 1923, *Manuel de l'antiquité slave*, I, Paris.
Nikonov, V.A., 1966, *Kratkij toponimičeskij slovar'*, Moscova.
Nistor, Ion I., 1941–1942, *Autohtonia daco-romanilor în spaţiul carpato-dunărean*, în AAR (Ist.), s. III, t. XXIV.
Nussbächer, Gernot, 1987, *Din cronici şi hrisoave. Contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti.
Oancea, Dimitrie I., 1992, *Carpaţii româneşti: geografie istorică, toponimie*, în „Academica", II, nr. 5.
Olteanu, Pandele, 1957, *Numiri slave în Transilvania de nord*, în „Limbă şi literatură", III.
Opreanu, Sabin, 1928, *Ţinutul secuilor*, Cluj.
Paliga, Sorin, 1992, *Toponimul **Cluj***, în „Academica", II, nr. 5.
Pamfile, Tudor, 1913, *Agricultura la români*, Bucureşti.
Panaitescu, P.P., 1969, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti.
Papacostea, Şerban, 1993, *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată şi imperiul mongol*, Bucureşti.
Papiu, Victor Corvin, 1963, *Geologie şi drumeţie. Trasee în Carpaţii româneşti*, Bucureşti.
Pascu, Giorge, 1924, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, Geneva.
Pascu, Ştefan, 1972, *Voievodatul Transilvaniei*[2], I, Cluj.
Pascu, Ştefan, 1974, *Începuturile Clujului medieval*, în „Anuarul Istitutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", XVII.
Paşca, Ştefan, 1931–1933, *Sufixe care indică apartenenţa locală*, în DR VII.
Paşca, Ştefan, 1936, *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti.
Pavlović, M., 1975, *Les pseudoslavismes*, în *Actes du XIe Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
Pătruţ, Ioan, 1974, *Studii de limba română şi slavistică*, Cluj.
Pătruţ, Ioan, 1980, *Onomastică românească*, Bucureşti.
Pătruţ, Ioan, 1982, *Onomastică, istorie şi geografie*, în *Studii de onomastică*, III, Cluj-Napoca.
Pătruţ, Ioan, 1984, *Nume de persoane şi nume de locuri româneşti*, Bucureşti.
Pârvan, Vasile, 1974, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*[2], Bucureşti.
Pârvan, Vasile, 1982, *Getica. O protoistorie a Daciei* (ed. Radu Florescu), Bucureşti.
Pellegrini, Giovan Battista, 1990, *Toponomastica italiana*, Milano.
Petkanov, Ivan, 1958, *Vitoš(a)*, în *Izsledvanija v čest na akad. Dimităr Dečev po slučaj 80-godišninata mu*, Sofia.
Petkanov, Ivan, 1981–1982, *Le latin populaire dans le Sud-Est européen*, în „Dacoromania" (Freiburg), 6.
Petrovici, E., 1931–1933, Recenzie în DR VII.

Petrovici, E., 1942, *Continuitatea daco-romană şi slavii*, în „Transilvania" (Sibiu), LXXIII.
Petrovici, E., 1943a, Recenzie în DR X.
Petrovici, E., 1943b, 1945, *Vestiges des parlers slaves remplacés par le roumain*, I, în „Balcania", VI; II, în ib. VIII.
Petrovici, E., 1943c, *Daco-slava*, în DR X.
Petrovici, E., 1944, *La population de la Transylvanie au XIe siècle*, în „Revue de Transylvanie", X.
Petrovici, E., 1950, *Corelaţia de timbru a consoanelor dure şi moi în limba română*, în SCL, I.
Petrovici, E., 1963, *Raportul dintre izoglosele dialectale slave şi izoglosele elementelor slave ale limbii române*, în „Romanoslavica", VII.
Petrovici, E., 1966, *Scrierea lui -u şi -i în secolele XIII–XV*, în CL, XI, nr. 2.
Petrovici, E., 1970, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti.
Petrovici, E., 1988–1991, *Material onomastic din Atlasul lingvistic român, II* (ed. Doina Grecu, I. Mării, Rodica Orza), în ALIL, A, XXXII.
Philippide, Alexandru, 1923, 1927, *Originea românilor*, I, II, Iaşi.
Pieri, Silvio, 1919, *Toponomastica della Valle dell'Arno*, Roma.
Pieri, Silvio, 1936, *Toponomastica delle Valli del Serchio e della Lima*, Pisa.
Pieri, Silvio, 1969, *Toponomastica della Toscana Meridionale e dell'Archipelago Toscano*, Siena.
Poghirc, Cicerone, 1973, *Sur les éléments de substrat du roumain*, în „Dacoromania" (Freiburg), 1.
Poghirc, Cicerone, 1974, *L'hydronimie roumaine*, în „Linguistique balkanique", XVII, nr. 3.
Pop, Ioan-Aurel, 1996, *Românii şi maghiarii în secolele IX–XIV. Geneza statului medieval din Transilvania*, Cluj-Napoca.
Pop, Sever, 1943, *Die Toponymie Siebenbürgens*, în *Siebenburgen* (extras).
Pop, Sever, 1966, *Recueil posthume de linguistique et de dialectologie*, în „Acta philologica", IV.
Popescu Argeşel, Ion, 1977, *Munţii Trăscăului. Studiu geomorfologic*, Bucureşti.
Popović, Ivan, 1960, *Geschichte der serbokroatischen Sprache*, Wiesbaden.
Posea, Gr. et alii, 1976, *Geomorfologie*, Bucureşti.
Procopovici, Al., 1938, *La romanité balkanique*, în „Balcania", I.
Puşcariu, Sextil, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Heidelberg.
Puşcariu, Sextil, 1929–1930, *Pe marginea cărţilor*, în DR VI.
Puşcariu, Sextil, 1924–1926, *Pe marginea cărţilor*, în DR IV, partea a doua.
Puşcariu, Sextil, 1934, *Numele satelor noastre*, în „Ţara Bârsei", VI.
Puşcariu, Sextil, 1935, *Les enseignements de l'Atlas Linguistique de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie", III, nr. 1.
Puşcariu, Sextil, 1976, *Limba română*, I. *Privire generală*[2], Bucureşti.
Puşcariu, Sextil, 1977, *Braşovul de altădată*, Cluj-Napoca.
Raevschi, Nicolae, 2006, *Hidronime traco-dace având conexiuni etimologice baltice*, în „Limba română" (Chişinău), XVI, nr. 7–9.
Redlich, Friedrich, 1963, *Doppelnamigkeit in der Niederlausitz*, în *Slawische Namenforschung*, Berlin.
Reichardt, Lutz, 1972, *Die Siedlungsnamen der Kreise Gießen, Alsfeld und Lauterbach in Hessen*, Marburg/Lahn.
Reichenkron, Günter, 1966, *Das Dakische (rekonstruiert aus dem Rumänischen)*, Heidelberg.
Roesler, Robert, 1867, *Die Anfänge des walachischen Fürstenthums*, Viena.
Roesler, Robert, 1871, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig.
Rohlfs, Gerhard, 1966, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, I, Torino.
Rohlfs, Gerhard, 1974, *Dizionario toponomastico e onomastico della Calabria*, Ravenna.
Romanski, St., 1922, *Slave commun et grec ancien*, în „Revue des études slaves", II, fsc. 1–2.
Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti.
Rosetti, Radu, 1905, *Despre unguri şi episcopiile catolice din Moldova*, în AAR (Ist.), s. II, t. XXVII.
Rospond, S., 1972, *Struktura i stratigrafija drevnerusskih toponimov*, în *Vostočnoslavjanskaja onomastika*, Moscova.

Rospond, S., 1982, *Die slawische Siedlungsgeschichte im Lichte der Ortsnamentypen*, în *Proceedings of the thirteenth International Congress of Onomastic Sciences*, II, Varşovia–Cracovia.
Rostaing, Charles, 1985, *Les noms de lieux*[10], Paris.
Rozwadowski, Jan Michał, 1959, *Wybór pism*. I. *Pisma polonistyczne*, Varşovia.
Rudnicki, Mikolaj, 1935, *Sur l'établissement des Préslaves dans les bassins de la Vistule et de l'Odra aux temps préhistoriques*, în *Atti del III Congresso Internazionale dei Linguisti*, Florenţa.
Russu, I. I., 1967, *Limba traco-dacilor*[2], Bucureşti.
Russu, I. I., 1970, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti.
Russu, I. I., 1981, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică*, Bucureşti.
Russu, I. I., 1990, *Românii şi secuii*, Bucureşti.
Rusu, Gr., 1973, *Oclusivele palatale* [k'], [g'] *în graiurile daco-române*, în CL, XVIII.
Rusu, Mircea, 1973, *Notes sur les relations culturelles entre les Slaves et la population romane de Tranylvanie, VIe-XIe siècles*, în *Les Slaves et le monde méditerranéen, VIe–XIe siècles*, Sofia.
Sacerdoţeanu, Aurelian, 1936, *Consideraţii asupra istoriei românilor în Evul Mediu*, Bucureşti.
Sacerdoţeanu, Aurelian, 1968, *Elemente de continuitate şi unitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Bucureşti.
Sala, M./ Mihăilă, Gh., 2001, *Cristalizarea limbii române*, în I. ROM. III.
Sandfeld, Kr., 1930, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris.
Sbiera, I.G., 1906, *Contribuiri pentru o istoriie soţiială cetăţănească, religionară bisericească şi culturală literară a românilor de la originea lor încoace până în juliu 1504*, I, Cernăuţi.
Scheiner, Walther, 1926, 1927, *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, în „Balkan-Archiv", II, III.
Schindhelm, Waldemar, 1968, *Slawisch-deutsche Beziehungen auf dem Thüringer Wald lund in seinem südlichen Vorland im Lichte der Ortsnamen*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Schlimpert, Gerhard, 1970, *Teltov. Landschafts- und Ortsname*, în *Onomastica Slavogermanica*, V, Berlin.
Schneller, Christian, 1890, *Tirolische Namenforschung*, Innsbruck.
Schramm, Gottfried, 1981, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend N.Chr.*, Stuttgart.
Schuchardt, Hugo, 1867, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, II, Leipzig.
Schultheis, Johannes, 1968, *Umstrittene Deutungen von Ortsnamen des rechtselbischen Anhalt*, în *Onomastica Slavogermanica*, IV, Wrocław.
Schulze, Wilhelm, 1933, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, în „Abhandlungen der Königlichen Geselschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologische-historische Klasse", V, 5.
Simionov, B., 1975, *O haraktere mestnyh nazvanij romanskogo proishoždenija v NR Bolgarii*, în *Actes du XI-e Congrès International des Sciences Onomastiques*, II, Sofia.
Šimunović, Petar, 2004, *Bračka toponimija*, Zagreb.
Skok, Petar, 1928, *Zum Balkanlatein*, I, în „Zeitschrift für romanische Philologie", XLVIII.
Skok, Petar, 1931, *Byzance comme centre d'irradiation pour les mots latins des langues balkaniques*, în „Byzantion", VI.
Skok, Petar, 1939, *Observations*, în *Premier Congrès International de toponymie et d'anthroponymie. Actes et mémoires*, Paris.
Skok, Petar, 1950, *Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, I, Zagreb.
Skok, Petar, 1971–1973, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–III, Zagreb.
Šmilauer, Vl., 1965, *Tschechisierung der deutschen Ortsnamen auf* ***-au***, în *Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur*, Leipzig.
Spinei, Victor, 1982, *Moldova în secolele XI–XIV*, Bucureşti.

Svoboda, Jan, 1964, *Staročeská osobni jména a nase příjmení*, Praga.
Székely, Zoltán, 1980, *Les Daces et les Romains au IIe–IVe siècles dans le Sud-Est de la Transylvanie*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, Bucureşti.
Şarba, Ioan, 1976, *Permanenţe autohtone în denominaţia bihoreană*, în „Biharea", III.
Şchiopul, Iosif, 1945, *Ţările româneşti înainte de secolul al XIV-lea*, Bucureşti.
Şiadbei, I., 1937, *Albanais et roumain commun*, în „Revue internationale d'études balkaniques", III.
Şiadbei, I., 1957, *Contribuţii la studiul latinei orientale*, în SCL, VIII, nr. 4.
Şiadbei, I., 1961, *Contribuţii la studiul latinei orientale* (IV). *Asupra elementului latin din neogreacă*, în SCL, XII, nr. 4.
Ştefan, Gh., 1968, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Dacie*, în „Dacia", s.n., XII.
Tagliavini, Carlo, 1927, *Un frammento di terminologia italo-rumena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Const. Cantacuzino*, în „Revista filologică", I, nr. 1–2.
Tamás, Lajos, 1967, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta.
Tăpkova-Zaimova, V., 1962, *Sur les rapports entre la population indigène des régions balkaniques et les „barbares" au VIe–VIIe siècle*, în „Byzantinobulgarica", I.
Teodor, Dan Gh., 1981, *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V–XI e.n.*, Iaşi.
Terracini, Benvenuto A., 1935, *Di che cosa fanno la storia gli storici del linguaggio?*, în *Atti del III Congresso internazionale dei linguisti*, Florenţa.
Thomopoulos, J.A., 1969, *Les noms de montagnes grecques*, în *X Internationaler Kongress für Namenforschung*, I, Viena.
Todi, Aida, 2010, *Stadiul actual al cercetărilor privind elementul autohton în limba română*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuş*, Bucureşti.
Toma, Ion, 1994–1995, *Particularităţile demersului etimologic în toponimie*, în „Dacoromania", serie nouă, I.
Triandaphyllidis, Man. A., 1909, *Die Lehnwörter der mittelgriechischen Vulgärliteratur*, Strassburg.
Tudor, D., 1968, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti.
Tudor, D., 1974, *Romanizarea Munteniei*, în „Apulum", XII.
Turcu, Ioan, 1896, *Escursiuni pe munţii Bârsei şi ai Făgăraşului din punctul „La Om" de pe „Buceci" până dincolo de „Negoiul". Descrieri întregite cu schiţe istorice despre castelele şi Ţara Făgăraşului*, Braşov.
Väänänen, Veikko, 1964, *Introduction au latin vulgaire*, Paris.
Väänänen, Veikko, 1966, *Le latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*[3], Berlin.
Vaillant, André, 1950, *Grammaire comparée des langues slaves. Phonétique*, Lyon.
Vaillant, J.A., 1844, *La Roumanie*, I, Paris.
Vasmer, Max, 1941, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin.
Vasmer, Max, 1973, *Etimologičeskij slovnik russkogo jazyka*, IV, Moscova.
Viciu, Alexiu, 1929, *Etnografice*, Blaj.
Vincenz, A. de, 1963, *Onomastique des Carpathes. Problèmes et méthodes*, în *VII Congresso Internazionale di Scienze Onomastiche. Atti e memorie*, II$_2$, Florenţa.
Vinja, Vojmir, 1967, *Le Grec et le Dalmate*, în ZB, V.
Vinţeler, O./ Chirilov, P., 1971, *Microtoponimia Bălţii Brăilei*, în CL, XVI, nr. 2.
Viscidi, Federico, 1944, *I prestiti latini nel greco latino e bizantino*, Padova.
Vulpe, Alexandru, 1964, *Ptolemy and the ancient geography of Moldavia*, în „Studii clasice", VI.
Vulpe, Radu, 1961, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Roumains*, în „Dacia", s.n., V.
Vulpe, Radu, 1964, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, în „Studii clasice", VI.
Wagner, Max Leopold, 1921, *Das ländliche Leben Sardiniens im Spiegel der Sprache*, Heidelberg.

Weigand, Gustav, 1921, *Ursprung der südkarpatischen Flussnamen in Rumänien*, în JIRS, XXVI–XXIX.
Weigand, Gustav, 1925, *Ortsnamen im Ompoly- und Arányos-Gebiet*, în „Balkan-Archiv", I.
Witkowski, Teodolius, 1965, *Die Ortsnamen des Kreises Stralsund*, Berlin.
Xenopol, A.D., 1884, *Teoria lui Rösler. Studiu asupra stăruinței românilor în Dacia raiană*, Iaşi.
Xenopol, A.D., 1914, *Istoria românilor în Dacia Traiană*[2], II, Bucureşti.
Zaharia, Eugenia, 1971, *Données sur l'archéologie des IVe-XIe siècles sur le territoire de la Roumanie. La culture Bratei et la culture Dridu*, în „Dacia", XV.
Zaimov, Jordan, 1959, *Mestnite imena v Pirdopsko*, Sofia.
Zaimov, Jordan, 1968a, *Anciens noms bulgares dans la partie sud de la péninsule balkanique*, în ACIEB VI.
Zaimov, Jordan, 1968b, *Intervenție*, în ACIEB VI.
Zaimov, Jordan, 1973, *Bălgarski geografski imena s –jĭ*, Sofia.
Zaimov, Jordan, 1984, *L'onomastique balkanique et son traitement en bulgare*, în „Linguistique balkanique", XXVII, nr. 4.

SIGLE ŞI ABREVIERI

AAR (Ist.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice".
AAR (Lit.) = „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii literare".
ACIEB VI = *Actes du premier Congrès International des Études Balkaniques et Sud-Est Européennes*, VI, Sofia, 1968.
AECO = „Archivum Europae centro-orientalis".
ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară".
BER = *Bălgarski etimologičen rečnik*, I, Sofia, 1971.
BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»".
CAT. = *Catalogul documentelor românești din Arhivele Statului de la Oraşul Stalin*, I (1521–1799), Bucureşti, 1955.
CDO = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963.
CGL = *Corpus glossariorum Latinorum*, II, Leipzig, 1888.
CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*, I, XIV, Berlin, 1863, 1887.
CL = „Cercetări de lingvistică" (Cluj).
CSȚR = *Călători străini în țările române*, I–X_2, Bucureşti, 1968–2001.
CSȚR[2] = *Călători străini în țările române în secolul al XIX-lea* (serie nouă), I–IV, Bucureşti, 2004–2007.
DEZB. = Comisia pentru studiul formării limbii şi poporului român, *Dezbaterile din şedința lărgită de la 25 noiembrie 1958 asupra formării limbii şi poporului român* (litografiat), Bucureşti, 1959.
DIR, C = *Documente privind istoria României*, seria C, *Transilvania*, veacul IX, XII, XIII, vol. I (1075–1250), Bucureşti, 1951.
DIVR = *Dicționar de istorie veche a României (paleolitic – sec. X)* (coordonator D.M. Pippidi), Bucureşti, 1976.
DR = „Dacoromania" (Cluj).
DRH, A = *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*, I–XXVI (cu întreruperi), Bucureşti, 1975–2009.
DRH, B = *Documenta Romaniae Historica*, B. *Țara Românească*, I, Bucureşti, 1966.
DTB = Vasile Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Sufletel, *Dicționar toponimic al Banatului*, VI, M–N, Timişoara, 1989.
DTRM = *Dicționarul toponimic al României. Muntenia*, I (coordonator Nicolae Saramandu), Bucureşti, 2005.
ENC. IT. = *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*, X, Milano–Roma, 1931.
HURM. = Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I (culese de Nic. Densusianu), partea 1, Bucureşti, 1887.

I. CL. = *Istoria Clujului*, Cluj, 1974.
ILR = Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969.
I. ROM. = Academia Română. Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologice, *Istoria românilor*, III. *Genezele româneşti*, Bucureşti, 2001.
IST. ROM.= Academia Republicii Populare Române, *Istoria României*, I, II, Bucureşti, 1960, 1962.
IZV. = Academia Republicii Populare Române. Institutul de Arheologie, *Izvoare privind istoria României*, I–II, Bucureşti, 1964–1970.
JIRS = „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig".
LB = *Lesicon romanesc – latinesc – unguresc – nemţesc*, Buda, 1825.
LET. CANTAC. = *Istoria Ţării Româneşti (1290–1690). Letopiseţul cantacuzinesc* (ed. C. Grecescu şi Dan Simonescu), Bucureşti, 1960.
MESZ = *A Magyar nielv történeti-etimológiai szótára*, I, Budapesta, 1967.
MW = *Mittellateinisches Wörterbuch*, II, fsc. 5, Berlin, 1973.
NALR-DATE = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina. Date despre localităţi şi informatori*, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion A. Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, 1987.
RESE = „Revue des études sud-est européennes".
REW^3 = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*^{3}, Heidelberg, 1935.
RHSE = „Revue historique du Sud-Est européen".
ROM. = Direcţia Topografică Militară, *România. Atlas rutier*, sc. 1: 350.000, Bucureşti, 1981.
SAI = „Studii şi articole de istorie".
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice".
SDT = Coriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, I, II, Bucureşti, 1967, 1968.
SPR = *Słownik prasłowiański*, I, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk, 1974.
SSNO = *Słownik staropolskich nazw osobowych* (sub redacţia lui Witold Taszycki), III$_1$, Wrocław–Varşovia–Cracovia–Gdańsk, 1971.
SSW = *Siebenbürgisch – sächsisches Wörterbuch*, V, Bucureşti–Berlin, 1975.
TLL = *Thesaurus linguae latinae. Onomasticon*, II, Lepzig, 1913.
TTRM = *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, I$_1$–I$_4$, Bucureşti şi Iaşi, 1992–2005.
ŢB = *Ţara Bârsei*, I, Bucureşti, 1972.
ZB = „Zeitschrift für Balkanologie".
ZWU = Franz Zimmermann/ Carl Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, II (cu colaborarea lui G. Müller), Sibiu, 1892, 1897.

TOPONYMS OF ROMAN ORIGIN IN TRANSYLVANIA AND THE SOUTH-WEST OF MOLDAVIA

ABSTRACT

Although attempts have been made, Romanian toponyms of Roman origin have not been discovered yet. In the author's opinion, there are three reasons for this failure: a) the wrong premise that they have to be searched in the minor toponymy, the result of which has been to attribute Latin etymons to certain Romanian or Slavic derivatives; b) the postulate of "the normal phonetic evolution" of the place names, grounded on the presupposition of the "relentless continuity" of the Romanian population within the ancient settlements during the Barbarian invasions, which excluded the possibility of intervention of foreign channels in their conveyance; c) ignoring certain processes

specifically toponymic allowing the reconstruction of the disappeared nuclei of certain toponymic fields or the stratification, according to their origins, of the major and minor hydronyms within the hydrographic basins. These reasons maintain their validity concerning the attempts to discover minor toponyms of Dacian origin as well, for instance names of localities preserved since ancient times, which are not confirmed by a solid scientific examination. According to the author, the following major toponyms have a Roman origin:

1. The oronym *Bigla*, designating one of the highest mountains in the Western Carpathians (1369 m) which dominate a large geographic area including the towns of Abrud (former Roman encampment), Zlatna (former Ampelum), Alba Iulia (former Apulum) and Aiud (former Brusca). It has to be connected to the series of oronyms *Bigla* in Bulgaria and Macedonia. The etymon is Vulg. Lat. **vĭgla* (postverbal from **viglare* < *vigilare* 'to watch'), initially designating a guard, then a watchtower or an observation post. The Greeks took it over in the form βίγλα and imposed it as a military term to the Latin-speaking population, who, before the forth century (when the evolution of β to *v* was produced), perceived it as *bīgla*. The Greek channel can also be noticed in other words of Latin origin, such as *clusura* → *clisura* > Bulg. *klisura*, *axungia* → **assungia* > Ro. *osândză*, *mulsa* → **mursa* > Ro. *mursă*, *quadrum* → **codrum* > Ro. *codru*, *cohortem* → **curtem* > Ro. *curte*. Between the fifth and the seventh centuries, the oronyms *Bigla* evolved in Proto-Romanian to **Bigl'a*, but *l'* was depalatalized by the Slavic people, as in Lat. *tēgŭla* > Vulg. Lat. **tęgla* > Proto-Ro. **tegl'a* > Bulg. *tikla* (present in numerous oronyms from the regions of Pirdop and Rodope).

2. Around the year 1200, two localities named *Clus* existed in Transylvania, separated by the Apuseni Mountains pass. The homonymy cannot be understood except by acknowledging that both of them have taken their names from that of the pass. It is the typical geographic context of the defense fortifications, called *clausurae* or *clusae* during the Roman age, which were protecting the town of Napoca, situated within a depression. A Lat. **clūsĭus* or **clūsĭum*, designating either the depression or the pass through which one entered it, could be preserved even after the Barbarian tribes destroyed the town, as long as the indigenous population continued to inhabit its surroundings. Having become **Cl'uşu* in Proto-Romanian, the toponym was passed on to the Slavs in the second half of the seventh century; they depalatalized *l'* in the consonantal group *cl'* as in the case of other words borrowed from Proto-Romanian in Bulgarian, such as *panicula* > *panucla* > **panucl'a* > *panukla* or *buccula* > **bucla* > *bucl'a* > *bukla*. Subsequently, the sonorization of final *-ş* preceded by a stressed vowel was produced in Romanian. Neither the name of the town of *Cluj* nor that of the village (nowadays: Cojocna) can be explained by other etymological hypotheses, extensively discussed and rejected by the author.

3. The reexamination of the royal diploma from 1211 proves the fact that another river from the so-called Burzenland was also named *Bârsa*. At a later time, this hydronym was slavicized in *Braşov* (through paronymic attraction to pers. n. *Brasal Braša*) and substituted by the Transylvanian Saxons for *Weidenbach* (> Ro. *Ghimbav*). This old homonymy implies an etymological solution similar to that proposed for *Cluj*: the two rivers took their name from a Lat. **bersa* (*aqua*), a betacized post-verbal form derived from *versare*, designating the great bend of the Olt River into which they flew. The appellative *bârsă* has the same etymon, denominating the plough tool turning the furrow, substituted afterwards by the word *cormană* of Slavic origin. A similar procedure of toponymic denomination was used by the Walloons, who came in the area at the beginning of the thirteenth century; the river which is called nowadays Târlung was named by them **Tortilleuwe* (in 1211: *Tortillou*), not for having been "a meandering water" itself, but because it flew into the same bend of the Olt River. On this occasion, the author discusses other toponyms of Walloon origin as well, such as *Toarcla* < OFr. **Tortilleuwe*; *Noilgiant* (in 1211) < OFr. *noiale* + *galt* "walnut grove"; *Cârța*, a transplant of *Chercam* < Lat. *quercea*.

4. An etymological examination of the names of the Trotuş River tributaries shows that the oldest ones (between the tenth and the twelfth centuries) are Old Bulgarian (*Slănic*, *Dofteana*, *Caşin*, **Bârzava* – reconstructed from the diminutive *Bârzăuța*) and Old Turkish (*Oituz*, *Uz*, *Tazlău*), while

the latest ones (following the thirteenth century) are Hungarian and Romanian (*Asău*, *Ciobănuş*). One may assume that the hydronym *Trotuş* is at least as old as the Bulgarian names of its tributaries. It can be explained from Lat. **tortuosus* (*amnis*), which became **tortosu* in Vulgar Latin and was slavicized around the tenth century in **Tortúş*, by means of a suffix substitution. Its evolution is similar to that of the Dalmatian hydronym *Trtuša*, which has the same etymon according to Petar Skok. Therefrom, two metatheses were produced on the ground of the Romanian language: *Totrúş* (in the fifteenth century) and *Trotúş* (in the seventeenth century). The Southern area of Moldavia was annexed to the Lower Moesia and intensely romanized. A number of Roman encampments were protecting the strategic road towards Transylvania which went along the Trotuş Valley up to the Oituz pass, also protected by the Angustia Roman encampment (nowadays Brețcu).

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iaşi, str. Codrescu, nr. 2